

ANALIZË E FORMAVE TË AGRESIVITETIT DHE E NXITËSVE TË TIJ TE ADOLESHENTËT SHQIPTAR NGA MOSHA 15- 19 VJEÇ

Ida Kruti

Dorëzuar
Universitetit European të Tiranës
Shkollës Doktorale

Në përmbushje të detyrimeve të programit të Doktoratës në
Shkenca Sociale, me profil Psikologji, për marrjen e gradës shkencore
“Doktor”

Udhëheqësshkencor: Prof. Asoc, Dr. Erika Melonashi

Numri i fjalëve: 53131

Tiranë, Shtator 2015

ABSTRAKTI:

Sjelljet agresive të adoleshentëve përbëjnë një problematikë në rritje në kontekstin shqiptar. Objekt i këtij studimi është analizë e formave të agresivitetit dhe e nxitësve të tij te adoleshentët shqiptar nga moshë 15- 19 vjeç.

Ky studim përfshin një kampion prej 816 nxënës që ndjekin shkollën e mesme në 12 qarqe të Shqipërisë. 389 meshkuj, 47.6% dhe 427 vajza, 52.3%. 160 nxënës janë të moshës 15 vjeç, 195 i përkasin moshës 16 vjeç, 179 janë të moshës 17 vjeç, 148 janë nxënës të moshës 18 vjeç dhe 134 janë nxënës të moshës 19 vjeç.

Testi i përdorur është ARES, (2011) i validuar në disa vende, i përkthyer dhe përgatitur në shqip nga Agetina Smajlaj dhe Gladiola Musabelliu. Shkallët dhe nënshkallët e ARES synojnë drejt matjeve të agresivitetit të brendshëm, atij të jashtëm, kohëzgjatja si dhe nxitësit që ndikojnë në agresivitetin e adoleshentëve. Studimi nuk është aplikuar me identifikim të emrit personal.

Në përfundim të këtij studimi rezultoi se ekziston një lidhje statistikisht e rëndësishme midis llojeve të agresivitetit, gjinisë, moshës dhe vendbanimit të adoleshentëve në zonat urbane dhe ato rurale. Disa nga nxitësit si “në shtëpi, në shkollë, me shokët dhe në përgjithësi” nuk paraqitet ndonjë lidhje e rëndësishme statistikore mes tyre dhe llojeve të agresivitetit por vlerat tregojnë se vajzat nxiten më shumë se sa djemtë në varësi të zonës ku ata jetojnë. Adoleshentët e zonave rurale nxiten më tepër se ata në zonë urbane në përgjithësi dhe përsa i takon moshës janë adoleshentët e moshës 19 vjeçarë që nxiten më shumë në përgjithësi se adoleshentët e moshave të tjera.

Fjalë kyçe: Adoleshencë, agresivitet, djem, vajza, studim empirik, Shqipëri.

KAPITULLI I

HYRJE

1.1 Përkufizime

Për të kuptuar më mirë të gjithë përmbajtjen e kësaj teme dhe çështjet e trajtuara në të është e nevojshme të shpjegohen disa nga përkufizimet bazë ku mbështetet ky punim. Në këtë kapitull të shkurtër hidhet dritë mbi adoleshencën, specifikisht për një nga fenomenet më shqetësuese që mund të shoqërojnë individin adoleshent, si, agresiviteti dhe sjelljet antisociale. Për këtë, në këtë hyrje, do të ndalemi fillimisht në përkufizimet përkatëse.

Përkufizimet e adoleshencës janë dhënë në mënyra të ndryshme nga autorë të veçantë. E njëjta periudhë moshore që sot përkufizohet me termin adoleshencë, në antikitet si, Sokrati dhe Aristoteli e përshkruajnë atë si rini. Ata u kujdesën të përshkruajnë me detaje dëshirat dhe emocionet e kësaj moshe. Të rinjtë ishin skallavë të dëshirave të tyre e të aftë për ti përthyer këto dëshira në veprime, ndonëse shpesh ndodheshin përballë rregullave dhe normave që ju vendoste shoqëria .

Si periudhën më të rëndësishme studimore që lidhet me adoleshencën mund të theksojmë atë të shek. XX, ku mori edhe hov studimi i këtij stadi mjaft specifik të jetës. Kjo dhe për shkak të evoluimit njerëzor në shkencë, teknologji, si dhe atij mjedisor, gjeografik e natyrisht i të gjitha fushave të zhvillimit. Adoleshenca në vetvete është një fazë normale e zhvillimit jetësor, si fëmijëria, mosha e mesme dhe plakja (Wohlman, 1998).

Që të mund të përkufizohet kjo moshë nevojitet të bazohesh mbi disa kritere që në vetvete janë relevante, duke u fokusuar si tek karakteristikat primare dhe ato sekondare dhe jo thjesht elementi moshë (Aarø, 2006).

Është e arsyeshme që fillimisht të dallojmë ndryshimin midis termave, *Adoleshencë*, *Rini* dhe *Pubertet*. Në varësi të fushës së studimit, në litereturë ofrohen tre emërtime, që në vetvete merren me studimin dhe vlerësojnë këtë moshë të zhvillimit njerëzor, që përfshin përkatësisht periudhën e adoleshencës, por duke e trajtuar atë gjithnjë në këndvështrime të ndryshme.

- Për **biologët** dhe **mjekët**, në qendër të studimeve të të cilëve qëndrojnë ndryshimet fiziologjike dhe organike, nuk flitet për gjë tjetër në këtë fazë veçse për emërtimin, *Pubertet*.
- Për **sociologët**, kjo fazë zhvillimi njihet me termin, *Rini*. Ata gjatë studimit të tyre vënë në dukje se individi përjeton tre stade të zhvillimit jetësor, përkatësisht atë të fëmijërisë, të rinisë dhe të qenit adult.
- Për **studiuesit e edukimit**, adoleshenca pranohet si një periudhë stresi dhe konfuzioni, në çdo aspekt të jetës. Kjo periudhë shoqërohet me ndryshime të

fuqishme psiko-fiziologjike. Adoleshenti nuk është as i rritur dhe as fëmijë, ai përpiqet të kuptojë më shumë rreth shoqërisë, marrëdhënieve sociale dhe mbi identitetin e vet social. Studiuesit e edukimit gjithnjë e më shumë e studiojnë adoleshentin në termin CHULT(Child+Adult), Babu, & Islamia (2007).

- Për **psikologët**, kjo fazë njihet me emrin “Adoleshencë”. Psikologët në fokus të studimit të tyre përqëndrohen në analizën dhe zhvillimin e përjetimeve emocionale dhe psikike, të cilat shfaqen gjatë kësaj faze të rëndësishme të jetës.

Termi “adolescence” në literaturën amerikane trajtohet dhe identifikohet që me fillimin e pubertetit nga 13- 24 vjeç. Në Argjentinë, përkufizimi i adoleshencës, varion 12-13 vjeç tek femrat, 13-14 vjeç tek djemtë deri në moshën 16,18/21. Kjo identifikohet përkatësisht me 16 vjeç për femrat dhe 18 vjeç djemtë, mund të martohen dhe në moshën 21 vjeç prindërit nuk kanë më përgjegjësi për fëmijët. Në Australi kjo moshë varion nga 12-20 vjeç. Ndërsa në Gjermani, adoleshenca njihet si një stad zhvillimi që shtrihet nga 15 - 24 vjeç, në Austri kjo varion nga 14-19 vjeç (Arnett, 2007).

Kjo periudhë moshore varion nga njëri shtet në tjetrin nga një kontinent në tjetrin, nga një kulturë në tjetrën, por gjithsesi ngelet përgjithësisht në të njëjat vite jetësore, me ndryshime afërsisht nga 2 deri në 3 vjet.

Sipas Frank, 1993, debati qëndron kur fillon dhe kur përfundon adoleshenca. Individit adoleshent rritet në një kontekst social ekonomik dhe politik të caktuar dhe që në vetvete është në ndryshim

Adoleshenca (lat. adolescere = rritje,fuqizim) mund të përkufizohet si mosha e rinisë, koha e hyrjes në fazën e pjekurisë gjinore dhe të qënies i rritur e cila varion nga 14-25 vjeç, tek vajzat 12-21 vjeç dhe tek djemtë 14- 25vjeç, (vgl. Bibliog. Inst. 1971, S. 292).

- a. Termi adoleshencë njihet si periudha pas pubertetit, kur fillon dhe përgjegjësia personale, ku tiparet e pjekurisë fiziologjike kanë nisur dhe përfundojnë formimin e plotë të tyre. Është periudha e ndryshimeve përmes të cilave individi lëviz nga një siguri relative e fëmijërisë tek privilegji dhe përgjegjësia e adultit (Collins, 1997). Nga pikëpamja psikologjike duke filluar që në periudhën e pubertetit dalëngadalë individi formon personalitetin e tij. Si simptoma të kësaj faze kemi zhvillimin e të qenit *i lirë*, lidhur kjo dhe me të qenit *vetëbesues* dhe *i ndërgjegjshëm*.
- b. Adoleshenca vjen nga lat. *adolescere* që do të thotë të rritesh, ajo njihet si periudha e pjekurisë, e cila fillon me pubertetin dhe vazhdon deri në moshë të rritur. Kjo ka nuancat e veta në varësi të kulturës dhe mund të identifikohet si një fazë *i të qenit i pavarur* (Bertelsmann, 1995).
- c. Adoleshenca fillon në moshën 10/11vjeç - 14 vjeç dhe 14 – 16,17 vjeç dhe vazhdon deri në 16/17 - 21 vjeç. Adoleshenca është pika kulminante që përcakton ndryshimet hormonale të cilat ndikohen nga faktorë gjentik, gjeografik dhe nga mënyra e të ushqyerit (Mutz & Scheer, 1998).
- d. Sipas Adams, 1994 adoleshenca përfshin një grup moshe nga 11-20 vjeç, duke e ndarë në adoleshnencën e hershme 11-14vjeç, adoleshenca e mesme 15-17 vjeç dhe ajo e vonë 18-20 vjeç.

Është e vështirë të gjejmë një marrëveshje përsa i përket përkufizimit të termit adoleshencë. Sipas Organizatës Botërore të Shëndetit, adoleshenca përkufizohet si periudha moshore që varion nga 11/ 12 – 19/21 vjeç (Ayers, 2007).

Shumë adoleshentë gjatë kësaj periudhe jetësore eksperimentojnë me elementë jolegalë, sjellje josociale, sjellje agresive, të cilat përfshijnë destruktivitet, mosmarrëveshje dhe

zgjdhje konfliktesh me aksion trupor, pabindje, largime nga shtëpia. Në këtë kohë ata fillojnë dhe kryerjen e marrëdhënieve të hershme seksuale, sjellje shqetësuese dhe nxitëse për të tjerët, si dhe vetvrasje. Një nga problemet shqetësuese të adoleshencës është “Agresiviteti”, i cili është dhe fokus i studimit tonë.

Përkufizimi i Agresivitetit

“Agresivitet”, fjala vjen nga lat. aggredi → sulm, me të cilin nënkuptohet një organizëm që është në gjendje të gatshme për të kryer një sjellje agresive kundrejt personave të tjerë. “Agresiviteti” sipas një përkufizi tjetër, përshkruhet si një gjendje emocionale, e cila shoqërohet me një dëshirë për të sulmuar persona të tjerë. Kjo dukuri mund të shkaktohet si pasojë e ndryshimeve hormonale apo anomalive gjenetike (Webster ninth new Collegiate Dictionary).

Agresiviteti mund të shfaqet në momente të caktuara të situatave tona jetësore, organizmi e shfaq atë si mënyrë mbrojtjeje dhe e vlerësuar nga kjo pikëpamje një gjendje e tillë do të ishte pozitive. Por kur ky agresivitet shfaqet me agresion ose duke përdorur çdo lloj mjeti për të shkatërruar të tjerët apo veten, në këto raste kemi të bëjmë me shprehjen e pjesës negative.

Grada e agresivitetit luhetet nga faktorë të brëndshëm, ku duhen nënvizuar sidomos ata hormonal, por dhe nga eksperiencat jetësore.

Personat me agresivitet të lartë reagojnë lehtëazi dhe nga një provokim shumë i vogël. Është tepër e rëndësishme që fjalët agresivitet dhe agresion (i cili nënkupton kryerjen e një sjellje agresive në mënyrë të ndërgjegjshme me qëllimin për t'i shkakuar vuajtje një personi apo për të dhunuar kafshë), të mos përdoren si sinonime të njëra tjetrës.

Agresiviteti, sidomos ai fizik është normë në fëmijërinë e hershme, por konsiderohet atipike kur vazhdon në fëmijërinë e vonë dhe në adoleshencë. Agresiviteti i lindur i cili është tipik që në lindje, tek individit vazhdon deri në moshën 2-3 vjeçare, n.q.s. fëmija nuk edukohet dhe nuk gjen mbështetje nga rrethi familjar apo edukativ, gjendja agravon dhe mund të shoqërohet me akte të dhunshme në adoleshencë dhe më pas në moshë adulte.

Sipas Essau dhe Conradt, 2004 dallohen disa tipe agresiviteti *i hapur*, që shfaqet dukshëm me dëmtime trupore apo përdorim armësh, *i fshehur*, sjelljet që shoqërojnë këtë tip agresiviteti janë braktisja e shkollës, vjedhjet, ikjet nga shtëpia etj.

Përkufizimi i sjelljes antisociale

Disa nga përkufizimet mbi sjelljet antisociale analizohen dhe studiohen nga këndvështrime apo prespektiva të ndryshme, por thelbi i tyre ngelet pothuaj i njëjtë. Përsa i takon terminologjisë së agresivitetit në shkenca të ndryshme përkufizohet ose nënkupton sjellje të ndryshme, por duhet të përpiqemi të dallojmë agresivitetin nga dhuna apo sjellja antisociale pasi secila ka specifikën e saj Connor, (2004).

Sjellja antisociale është aftësia për të shkaktuar dëme apo shqetësime kundrejt një personi tjetër, që shfaqet tek individit me fillimin e moshës së fëmijërisë së hershme (Fifth Report of Session, 2004-2005).

Për shumë studiues sjelljet antisociale përfshijnë të gjitha aktet vandaliste, përdorimi i drogës apo substancave të tjera si: dehe, sjellje keqtrajtuese në mjedise publike, kërcënime, ngacmime racore apo gjinore.

Sjellja antisociale është një mënyrë sjelljeje që shkon kundër normave të një shoqërie.

Parke dhe Slaby, (1983).

Agresionin e përkufizojnë si një mënyrë apo formë reagimi brenda sjelljes antisociale që drejtohet kundrejt një personi të përcaktuar me qëllim për ta dëmtuar atë.

Ky përkufizim është i njëjtë me atë që jep dhe Loeber (specialist i sjelljeve kriminale, 1985) për sjelljet antisociale, sipas të cilit ky sulm fizik ose mendor ka qëllim t'i shkaktoj dëm një personi tjetër duke thyer ose jo ligjin mbi kriminalitetin.

Sjelljet antisociale janë studiuar më shumë se sjelljet agresive, sepse sjellja agresive është parë në kontekst të sjelljes antisociale, duke përfshirë këtu mashtrimet, apo sjellje tipike antisociale si: përdorim i substancave apo delikuenca që zakonisht shoqërohet me ndëshkim, sepse në vetvetë konsiston në shkelje të ligjit dhe në aspektin ligjor çdo vepër e kryer në dëm apo në kundërshtim me ligjin përkufizohet si vepër kriminale, Lösel & Bllesener, 2003, Baier & Pfeiffer, (2011)

Është tepër e rëndësishme të mos ngatërrohen ajo çfarë është deviante dhe që ka të bëjë me personalitetin antisocial që duhet të plotësojë kriteret e përcaktuara në DSM –V.

KAPITULLI II

PERSPEKTIVA TEORIKE MBI ADOLESHENCËN

2.1. Adoleshenca

Në këtë kapitull do të trajtohen disa elementë specifik të adoleshencës si dhe fazat e zhvillimit të individit në këtë periudhë moshore.

Kur flitet për zhvillim e individit, secila shkencë përpiqet të gjej zgjidhje për probleme që kanë të bëjnë me një individ të rritur. Për të analizuar shumë fenomene të adultit, kryesisht sëmundje të ndryshme që shfaqen në moshë adulte, secilës shkencë i duhet t'i kthehet individit fëmijë dhe adoleshent, duke analizuar mënyrën e rritjes, prejardhjen gjenetike apo kulturën nga vjen një individ. Pyetja që mund të shtrohet është: Përse adoleshenca ? Adoleshenca, kjo fazë shumë e rëndësishme zhvillimi jetësor ka filluar të studiohet gjerësisht vetëm në shek.XX.

Adoleshenca është i vetmi moment kur individi emërtohet si një qenie *Bio- Psiko-Sociale*, prandaj për ta trajtuar individin në këtë etapë është e rëndësishme ta analizojmë atë dhe funksionin e tij familjar e shoqëror në tre dimensionet (Ausubel, 2002)

- a. Biologjik (ndryshimet biologjike që shoqërojnë individin në këtë periudhë moshore).
- b. Social (mjedisi ku ai rritet dhe kultura si roli i tyre në funksionin social të individit adoleshent).

c. Psikologjik (analizën e një sërë faktorësh që ndikojnë në shprehjen e emocioneve dhe sjelljeve që shoqërojnë individin adoleshent).

Ky studim mbi këto ndryshime të dukshme dhe të rëndësishme në këtë stad zhvillimi, nuk do të kishte kuptim, nëse nuk do të merrnim në analizë faktorët apo kushtet kryesore që ndikojnë dhe përcaktojnë këtë periudhë moshore. Gjithnjë kjo analizë realizohet në përputhje me gjininë dhe kulturën pjesë e së cilës është ky individ.

Gjendja tranzitore nga fëmijë në të rritur tek adoleshenti shoqërohet jo vetëm me procesin e maturimit biologjik, por kjo rritje kompletohet nga faktorë ndikimi social- kulturor, gjenetik, familjarë etj. Stangl,(1997) Wohlman, (1998).

Debati qëndron nëse adoleshenca është thjesht një fenomen biologjik apo një konstrukt social. Qasja e të dyjave, inkorporimi tek njëra tjetra, është një dukuri. Për një periudhë të gjatë është supozuar se adoleshenti rritet në botën e krijuar nga të rriturit, por gjithashtu pranohet se shumë prej tyre konstruojnë adoleshencën e tyre. Natyrisht që të rriturit krijojnë kushtet, por janë adoleshentët ata që luajnë pjesën më të madhe, duke qenë faktorë determinues në zhvillimin e tyre Coleman,(1999).

Sipas Larson dhe Willson, 2004 tranzicioni social- kulturor i një vendi, tranzicioni ekonomik, urbanizimi, teknologjia, kushtet atmosferike si tërmetet e fuqishme si psh. ai në Haiti 2010, apo ndryshimet teknologjike BBC, cilësohen si faktorë të rëndësishëm zhvillimi.

Ndër faktorët determinues që përcaktojnë zhvillimin e adoleshencës, pothuajse në të gjitha vendet, pavarësisht kulturave të tyre, mund të përmendim faktorët si: a. social-kulturor b. Gjenetik c. Mjedisin d.Mënyrën e të ushqyerit e. Klima f. Sëmundjet fizike dhe mendore g. Stresi dhe faktorët social h. Etnia (Berk, 2011).

Shek. XX solli për herë të parë në fokus të mjekëve dhe psikologëve studimin e kësaj periudhe zhvillimi në veçanti.

Në shekullin e XXI në një pjesë të konsiderueshme të literaturës “Adoleshenca” përkufizohet si një stad kalimi dhe zhvillimi i individit nga fëmijë në të rritur, ku një person sheh biologjikisht tek një adoleshent një të rritur, por ende jo me një pjekuri dhe qendrueshmëri emocionale dhe sociale.

Adoleshenca përshkruhet si një periudhë jetësore e fëmijërisë së vonë dhe e të qenit i rritur.

Kushtet specifike të zhvillimit varen nga faktorë të ndryshëm gjinorë, kulturorë dhe social.

Kjo periudhë jetësore karakterizohet nga një pjekuri fizike e një të rrituri, sikundër dallohet nga një zhvillim i vrullshëm emocional e psikologjik, njëkohësisht shfaqen elementë të pavarësisë dhe përgjegjshmërisë, të ngjashëm këto me atë të një të rrituri.

Adoleshenca është një stad i jetës, ajo shihet si një puzzle, nis si e largët dhe e paqartë e tillë pothuaj se ngelet dhe kur mbaron.

Adoleshenca është një sfidë dhe kënaqësi. Në plan të parë qendron pyetja tek identiteti dhe e ardhmja. Adoleshenca është sfidë, pasi është momenti ku zhvillohen aftësitë, ku jeta sociale bëhet e mundur, kur transformohen marrëdhëniet familjare dhe shumë prej tyre ndahen nga prindërit. Është sfidë sepse dalin në pah shumë vështirësi dhe pengesa nëse adulti dhe adoleshenti ende në formim nuk merren vesh me njëri tjetrin Coleman, (2011).

Adoleshenca është kënaqësi e fitimit të statusit të adultit në idealizimin dhe entuziazmin e jetës që njihet ky zhvillim.

2.2 Fazat e zhvillimit në adoleshencë dhe faktorët që ndikojnë në zhvillim

Fjala “Pubertet” (lat. *pubertas*, pjekuria gjinore) studiohet si e tillë nga biologë dhe mjekë si fazë e rëndësishme e pjekurisë fizike, Rocheblave-Spenle, (1972).

Vajzat dhe djemtë hyjnë në këtë fazë pak a shumë në të njëjtën kohë, por kriteret e fillimit të adoleshencës janë më të vështira për t'u identifikuar tek meshkujt se tek femrat.

Adoleshenca për femrat identifikohet më herët, ndërsa tek meshkujt pak më vonë.

Në këtë periudhë jetësore, që fillon nga 10/12 vjeç -20/21 vjeç, ashtu si e përmendëm dhe më lart, nuk bëhet fjalë vetëm për pjekuri fizike dhe seksuale, por ky stad jetësor

karakterizohet dhe shoqërohet edhe nga një zhvillim i fuqishëm i personalitetit.

Nga studimet theksohet se tre janë fazat kryesore të adoleshencës, (theksojmë se terminologjia është e ndryshme në literatura të ndryshme). Nuk ka një ndarje apo kufi fiks midis adoleshencës dhe paraadoleshencës. Shenja që adoleshenca fillon, është si në planin fizik ashtu edhe atë social dhe përfundon si fazë jetësore kur individi arrin një lloj stabiliteti Flexner, (2004).

Tre fazat e ndarjes së adoleshencës karakterizohen nga zhvillimi fizik, cognitiv dhe social-emocional. Sipas Akademisë Amerikane të Fëmijëve dhe Fakteve mbi Adoleshentët për Familjet, 2008 janë:

- a. Parapubertet (paraadoleshenca), përfshin moshën nga 11-13 vjeç, kjo karakterizohet nga ndryshime fizike, si rritje të flokëve, trupit, fillimin e menstruacioneve tek vajzat, rritja e testikujve dhe penisit tek djemtë, si dhe shfaqin interes të madh mbi seksualitetin, dallohet rritje për mendimit abstrakt si dhe zhvillohen interesat intelektuale. Në këtë periudhë lind lufta me ndjenjën e identitetit, prandaj shqetësohen për të qenë normal. Kuptojnë se prindërit nuk janë të përsosur duke e rritur edhe konfliktin me ta. Kërkojnë të ndikojnë mbi grupin e bashkëmoshatarëve, shfaqet dëshira për pavarësi si dhe një interes më të madh në jetën private.

- b. Puberteti (adoleshenca e hershme), përfshin moshën 14-18 vjeç. Rritja fizike ngadalësohet për vajzat por vazhdon ende për djemtë. Dallohet kjo fazë për rritjen e vazhdueshme të kapaciteteve për mendimit abstrakt, vendosjen e qëllimeve si dhe shfaqin interes në arsyetimin moral, duke menduar për kuptimin e jetës. Adoleshentët në këtë periudhë karakterizohen nga shqetësimet në lidhje me të qenit normal. Vazhdojnë të kenë tendencën për të distancuar veten nga prindërit, duan të bëjnë miq dhe kanë besim më të madh tek ata, popullariteti mund të jetë një çështje e rëndësishme si dhe shfaqen ndjenja e dashurisë dhe pasionit.
- c. Paspubertet (adoleshenca e vonë), përfshin të rinjtë nga mosha 19-21 vjeç. Tashmë ata janë zhvilluar normalisht dhe kanë marrë pamjen e plotë të gruas apo burrit, si në gjatësi dhe peshë. Ata janë të aftë për të menduar dhe për të dhënë ide. Dallohet rritja e shqetësimit dhe interesit për të ardhmen. Ata shfaqin ndjenjë të fortë të identitetit, rritjen e stabilitetit emocional, rritjen e shqetësimit për të tjerët, rritjen e pavarësisë dhe vetë-mbështetjen. Mbeten të rëndësishme marrëdhëniet me shokët Stangl, (1997).

2.2.1 Zhvillimi fizik dhe pjekuria seksuale

Pas fëmijërisë, vihet re një rritje e dukshme tek individ 11-13 vjeçar, që natyrisht është e veçantë në individ të ndryshëm qofshin këta djem apo vajza.

Tek vajzat kjo fillon që në moshën 7.5 vjeç dhe varion deri në 12 vjeç, ndërsa tek djemtë nga 10 dhe varion deri në 13.5 vjeç.

Për djemtë, periudha e pjekurisë zgjat më tepër se tek vajzat. Për vajzat, kjo pjekuri zgjat deri në të 18-tat, ndërsa për djemtë mund të shkojë deri në vitet e para të dhjetëvjeçarit të tretë të jetës së tyre, Schenk – Danzinger, (1988).

Rritja që të rinjtë pësojnë është jo shumë harmonike, kjo fillon me rritjen e përmasës të kokës, në moshën 15-16 vjeç koka pëson rritjen e plotë si në të qenit adult, pastaj kjo rritje vazhdon me duart dhe këmbët. Paralelisht me këto zhvillohet apo arrihet dhe pjekuria seksuale. Natyrisht që ky zhvillim bëhet me ritme të ndryshme si për vajzat dhe për djemtë. Stoff, (1996).

Një ndikim të madh mbi zhvillimin e adoleshentëve luan faktori gjenetik. Studimet gjithnjë e më tepër tregojnë se gjenët luajnë rol të rëndësishëm në zhvillimet fiziologjike që ndodhin në adoleshencë. Këtu bëhet fjalë për gjene të pubertetit KiSS1 dhe KiSS1R (GPR 54) Berk, (2011).

Faktorë tjetër ndikues në këtë zhvillim janë sëmundjet fizike dhe mendore, të cilat mund të vonojnë pubertetin në të dy gjinitë, si, tek djemtë ashtu dhe tek vajzat. Në botën perëndimore në shekullin e kaluar njihen sëmundje ngjitëse, të zorrëve dhe tuberkulozit, ndërsa në zonat e pazhvilluara sëmundjet më të përhapura janë infeksionet kronike, parazitët etj. Sëmundjet mendore ndodhin në pubertet.

Truri i nënshtrohet zhvillimeve të rëndësishme nga hormonet të cilat mund të kontribuojnë në çrregullime të humorit si dhe çrregullime depresive të mëdha, çrregullim bipolar, skizofreni etj.

Përgjithësisht vajzat e moshës midis 15 dhe 19 vjeç aktualisht në botë përbëjnë 40% të rasteve që vuajnë nga anoreksia nervore, Mutz & Scheer, (1998).

Në periudhën e adoleshencës tek vajzat kemi formimin e legenit, të mitrës dhe të vezoreve, që janë bazë në jetën e tyre të mëvonëshme prodhuese, tek ato konstatohet dhe krijimi i depozitave të yndyrës që do të shërbejnë për ushqimin e fëmijës, si në fetus dhe në gji. Tek djemtë kemi një rritje e zgjerim të shpatullave dhe zhvillim të muskujve që zgjat për disa vite.

Tipike për fazën e pubertetit është rritja e shpejtë e peshës trupore, e cila në pubertet zhvillohet dhe fillon të bjerë në një formë më të palëvizshme gjatë adoleshencës së vonë.

Vajzat 13 vjeçare amerikane, norvegjezet, britaniket, çekosllovakët peshojnë rreth 45 kg. më tepër kjo se pesha e vajzave kineze, ndërkohë që vajzat afrikane peshojnë 36 kg.

Djemtë 15 vjeç në Amerikë, Suedi dhe Australi peshojnë 54.5 kg. krahasuar me djemtë nga egjipti dhe india pesha e të cilëve varjon diku tek 45 kg., por kjo varet nga raca.

Deri në moshën 12 vjeçare, si meshujt dhe femrat kanë pak a shumë të njëjtin zhvillim të muskulaturës, ndërkohë që tek vajzat kjo ngelet pak a shumë në të njëjtat nivele, tek djemtë kemi një zhvillim më të shpejtë dhe më të fuqishëm të saj. Kjo dukuri, madje shihet dhe si një nga arsyet kryesore që gjatë kësaj faze zhvillimi djemtë janë dhe më të prirur për t'u marrë me aktivitete sportive. Djemtë e arrijnë pikun e rritjes fizike midis moshës 17-20 vjeç, ndërsa tek vajzat 15 – 18 vjeç Wohlman, (1998).

Presioni i gjakut në pubertet është më i lartë tek vajzat se tek djemtë. Pas vitit të 13- të të jetës presioni i gjakut të djemve afrohet me atë të vajzave dhe kryesisht në tre vitet e fundit të adoleshencës presioni i gjakut është më i lartë tek djemtë se tek vajzat Stoff, (1996).

Pasojat e rritjes në adoleshencë janë të ndryshme për të dyja gjinitë.

Shpesh zhvillimi fizik i bën djemtë që të jenë më në vështirësi për t'u përshtatur me koordinimin e lëvizjeve të tyre.

Vajzat dallohen për zhvillimin e motorikës fine dhe kjo shfaqet tek jeta e tyre e mëvonshme, ato janë më të kujdesshme për gjërat e imta si, në punët me dorë ose me grep. Ndërkohë që djemtë dallohen për zhvillimin e motorikës së trashë Schenk-Danzinger, (1988).

Natyrisht, këtu shtrohet dhe pyetja se a mos kjo ndodh si pasojë e edukimit? Ndoshta roli i dy gjinive për t'u marrë me disa lloj punësh të veçanta përcaktohen nga kultura e vëndit, edukatorët apo familjarët e tyre Stangl, (1997).

Hormonet përgjegjëse për rritjen puberiale, si dhe për formimin e pjekurisë seksuale në adoleshencë janë përkatësisht hormonet e gjendrës mbiveshkore, hipofizës, hipotalamus, teroides dhe ovaret.

Në këtë fazë zhvillimi është tepër i rëndësishëm funksionimi i gjendrave endokrine. Vëndin kryesor e ka hipotalamusi që luan rol kryesor në prodhimin e hormonit të rritjes (GnRH), si dhe në prodhimin e disa hormoneve të tjera në gjendrat endokrine, të cilat lëshojnë sinjale të caktuara të cilat çojnë indirekt në prodhimin e hormonit të rritjes dhe procesin e zhvillimit Kaza,L. (2011).

Një funksion të rëndësishëm kanë teroidja, gjendra mbiveshkore, gjatë fazës së pjekurisë dhe asaj embrionale, të cilat janë përgjegjëse për prodhimin e hormoneve, përkatësisht ato mashkullore androgjene dhe femërore estrogjene. Këto vazhdojnë të mbeten hormonet përgjegjëse dhe ndikuese në formimin e tipareve seksuale. Hormoni i teroides është indirekt ndikues në rritje. N.q.s. kemi mosfunksionim normal të tij kjo mund të çojë në moszhvillim fizik (psh. Xhuxh) ose në rritje të përmasave të mëdha (psh. gjigandizëm). Në të dyja rastet vërehen ndryshime psikologjike. Kjo pjekuri njeh fazen fillestare dhe

sekondare të pjekurisë seksuale. Ndryshimet hormonale janë ato që çojnë në zhvillimet sekondare Mutz, & Scheer, (1997).

Një përshkrim i thjeshtë i pubertetit hormonal është si vijon:

- Hypothalamusi fillon çlirimin e hormonit të rritjes GnRH.
- Qelizat e hipofizës përgjigjen për kontrollin e LH dhe FSH në qarkullim.
- Si përgjigje e sasisë në rritje të LH dhe FSH, duke ndikuar në ovare nxitjen e prodhimit të hormoneve estrogjene, testosteron dhe progesteron.
- Rritja e niveleve të estrogjeneve dhe testostosteroneve çojnë në ndryshime të trupit gjatë pubertetit, si tek femrat ashtu dhe tek meshkujt.

Fillimeve të këtij procesi neurohormonal mund t'i paraprijnë ndryshime të dukshme në trup. Kjo periudhë mund të zgjatë nga 1-2 vjet Kaza,L (2011).

Në fazën e parë dallohen:

- tek vajzat: floku pubik, rritja fizike e gjymtyrëve, formimi i legenit, i vaginës, i mitrës, i vezoreve dhe rritja parapuberiale e gjoksit.
- tek djemtë: muskulatura, floku pubik, zëri, zmadhim i testikujve, i penisit etj.

Në fazën e dytë identifikohen:

- Tek vajzat: Rritja dhe formimi i plotë i gjoksit, menarka, gjëndrat e yndyrës, aknet etj.

- Tek djemtë: Formimi i plotë i zërit, flokët në trup dhe mjekër, formimi i gjoksit, fundi i rritjes së muskulaturës, rritja e plotë e testikujve, ejakulacioni, gjëndrat e djersës si dhe aknet Mogler, (2008).

Një ndryshim tjetër i rëndësishëm, që ndosh në adoleshencë, është madhësia e trurit. Gjatë pubertetit kemi dhe një ndryshim të masës së trurit. Nga matjet e kryera nga një elektroencefalogram (EEG) vihet re një ndryshim frekuence e potencialit elektrik të trurit. Në moshën e hershme shkollore matjet kanë treguar valët alpfa me një frekuencë nga 8-13 ritme në çdo sekondë. Ndërsa gjatë pubertetit, këto matje tregojnë valët Theta me një frekuencë 5 ritme në çdo sekondë, gjë që është e matshme me po këtë masë vetëm në moshën parashkollore, madje prej shumë autorësh kjo prezantohet si një regres në pubertet. Ndërkohë matjet tregojnë se këto valë më vonë shkojnë përsëri Alpha, përkatësisht në moshën 16 vjeçare ato qëndrojnë kështu të pandryshueshme dhe në moshën adulte Me fillimin e pubertetit nuk ka përfunduar ende pjekja dhe arritja e madhësisë normale të trurit. Për këtë arsye duhet patur parasysh lidhja e valëve të lobit qëndror me atë të mesëm që është përgjegjës për personalitetin apo zhvillime të tjera karakteristike të individit Kaza,A.(2008).

2.2.2 Zhvillimi konjitiv

Në adoleshencë krahas pjekurisë somatike vërehen dhe një sërë ndryshimesh konjitive, ku konstatohet dukshëm kapaciteti i rritjes së aftësisë, që mund të klasifikohen: në arsyetimin gojor, sasiar, abstrakt si dhe aftësi për kujtesë.

Gjatë kësaj faze zhvillohet aftësia e njohjes së situatave problematike dhe lidhjeve

komplekse të ngjarjeve dhe mendimeve, duke arritur një aftësi formale intelektuale dhe abstraksioni.

Sipas Susman, Feagans, & Ray, (2013) zhvillimi konjitiv është tepër i rëndësishëm për shëndetin e fëmijve dhe adoleshentëve. Zhvillimi konjitiv reflekton sesi ata mendojnë dhe si përthithin dhe perceptojnë informacionin mbi botën e tyre të brendshme fizike dhe atë emocionale, kjo aftësi konsiderohet tepër e rëndësishme për implikimet e shëndetit të tyre. Që të jenë të shëndetshëm apo të mendojnë për shëndetin e tyre, presupozohet që ata të kenë aftësinë për të menduar dhe zhvilluar nocionin abstrakt mbi shëndetin vetjak. Aftësia e mendimit operacional formal ndodh diku rreth moshës 13- 14 vjeç, ndërsa aftësia për të menduar në mënyrë abstrakte mbi shëndetin e tyre zhvillohet paralel me zhvillimin e mendimeve dhe koncepteve të tjera abstrakte Bibace & Walsh, (1980).

Koncepti mbi sëmundjet dhe trajtimin e tyre ndjek afërsisht të njëjtën trajektore zhvillimi tek fëmijët dhe adoleshentët, të cilët bëhen vet viktima të sëmundjeve serioze Susman, Dorn & Fletcher, (1987).

Paralel me aftësinë e mendimit abstrakt ndryshon dhe gjuha e përdorur. Vihet re një zhvillim intensiv i fjalorit për pasojë rritet aftësia e krijimit. Paralelisht me rritjen e aftësive të arritjes mendore zhvillohet dhe aftësia e organizimit dhe planifikimit, sikundër mendohet të jetë kjo faza e të mësuarit nga gabimet.

Gjatë kësaj periudhe kemi zhvillim të kuptimit të simboleve dhe të figurave (p.sh. në matematikë) ose të operacioneve logjike Stangl, (1997).

2.2.3 Zhvillimi Social

Mosha e adoleshencës karakterizohet nga vetëpërkushtimi dhe vetëreflektimi. Me arritjen e pjekurisë seksuale, rritja e adoleshentëve është thuajse e menjëhershme dhe e dukshme tek të dy sekset. Natyrisht kjo shoqërohet dhe me dyshime mbi pozicionin e tyre në familje dhe në shoqëri.

Sipas American Psychological Association, 2002 zhvillimi social i adoleshentëve nuk mund të trajtohet jashtë kontekstit në të cilën ajo ndodh, në lidhje me kolegët, familjen, shkollën, punën dhe komunitetin.

N.q.s. një adoleshenti apo adoleshenteje do t'i drejtonim pyetjen se: cili është mendimi i tij/saj më i shpeshtë? shumica e tyre do të përgjigjeshin mbi pamjen e jashtme.

Adoleshentët fokusohen në detaje që janë tepër të rëndësishme dhe domethënëse për shoqërinë, kulturën nga vijnë, ambjentin familjar dhe sidomos mjedisin shoqëror në të cilën jetojnë si: p.sh. një hundë e gjatë, mjekër e shëmtuar, këmbë ose shputë e madhe, apo pesha tek vajzat, puçrat në fytyrë, si tek vajzat dhe djemtë.

Adoleshenti ndërgjegjësohet për faktin se ky zhvillim është i domosdoshëm dhe i natyrshëm për moshën, si dhe për t'u pranuar për rolin e tij, si i rritur, duke bërë përpjekje të reflektojë mbi pozicionin e tij në shoqëri.

Gjithnjë ky proces është në varësi të edukimit dhe të rolit parapërgatitës që luan familja dhe shkolla, që të shmanget sa të jetë i mundur përjetimi dramatik i kësaj rritje të menjëhershme. Marrëdhëniet prindër fëmijë përfshin një pjesë të mirë të studimeve, si, në Europë ashtu dhe në amerikë.

Dy pikëpamjet që prevalojnë më tepër janë: Smetana, (2011)

1. Njëra, e cila e shikon adoleshencën si periudhë zhvillimi shqetësuese, ku marrëdhëniet prind- adoleshent karakterizohen nga rebelimi dhe konflikti.

2. Adoleshenca e vlerësuar si një periudhë marrëdhëniesh të afërta dhe të ngrohta.

Adoleshenti përmes procesit të vetreflektimit kërkon identitetin personal, përcaktimi i të cilit mund të konsiderohet si krijimi i vetvetes, si një qenie individuale e një individi të veçantë dhe i patjetërsueshëm, që fillon nga jashtë, duke ju referuar ndryshimeve fizike, për të arritur brenda, me zhvillimet psikike.

Karakteristikë tjetër psikike e vërejtur nga jashtë, është edhe tendenca e adoleshentëve për të manifestuar interesa të reja, sikundër shfaqin dukshëm edhe qëndrime të tjera kundër normave dhe vlerësimeve të ndryshme të sjelljeve të tyre. Ata kërkojnë të krijojnë një lidhje ose formë të re bashkëjetese, duke filluar me eksperiencat e para me seksin e kundërt (ku takimet e para fillojnë në adoleshencë e mesme, ndërmjet moshës 14 dhe 16 vjet), si dhe shoqërohet me dyshimin e vazhdueshëm në përzgjedhjen e llojit të studimeve apo të formimit arsimor që do të vazhdojnë në të ardhmen.

Tek të gjithë adoleshentët konstatohet se mbizotëron dëshira për të qënë të lirë dhe të pavarur. Djemtë janë të prirur ta fitojnë pavarësinë më tepër duke u rebeluar, ndërsa tek vajzat kjo dukuri shfaqet në një formë më të zbutur Stoff, (1996).

Detyrë e psikologjisë është të analizojë adoleshencën dhe konfliktet që lindin gjatë këtij stadi moshor. Përgjithësisht pranohet se këto zhvillime të rëndësishme ndikojnë në statusin Bio- Psiko- Social, për pasojë reflektohen edhe në psikikën e tyre.

Adoleshenti i zhvilluar dhe i formuar seksualisht ndodhet në një gjendje tranzicioni të krijimit të personalitetit të tij, të ndryshimeve konjitive dhe të aftësive intelektuale.

Ky ndryshim dramatik dhe statusi i tij i ri social gjenden në krizë mes të qenit ende fëmijë dhe të njëjtën kohë edhe i rritur. Adoleshentët janë biologjikisht të rritur dhe tentojnë të sillen si të tillë, por zhvillimi i tyre social- kulturor nuk i përgatit ata për jetën si adult Wolman,(1998).

Ndryshimet biologjike qëndrojnë në fokus edhe të psikologjisë për arsye se ato shpesh bëhen shkak për fenomene që paraqesin interes social.

Në vëmendje të psikologjisë ngelen perceptimet, emocionet, motivimet, sjelljet sociale, gjykimet dhe zhvillimi mendor të cilat vijnë si pasojë e zhvillimit fiziologjik në periudhën e adoleshencës. Për ta kuptuar psikologjinë e adoleshencës është njësoj si ta shikosh atë si variabël të procesit të të mësuarit, të organizimit intelektual, të gjykit personal, të trendit moshor, të statusit të tij seksual, po aq sa dhe atij social – ekonomik.

Në fokus të studimit të adoleshencës në planin psikologjik, qëndron fakti i të kuptuarit të adoleshentëve dhe problemeve moshore të tyre.

Të gjitha dukuritë e konstatuara nga mosha 13 -19 vjeç, duke filluar nga marrëdhëniet seksuale me ose pa pasoja, përdorimi i drogës apo varësia prej saj dhe kriminaliteti kanë sjellë pasoja në kontekstin social.

Në fakt marrëdhënia familjare dhe lidhjet afektive janë faktorë të rëndësishëm lidhur me ose mos pirjen e duhanit, përdorimin ose mospërdorimin e alkoolit dhe drogave të tjera, fillimin e hershëm ose të mëvonshme të marrëdhënieve seksuale si dhe ndikojnë nivelin e vetëvrasjeve tek adoleshentët Resnick, Berman & Blum, (1997).

Varësia nga duhani, droga dhe alkoli.

Shëndeti i adoleshentëve është në risk, pasi ai varet nga sjelljet e tyre si: vetëvrasja, shtatëzani të padëshiruara, delikuenca, alkooli, droga apo duhani, kjo lidhet ngushtë si me faktorë individual dhe kontekstual (Dryfoos, 1990; Colten & Gore, 1991).

Sjelljet shëndetësore ndryshojnë në adoleshencë. Kjo periudhë njihet si një periudhë ku i riu preferon të provojë me elementë të ndaluar pa patur parasysh pasojat. Kur hyn në adoleshencë fëmijët janë normalisht aktiv përsa i takon fizikut dhe është vështirë të thuash se ata do të fillojnë dhe ndoshta do të bëhen përdorues të rregullt të duhanit, alkoolit apo substancave të tjera.

Kur dalin nga adoleshenca një pjesë e konsiderueshme e të rinjëve janë fizikisht joaktiv, ata jo vetëm kanë filluar por janë konsumues të rregullt të duhanit, alkoolit apo substancave të ndryshme. Ajo që gjithnjë e më tepër bëhet shqetësuese është varësia që këta të rinjë krijojnë prej tyre. Shifrat gjithnjë e më shumë tregojnë një gjëndje shqetësuese Ayers, (2007).

Sipas një raportimi të Organizatës Botërore të Shëndetësisë studimi mbi sjelljet shëndetësore riskuese në shkollë rriten gjatë adoleshencës së hershme. Po sipas kësaj organizate mesatarja e moshës për 35 shtete, gjatë të cilës rritet manifestimi i këtyre sjelljeve janë: 11 vjeç që përbën 2%, në moshën 13 vjeçare 8% dhe 15 vjeç 24% të manifestimit të këtyre sjelljeve Currie, (2004).

Diferencat moshore variojnë në shtetet e Europës, USA dhe Kanada. Përsa i takon konsumit javor të alkoolit sipas grupmoshave të sipërpërmendura ato variojnë në 5%, 12%

dhe 29% në moshën 15 vjeçare, ndërkohë djemtë janë konsumatorë më tepër sesa vajzat në moshë 15 vjeçare përkatësisht 34% djemtë dhe 24% vajzat Ayers, (2007).

Për të dhënat në vendin tonë do t'i referohemi studimit më të fundit të ISHP (2001-2004), ku vihet në dukje se 40% e të rinjve meshkuj dhe 5% femra janë përdorues të alkolit çdo ditë, konsumi i të cilit shpesh bëhet shkak i kryerjes së sjelljeve antisociale. Nga këta adoleshentë 8 % e tyre e kanë marrë pijen alkolike që në moshën 8 vjeç, 19% nga mosha 9 – 12 vjeç dhe 32% duke filluar nga 12 vjeç.

Marrëdhëniet seksuale janë shoqëruese të adoleshencës, një pjesë e mirë e tyre bëjnë jetë seksuale pa mjete mbrojtëse që mund të çojë në shtatzani të padëshëruara apo përhapjen e sëmundjeve të transmetueshme seksualisht Kaza,L. (2011).

Nga ISHP (2005) vjen një tjetër e dhënë, sipas një sondazhi të kryer përfundimet kanë treguar se 60% e adoleshentëve, nga 13 -18 vjeç në shkollat e mesme të kryeqytetit, kanë provuar të kryejnë minimalisht një herë marrëdhënie me bashkëmoshatarë të të njëjtit seks, shkaqet që ata vet renditin janë presioni i grupit apo problemet familjare etj.

Sikundër ngelet ende në vemendje të psikologëve që të mund të sensibilizojnë gjithë popullsinë. Me këtë nënkuptojmë jo vetëm ata që janë në marrëdhënie direkte me adoleshentët, qofshin këta mësuesit, prindërit dhe këshilluesit, por dhe gjithë shoqëria, duhet të jetë në gjendje të kuptojë dhe të shpjegojë këto sjellje.

Çështje të edukimit

Të rriturit ndërtojnë marrëdhënie ndërvarësie me fëmijët e tyre. Adolehentët kërkojnë të jenë të varur nga prindërit, pasi mendojnë se janë të paaftë të marrin pjesë në sistemin e

pavarësisë dhe ndërvarësisë së të rriturve. Në të vërtetë ata rebelohen përpara se të kalojnë në marrëdhëniet e ndërvarësisë. Adoleshentët kërkojnë të kenë pavarësi përmes të qenit rebel Coleman, (1974).

Marrëdhëniet prindër fëmijë në adoleshencë përfshijnë një pjesë të mirë të studimeve jo vetëm në Europë, por kudo. Në këtë periudhë moshore të konfliktit prind-fëmijë, pra shfaqet rebelim kundrejt familjes dhe shoqërisë Semetana, (2011).

Nëpërmjet identifikimit me bashkëmoshatarët, adoleshentët fillojnë të zhvillojnë gjykimin e tyre mbi moralin dhe vlerat duke dalluar qartazi nga prindërit e tyre Micucci, (1998).

Prindërit reagojnë dhe e përjetojnë në mënyra të ndryshme adoleshencën e fëmijve.

Baballarët raportojnë nivel më të lartë stresi, kur adoleshentët nuk ja vënë veshin këshillave të tyre, ose kur ata përfshihen në aktivitete deviante. Nënata raportojnë nivel të lartë të stresit kur adoleshentët kërkojnë autonomi Semetana, (2001). Kur djemtë shkëlqejnë në sport, debate, muzikë, baballarët janë ata, që shumë shpesh shprehen me krenari: “është djali im,, Kur bëhet fjalë për akte vandalizmi ose faji nuk ndodh kështu, ata nuk preferojnë të shprehen në raste të tilla. Nëna, të cilat kanë patur një jetë të gjerë sociale dhe me pasoja në rinë, për vajzat e tyre shprehen “ nuk dua të ndodh me të, njësoj si me mua, Flexner, (2004). Një numër i konsiderueshëm djemsh janë të fiksuar pas fantazive mbi nudizmin dhe sadizmin, ndërsa vajzat janë më të prirura të vizionojnë veten në raste viktime. Pra është e kuptueshme pse prindrit i keqkuptojnë dhe merakosen për të rinjtë. Ata jetojnë ndryshe nga adoleshentët e gjeneratës paraardhëse dhe mënyra si ata sillen ndryshon nga ajo e të rriturve.

Është logjike që çdo adoleshent do të jetojë dhe rritet jo si në ditët kur prindrit e tyre kanë qënë adoleshent p.sh. në kohën kur pantallonat xhins, ishin veshje pune, apo kur

televizionet nuk kishin programe për çdo orë të ditës ose mungesë të aparaturave të tyre në shtëpi, apo të mund të bashkohen me idenë e prindërve të tyre për të zhvilluar party në shtëpi, ku në një qoshe të banesës mund të jetë vendosur manjetofoni, ndërsa hapësira tjetër e shtëpisë të mund të përdoret për të kërcyer.

Ka shumë të rritur që ju pëlqen të bëhen pjesë e jetës së adoleshentëve, të fëmijve të tyre dhe kjo sjell tek ata një pavarësi që nuk e kishin menduar më parë, kjo mund ta bëjë një adoleshent që të mos rritet kurrë, duke parë pikërisht një shembull të tillë nga adulti.

(Flexner, 2004).

Studime të shumta, në vende të ndryshme kanë treguar se zhvillimi fizik është i lidhur ngushtë me shkallën shoqërore, të cilës i përket familja e tij, madhësisë dhe ndikimit të saj në shoqërinë që e rrethon. Mosha e menarkës për vajzat është më e shpejtë tek ato që jetojnë në mirëqenie ekonomike. Këtu një rol të rëndësishëm luajnë edhe mënyra se si adoleshentët ushqehen, shqetësimi dhe kujdesi që tregohet për ta si edhe higjena. (Wolman, 1980).

Në literatura të ndryshme gjenden faktorë të ndryshëm duke patur parasysh faktorin socio-kulturor, një nga të cilët janë grupet etnike, që luajnë rol të rëndësishëm, kështu p.sh.vajzat amerikane e fillojnë menarkën më herët se ato europiane.

Ndërkohë vajzat afrikane duke u krahasuar me vajzat e bardha e fillojnë menarkën 8 muaj më herët, ky fakt sillet nga Wohlman, 1980 si një shembull i qartë i ndikimeve etnike në zhvillimin e adoleshentëve.

Mjedisi dhe kushtet mjedisore janë gjithashtu faktorë të rëndësishëm në zhvillimin e individit adoleshent.

Natyrisht që pjekja biologjike dhe rritja ndikohen nga gjenetika e një individi, por studimet kanë treguar se ato varen mjaft edhe nga kushtet e jetesës. Nëse ata jetojnë në mjedise me ajër ose jo, me kushte komode ose jo, nëse ata janë të detyruar të punojnë në fazat e hershme të adoleshencës.

Në këtë kontekst mund të nxjerrim në pah edhe dallimet që konstatohen qartazi për fëmijët që rriten në qytet me ata që rriten në fshat Stangl, (1997).

Mënyra e të ushqyerit ndryshon nga njëra kulturë në tjetrën. Në këtë pikëpamje është e vështirë të flasësh për një zhvillim me tipare apo moshë tipike kur flitet për adoleshentë që rriten mes urisë.

Këtu mund të sjellim në vëmendje faktin se në kohën e luftës së parë dhe të dytë botërore madje dhe pas këtyre viteve, fëmijët e arrinin zhvillimin e tyre trupor 10 -20 muaj më vonë nga mesatarja e zhvillimit të viteve të paraluftrave Nickel, (1975).

Ndërkohë që sot shumë vajza vuajnë nga dëshira e të qenit elegante në këtë moshë, madje provokojnë “grevat e urrisë”. “Dëshira e të qenit elegante” është një nga arsyet që gjatë këtij shekulli ka patur një zhvillimin të shpejtë të një numri sëmundjesh si: bulimia dhe anoreksia.

Klima është gjithashtu një tjetër faktor, i cili ndikon fuqishëm në zhvillimin trupor dhe pjekurinë e adoleshentit. Në disa vende ky zhvillim realizohet më herët dhe në disa të tjera më vonë si p.sh. në vendet skandinave, ku, fakti që ndriçimi diellor është më i pakët dhe më i vonë se sa në vendet e Europës qendrore dhe jugore, ndikon në realizim më të vonë të zhvillimit dhe pjekurisë së tyre (Stangl, 1997, cituar: Nickel, 1975).

Ndikimet e mjedisit në kohën e pubertetit, krahas efekteteve gjenetike apo mënyrës së të ushqyerit, të cilat ndikojnë drejtpërdrejt në ecurinë e shëndetit të përgjithshëm, mund të sjellin shpesh dhe probleme sociale.

Në faktorët social mund të veçojmë shoqërinë, si një nga faktorët që luan një rol shumë të veçantë, por pjesa më e rëndësishme e mjedisit psikosocial të fëmijës ka qënë dhe është familja Stoff, (1996).

Në shumicën e hulumtimeve është konstatuar se veçoritë e strukturës së familjes dhe funksionet e saj në raport me më parë ose më vonë pubertetit, kanë ndikim social.

Shumica e studimeve kanë treguar se menarka mund të ndodhë disa muaj më parë tek vajzat që përjetojnë një gjëndje të lartë stresi familjar, apo në rastet ku prindërit mungojnë gjatë fëmijërisë së tyre të hershme.

Vajzat, që kanë një njerë në shtëpi shpesh mund të bëhen subjekt i abuzimit seksual të zgjatur në fëmijëri. Në anën tjetër, menarka mund të ndodhë të shfaqet pak më vonë, kur një vajzë rritet në një familje të madhe e me praninë e një babai biologjik. Zakonisht kemi një ndikim në gradë ekstreme të stresit të shkaktuar nga mjedisi social, në raste të tilla si statusi i refugjatit të kohës së luftës me kërcënim për mbijetesën fizike etj. Shumica e këtyre efekteve të raportuara, si faktorë socialë na vijnë në ndihmë për të kuptuar më tepër tiparet e kësaj moshe Berk,(2004).

2.2.4 Zhvillimi Emocional

Së bashku me zhvillimin fizik dhe kognitiv, te çdo fëmijë dallohet faza e zhvillimit emocional. Ndoshta, të gjithë fëmijët ndryshojnë në zhvillimin e tyre individual.

Zhvillimi social dhe ai emocional janë të lidhura fort dhe jo rrallë herë janë studiuar dhe rezultatet janë raportuar së bashku.

Studimet kanë treguar se prindërit pranojnë se kanë pak informacion mbi zhvillimin emocional, të të rinjëve edhe pse ata gjithashtu e pranojnë se veprimet e tyre kanë ndikim të madh në zhvillimin emocional të fëmijëve të tyre. Prindërit dhe kujdestarët e tjerë luajnë një rol të rëndësishëm në zhvillimin emocional, por si bota e fëmijës zgjerohet, njerëz të tjerë në kontekstin shoqëror, gjithashtu luajnë një rol në zhvillimin emocional Kaza,N. (2006)

Emocionet nuk janë aq të lehtë për të studiuar dhe për shumë dekada studimi i zhvillimit emocional mbeti prapa nga fushat e tjera të zhvillimit të fëmijës Robinson, (1995).

Megjithatë, hulumtuesit e fillim shekullit njëzetë kanë përfunduar disa teori mbi zhvillimin emocional. Zhvillimi emocional është emergjenca për të shprehurit, të kuptuarit, dhe rregullimin e emocioneve nga lindja e deri në fund të adoleshencës, e cila gjithashtu përfshin dhe ndryshimet në këto proces rritje në lidhje me emocionet.

Zhvillimi emocional nuk do të ndodhë në mënyrë të izoluar nga ai fizik, cognitiv dhe me zhvillimin e sjelljes, por bashkëveprojnë me zhvillimin emocional dhe ndikimet sociale dhe kulturore Trentacosts & Izard (2007). Ankthi, kënaqësia, zemërimi, frika dhe interesi janë ndër emocionet që shoqërojnë adoleshencën. Fëmija e fillon jetën me të qeshura rreth 3 deri në 4 muaj e parë të jetës. Frika fillon të shfaqet shpejt dhe foshnjat jo rrallë ndjekin emocionet e kujdestarëve të tyre duke formuar lidhje të fortë me ta.

Në adoleshencën e hershme, fillojnë të zhvillohen më shumë ndjenja të tilla, si krenari, turp. Këto zhvillime emocionale bien pjesërisht nga maturimi i shpejtë i lobit frontal një dhe qarkullimit limbik në tru. Zhvillimi i emocioneve negative vijon më pas, zemërimi fiton mbi trishtimin si formë për të shprehur ndjenjat negative Corso, (2007).

Në adoleshencën e mëvonshme, ata mësojnë "rregullat" si të shfaqin emocionet, e cila është një formë e zhvillimit social dhe emocional. Aftësia për të shtypur emocionet negative është një faktor i zhvillimit normal, ndikimet e tjera të tilla si, gjinia, situata specifike, ndikimeve kulturore mund të ndikojnë, si në shfaqjen ashtu dhe në shtypjen e emocioneve negative.

Një arsye tjetër për emocionet negative mund të jetë zhvillimi kognitiv i aftësive abstrakte të të menduarit. Nga ana tjetër fakti që problemet sociale bëhen më komplekse, adoleshentët kërkojnë ndihmë te bashkëmoshatarët e tyre për tu ndihmuar për mënyrën se si të menaxhojnë emocionet që ata ndjejnë Goleman,(1995).

Zhvillimi i ndjeshmërisë është një nga format e zhvillimit emocional. Duke njohur emocionet e tyre, adoleshentët kërkojnë që të rriturit apo bashkëmoshatarët të kuptojnë që ata kanë ndjenja dhe se këto të fundit duhet të merren në konsideratë prej tyre.

Ka adoleshentë që shfaqin vështirësi specifike në "leximin" me saktësi të emocioneve të cilat bëjnë që të lindin armiqësi. Empatia mund dhe të mësohet në kontekste të ndryshme Aronson, (2000).

Çështjet familjare, presioni akademik dhe ndjenjat romantike shkaktojnë presion mbi emocionet e adoleshentëve. Adoleshentët kuptojnë se ndjenjat e tyre, ku tashmë ka filluar procesi i i autonomisë emocionale, janë të ndara nga emocionet e prindërve të tyre.

Adoleshentët mund të ndjehen të tërhequr përse i takon lidhjeve të ngushta emocionale që ata kanë me prindërit e tyre dhe nevojën për të zhvilluar përgjigje të pavarura emocionale. Depresioni përgjithësisht ndodh në këtë moshë dhe është më e zakonshme te vajzat sesa tek djemtë Wagner, Friend, Bursuck, Kutash, Duchnowski & Sumi (2006).

Një pjesë e rëndësishme e zhvillimit emocional të fëmijëve dhe adoleshentëve ka të bëjë me faktin se si fëmijët njohin dhe kontrollojnë shprehjen e emocioneve të tyre, në ato mënyra që në përgjithësi janë në përputhje me pritshmëritë kulturore. Studimi i fëmijëve dhe i zhvillimit të adoleshentëve dhe zhvillimi i strategjive pozitive mësimore është ndërveprim kompleks i rregullimit dhe zhvillimit të sferës emocionale. Vetë-rregullimi i emocioneve përfshin njohjen dhe përcaktimin e emocioneve. Shpesh është familja që ofron një gamë të sjelljes-rregulluese, që lidhet me funksionet sociale-rregullatore dhe sjelljeve të brendshme rregullatore për një individ.

Proceset neurokimike lidhen me ndryshimet automatike dhe funksionet trupore dhe sjelljore. Seksione të veçanta të trurit janë të lidhura me emocione të veçanta. Zhvillimi kognitiv ndikon në zhvillimin e aftësive për të kuptuar vetë-rregullimin emocional.

Emocionet dhe shëndeti luajnë një rol qendror në teoritë psikoanalitike. Stresi i lidhur me emocionet janë koncepte kryesore në perspektivën teorike në shëndetin sjellor.

Ndryshimet fiziologjike të cilat shoqërohen me rritjen e nivelit të hormoneve të ndryshme

tek adoleshentët shfaqen me ndryshime emocionale. Këto mund të jenë emocione negative duke bërë që tek ata të lindin patologji të ndryshme dhe shkaktojnë stres (Dienstbier, 1989), sikundër në të kundërt nëse kanë një suport të mirë social, adoleshentët shfaqin emocione pozitive.

Ndikimet negative emocionale të jetës familjare mund të jenë të ashpra, veçanërisht në modelin e disiplinës së fëmijës, ato mund të çojnë në probleme në zhvillimin emocional dhe madje edhe psikopatologjisë.

Sipas Carolyn Saarni, profesor i këshillimit në Universitetin e Shtetit Sonoma (Kaliforni), i cili trajton dy lloje të zhvillimit emocional në adoleshencë: atë prosocial dhe vetë-mbrojtëse, emocioni prosocial ndryshon për të mbrojtur ndjenjat e njëri-tjetrit. Ndërsa ato vetë-mbrojtëse përdoret për të shmangur ndrojtjen apo për të mbrojtur veten e tyre nga pasojat e mundshme negative. Djemtë kanë më pak gjasa se sa vajzat për të shprehur frikën në kohët e stresit nga frika e nënvlerësimit (Zimmerman, Copeland, Shope, & Dielman, 1997; Brown, 1998).

Sipas Erikson, 1968 krijimi i një ndjenje identiteti tradicionaliste mendohet se është emocion qendror në adoleshencë edhe pse krijimi i tij te çdo individ konsiderohet, si një zhvillim normal që fillon dhe mbaron gjatë adoleshencës (Carlson, Uppal, & Prosser, 2000).

Zhvillimi emocional gjatë adoleshencës përfshin dhe krijimin e një ndjenje realiste dhe koherente të identitetit në kontekstin e lidhur me të tjerët dhe të mësuarit për të përballuar stresin dhe menaxhim i emocioneve (Santrock, 2001).

2.3 Teoritë e zhvillimit në adoleshencë

Gjatë kësaj pjese do të trajtohet Adoleshenca, në kuadër të rëndësisë së studimit të individit si një qenie Bio-Psiko-Sociale, përkufizimi i fjalës, terminologjitë që përdorin shkencë të ndryshme në varësi të lëmit të tyre të studimit si p.sh. Pubertet - Rini - Adoleshencë.

Periudha moshore që adoleshenca përfshin, varion nga njëri vend në tjetrin, nga njëri shtet në tjetrin, për rrjedhojë dhe përkufizimet për adoleshencën variojnë në kultura të ndryshme Arnett, (2007). Fazat e zhvillimit, përfshijnë zhvillimin: fizik, psiko - motor, konjitiv, intelektual, emocional, psikik, pjekurinë seksuale, masën e trurit.

Adoleshenca ndahet në tre etapa për studimin e saj. Në etapën e parë përfshihen disa nga teoritë e zhvillimit të adoleshencës, duke filluar me Hall, e vijuar me Frojd dhe Erikson.

Janë vitet 1970- 1998, ato vitet që përfshijnë etapën e dytë të studimit të adoleshencës.

Etapë e cila u fokusua jo vetëm në zhvillim biologjik apo psikik, por një rol të rëndësishëm ju dha dhe marrëdhënieve në familje dhe shoqëri, natyrisht kjo gjithnjë sipas

karakteristikave individuale të adoleshentit. Adoleshenca apo puberteti, si një akt biologjik i cili modifikon sjelljen vijoi me studimet e Parker, 2000, kohë që shënon dhe fillimin e etapës së tretë të studimit të adoleshencës.

Kjo teori në fakt dominoi që në fillim të shekullit të 20-të, nga përfaqësuesit e psikodinamikës, ku spikat perceptimi se maturimi seksual, i cili konsiderohet sinjifikativ në zhvillimin psikologjik, duke ndikuar thellësisht mbi predispozicionin biologjik Brooks-Gunn & Petersen, (1984).

Në tre dekadat e më vonëshme bihejvioristët, kontekstualistët dhe teoria e të mësuarit zëvendësuan teoritë e zhvillimit dhe evoluimit Lerner, & Steinberg, (2004).

Disa nga teoritë më të rëndësishme të zhvillimit për moshën e adoleshencës janë: Teoria biologjike (Granville Stanley Hall, 1844 - 1924), teoria psikoanalitike (Sigmund Frojd, 1856 - 1939), kulturore (Margaret Mead, 1901 - 1978 dhe Ruth Benedict, 1887 - 1948), teoria konjitive (Jean Piaget, 1896 - 1980) dhe ajo psikosociale (Erik Erikson, 1902 - 1994).

Një rol të rëndësishëm luan psikologjia e adoleshencës dhe faktorët që ndikojnë në zhvillimin e adoleshencës si: social-kulturor, gjenetik, mjedisi, mënyra e të ushqyerit, klima, sëmundjet fizike dhe mendore, stresi, faktorët social si dhe etnia.

Ky stad i zhvillimit të rëndësishëm jetësor, të kalimit nga fëmijëria në adult njihet momentin e vet të kërkimit shkencor që në kohë të herëshme, duke filluar me Platonin dhe Aristotelin. Sipas studiuesit Muuss, pretendohet se termi adoleshencë është përdorur për herë të parë që në shek. XVII. Ndërsa studiuesit e shek. XIX e trajtuan këtë perudhë jetësore në aspektin biologjik dhe sociologjik.

Këtu mund të veçohet roli i Carls Darwin, i cili hodhi idenë për të gjithë studiuesit, se vetëm nëse studiojme zhvillimin biologjik dhe psikologjik të kësaj moshe mund të arrihej në një stad të tillë që të mund studiohej adulti dhe sjelljet e tij.

Të analizohet zhvillimi teorik përmes disa teorive do të thotë të kuptohen dhe integrohen aspekte të fenomeneve që nuk janë të vëzhgueshme direkt, përkundrajt fakteve empirike, të cilat besohet se mund të provohen në realitetin objektiv, por ajo që vëzhgohet është indirekte, çfarë adoleshenti percepton përse i takon emocioneve apo dëshirave.

Për të vëzhguar direkt fenomene, është teoria ajo, që na çon drejt një studimi për të kuptuar mirë zhvillimin mendor dhe fizik Gemelli, (1996).

Realisht teoritë e mirëfillta që filluan të merren me studimin e adoleshencës i përkasin fundit të shek. XIX dhe fillimit të shek. XX, ku individi në adoleshencë u trajtua përfundimisht, si një qenie Bio- Psiko- Sociale.

Megjithëse kjo teori ndeshi në kritika të mëdha gjatë asaj kohe, pasi ndryshe nga fenomenet objektive që janë të vëzhgueshme, fenomene të tilla si: strukturat e funksionimit mendor, emocionet, perceptimet, dëshirat apo kujtesa, janë shumë më të vështira për tu studiuar.

Këto dukuri ne mund t'i përcaktojmë vetëm sipas vlerësimit të fjalëve me të cilat individët shprehen për këto fenomene joobjektive.

Gradualisht gjithnjë e më shumë kërkimet thellohen si pjesë e evolucionit njerëzor si dhe e atij teknologjiko- shkencor. Më poshtë do të hedhim dritë vetëm mbi pesë teori kryesore të shekullit të XX-të që ndikuan fuqishëm në njohjen më të mirë të adoleshentit, si një qenie bio – psiko – sociale, si dhe faktorët e riskut në zhvillimin e përgjithshëm të adoleshentit, por dhe në zhvillimin e agresivitetit apo sjelljeve anti-sociale si: krizat botërore, varfëria, marrëdhëniet jo të mira në familje, divorci apo humbja e vëndeve të punës së prindërve Berk, (2011).

Pesë teoritë kryesore janë:

1. Teoria biologjike (1844 – 1924)
2. Teoria psikoanalitike (1856 – 1939)
3. Teoria kulturore (1901 – 1978)

4. Teoria Konjitive (1896 – 1980)

5. Teoria psikosociale (1902 – 1994)

2.3.1 Teoria biologjike me përfaqësues Granville Stanley Hall (1844- 1924).

Studimet e veta Hall i kufizoi në shoqërinë amerikane dhe ato perëndimore, por ai nuk mori parasysh kulturat e tjera. Sipas tij, në këtë fazë zhvillimi çdo qenie humane është e ndikuar nga ndryshimet biologjike të kësaj moshe, prandaj G.S.Hall, 1904, do ta cilësonte adoleshencën një fazë, ku interesat personale, si dhe të qenit rezultativ në shoqëri çojnë në një periudhë që u cilësua dhe u njoh me emërtimin “Stuhi dhe vrull” (Wolman, 1998).

Puna e tij, kulmin e vet e arriti me enciklopedin “Adoleshenca”, jo vetëm me përmbajtjen e kësaj enciklopedie, por dhe në titull, ai formuloi teorinë e tij të madhe të adoleshencës.

Në fakt Hall, stuhinë dhe stresin e adoleshentëve në shoqërinë amerikane e shikonte të lidhur me globalizimin. Hall, veçoi tre aspektet bazë të periudhës “Stuhi dhe Vrull” përkatësisht:

- a) konflikte me prindërit,
- b) luhatje humori
- c) sjellje të rrezikshme Smetana, (2001).

Një adoleshencë normale është në vetvete një periudhë intensive e karakterizuar nga emocione të fuqishme dhe stres i shtuar. Emocionet janë ekstreme, adoleshentët nga gjendja e të qenit të heshtur, të trishtuar, shumë shpejt kalojnë në euforizëm apo indiferentizëm.

Sipas Hall, disa nga dimensionet e zhvillimit në adoleshencë, si: zhvillimi intelektual, seksual, fizik, mendor e motor, të cilat shoqërohen edhe me shfaqje të sjelljeve kriminale dhe antisociale në adoleshencë, çuan në hipotezën se adoleshentët, universalisht

karakterizohen nga shqetësime jo të zakonshme, si dhe përjetojnë një periudhë jetësore të mbushur me stres.

Duke qënë se G.S. Hall, ishte tepër i njohur dhe punoi shumë në fushën e zhvillimit të arsimit, hodhi për herë të parë idenë se këto zhvillime biologjike do të ishte e udhës të trajtoheshin në klasa, atje ku mësonin të dyja gjinitë.

Hall, vuri theksin se shkolla e mesme duhet të hiqte dorë nga fokusimi drejt lëndëve tradicionale, përkundrazi ajo duhej të përqëndrohej më së tepërmi në punën e vet mbi edukimin e adoleshentit, ku më e rëndësishme për këtë studiues, ishte përgatitja e adoleshentit për në kolegji. Ai vlerësohet edhe për kontributin e tij të madh në në lëmin e psikologjisë së aplikuar dhe këshillimin e studentëve të doktoraturës.

Veprimtaria e këtij studiuesi, ishte dhe një ndihmesë e jashtëzakonshme për zhvillimin e psikologjisë (Gemelli, 1996).

Sipas Compas (2004), të gjithë ata që shkruajnë për adoleshencën se karakterizohet si një periudhë stresi i referohen procesit të përballjes. Shembull për këtë mund të cilësohet puna e famshme e Seiffge – Krenke (1995), e cila propozon skemën e katër fazave të kësaj periudhe zhvillimi: natyrën e sensorve, burimet individuale, tipet e suportit social dhe procesi i përballjes, moment ky që në shumicën e adoleshentëve shoqërohet me stres (Yen, 2008).

Studimet shkencore bazuar në zhvillimin biologjik dhe social të individit të kësaj periudhe patën arritjen e tyre më të madhe me përgatitjen e testit të inteligjencës nga Alfred Binet dhe Theodor Simon si të G.S.Hall, Berk, (2011).

Teoria biologjike kishte si qëllim studimi:

- a. Se si faktorët fiziologjik ndikojnë ose janë përgjegjëse për dukuritë psikologjike të cilat shfaqen në adoleshencë.
- b. Se përcaktimet gjenetike të këtyre ndryshimeve fiziologjike vënë në pikëpyetje garancinë e nevojshme se pasojat psikologjike të adoleshentët do të ishin të njëjta tek individë të ndryshëm.
- c. Ndryshimet fiziologjike prodhojnë direkt ndryshime sjellore dhe indirekt kontribuojnë në formimin e personalitetit.

Teoria biologjike u kritikua që për emërtimin që Hall përdori për të si periudha “Stuhi dhe Vrull”. Kjo periudhë u identifikua më së shumti dhe me termin “stuhi dhe stres”.

Psikologët nuk e pranuan këtë si teori universale, sipas tyre jo të gjithë adoleshentët përjetojnë stuhë dhe stres, por ama ka shumë gjasa që stuhë dhe stres të përjetojë më shumë në këtë fazë zhvillimi se në asnjë fazë tjetër jetësore (Vasta & Haith, 2007).

2.3.2 Teoria Psikoanalitike me përfaqësues Sigmund Frojd (1856 – 1939)

Sigmund Frojd e filloi punën hulumtuese, si mjek në degën neuro - fiziologji. Gjatë studimeve të tij ai vendosi të studiojë zhvillimin e individit, duke e ndarë atë në pesë faza, të cilat ndikojnë më pas në jetën e individit adult.

Frojd e mbështeti teorinë e vet të zhvillimit në pesë stadet seksuale, mos realizimi apo moszgjidhja e konfliktit të cilave ndikon fuqishëm në jetën e mëvonshme Vasta, & Haith, (2007). Ai nuk e shikon adoleshencën detyrësisht të ndikuar nga faktorët e ndryshimit fiziologjik, prandaj më shumë i mëshon moszgjidhjes së konfliktit të individit të rritur nga moszgjidhja e konflikteve të fëmijërisë, ku mos plotësimi çon në “frustracion” dhe teprimi në “abuzim” Berk, (2011).

- a. **Stadi oral**, ku fëmija krijon marrëdhënie me mjedisin përreth, veprimtaria e foshnjes lidhet rreth ndjeshmërive dhe veprimtarive orale (marrja e kënaqësisë së foshnjës në gjirin e nënës) i cili transferohet dhe në subjekte autoerotike si thithja e gishtit etj.
- b. **Faza anale**, kufizohet diku në moshën dy vjeçare, ku fëmija përjeton konfliktin midis idit (kënaqësisë) – egos dhe superegos, të cilat përfaqësojnë presionet shoqërore për të kontrolluar funksionet trupore, fazë ku fëmijës synohet t'i mësohet vetkontrolli dhe stërvitja për në tualet. Në këtë mënyrë zgjidhja e këtij konflikti çon në zhvillimin e egos e cila do të ndikojë në sjelljet e mëvonshme të individit.
- c. **Faza falike**, fokusi i kënaqësisë janë organet gjenetale, fëmijët shfaqin kuriozitet për genetialet e veta dhe për trupin e njerëzve të tjerë, ata përjetojnë dëshirën e pavetëdijshme për të zotëruar prindin e seksit të kundërt.

Këtu kërkohet zgjidhja e kompleksit të Edipit (tek djemtë) dhe Elektrës (tek vajzat). Sipas Frojdit moszgjidhja e këtij konflikti për krijimin e identitetit gjinor mund të çojë në homoseksualitet.
- d. **Faza latente**, që shkon deri në paraadoleshencë. Është momenti ku fëmijët e kanalizojnë energjinë e tyre libidinike në aktivitete jo seksuale si shkolla, sporti dhe miqësitë me shokët e të njëjtit seks.
- e. **Faza gjenitale**, e cila përkon me fillimin e adoleshencës, është koha gjatë të cilës krijimi i balancës së tre komponentëve ego – idi - superego në fazën latente prishet duke sjellë tek adoleshenti stres dhe shqetësime emocionale.

2.3.3 Teoria kulturore me përfaqësues Margaret Mead (1901 – 1978) dhe Ruth Benedict (1887 -1948)

Në vitin 1920, duke qënë se studimet e mëparshme dhe përfundimet e Hall, ishin fokusuar vetëm në USA dhe në vëndet perëndimore, këto dy përfaqësuese të kësaj teorie e studiuuan këtë fazë të zhvillimit dhe në kultura të tjera.

Ruth Benedict, në studimet e saj arriti në përfundimin se në kultura të ashtuquajtura “jo stresante” ku ajo u fokusua kryesisht tek gjinia femërore, socializimi i këtyre individëve me këto lloj ndryshimesh fiziologjike të fuqishme është në vazhdimësi dhe graduale.

Ajo solli rastin e një pjese të mirë kulturash ku nëna qëndronte në shtëpi dhe merrej me edukimin e fëmijëve, me përgatitjen e ushqimit. Nëna e mësonte dhe e përgatiste vajzën e vet që në fëmijëri dhe më vonë në adoleshencë, që të zhvillonte të njëjtat tipare si ajo, kur të rritej.

Ruth Benedikt, studimet i fokusoj dhe në kulturat e ashtuquajtura “stresuese”, referuar kryesisht gjinisë mashkullore, ku zhvillimi që ajo konstatoi ishte jogradual dhe jo i vazhdueshëm.

Ndërsa Margaret Mead, u përqendrua tek disa lloj kulturash të quajtura stresuese ose jo dhe vlerësoi në to raportin Adoleshent – Stres – Përgatitje praktike, duke konstatuar se kultura me të cilën dhe brenda të ciles adoleshenti jeton, është përcaktuese dhe në llojin e marrëdhënieve që ai krijon në familje dhe shoqëri (Adams & Gullota, 2005).

Mead specifikoi tre tipe kulturash:

a. Postfigurative, ku e shkuara prezanton të ardhmen, ku tradita është orientuese e kulturës.

b. Cofigurative, një ndryshimi i moderuar, ku prindërit dhe mësuesit e përgatitin adoleshentin për jetën adulte.

c. Prefigurative, ku i jepet rëndësi që të riut t'i mësohet si të mendojë, si të evoluojë, si të zgjidhë problemet dhe jo çfarë të mendojë, të bëjë, të besojë, apo çfarë të vlerësojë.

2.3.4 Teoria Konjitive me përfaqësues Jean Piaget (1896 – 1980)

Ky biolog nga profesioni, e trajtoi individin në teorinë e tij, si një sistem i hapur me të cilin ai nënkuptonte një organizëm i cili është në ndryshim.

Individi reagon nga ndikimi i mjedisit dhe më pas mëson të përshtatet në të, duke e ndikuar përsëri mjedisin.

Piaget u mbështet në teorinë darviniane, duke parë dhe analizuar këtë prespektivë nga ana biologjike dhe psikologjike.

Këtij sistemi të hapur i perkasin, si strukturat e të menduarit ashtu dhe ndjenjat, sipas të cilit operacionet e të menduarit tek adoleshenti ndryshojnë nga ato të adultit.

Në qendër të teorisë së tij, janë dy procese të rëndësishme funksionale, asimilimi dhe përshtatja konjitive, të cilat qëndrojnë dhe në thelb të aktivitetit të zhvillimit konjitiv e intelektual të çdo adoleshenti.

Të dyja këto aspekte ndihmojnë në përshtatjen e individit me mjedisin përreth (Vasta & Haith, 2007).

Sipas Piaget “mendja” është formë e përpunuar e përshtatjes organike. Ai ishte i mendimit se njerëzit në luftën për mbijetesë duhet të vendosin një balancë midis asimilimit dhe përshtatjes.

Piaget përshkruan katër faza të rëndësishme të zhvillimit që janë:

a. Faza e inteligjencës sensomotore.

b. Faza paraoperative (2-6 vjeç).

c. Faza e operacioneve konkrete të inteligjences (6- 19 vjeç).

d. Faza e operacioneve formale 10-16 vjeç (Adoleshenca).

(Berk, 2004).

Në këtë fazë individi nuk është i kënaqur me një logjikë konkrete, ai ndjen nevojën të bëj supozime dhe të bëj arsyetime hipotetike.

Gjatë kësaj faze të zhvillimit adoleshenti, duhet të jetë në gjendje të realizojë lidhjen midis realitetit dhe mundësisë.

Sipas këtij studiuesi një grup i strukturuar konceptesh, që përdoren për të përfaqësuar objekte, projekte ose sekuenca ngjarjesh, përbëjnë të ashtuquajturat “Skema”.

“Skema” është një kornizë mendore e krijuar nga një individ në mënyrë që ai të ndërveprojë me mjedisin fizik dhe social.

Piaget paraqet tre lloje strukturash intelektuale:.

a. **Sensomotore**

b. **Simbolike**

c. **Operative**

(Vasta & Haith, 2007).

Nëse adoleshenti nuk është i aftë të zgjidhë skemat, atëhere kjo e çon atë në mosekuilibër, ky disekuilibër prodhon zhvillim konjitiv dhe e nxit adoleshentin për rikërkimin e përsëritjes së skemave.

Piaget vuri në dukje që fëmija është një qenie aktive, por ky studiues nënvlehtësoi aftësitë e fëmijve, si dhe ndikimin që ka procesi i të mësuarit në zhvillimin mendor të tyre.

Kjo teori u kritikua dhe për faktin se nuk ishte e mbështetur në të dhëna statistikore.

2.3.5 Teoria Psikosociale me përfaqësues Erik Erikson (1902 – 1994)

Erik Eriksoni ishte një neu – Frojdian (pasues i Frojd) dhe bashkëpuntor i Anna Frojd, por në ndryshim nga Sigmund Freud, ai i zhvilloi edhe më tej këto ide, me tre stadi të tjera, zhvillimin e individit deri në adult.

Erik Erikson përpunoi tetë faza të zhvillimit të plotë të individit dhe njëkohësisht përfundoi fazën e pestë, atë gjenitale, të Frojd në adoleshencë.

Për Erikson tendenca e formimit të identitetit dhe personalitetit në adoleshencë është kyçi i teorisë së zhvillimit psiko-social të personalitetit.

Tetë fazat e zhvillimit sipas E.Erikson:

a. Besimi ose mosbesimi – Faza e fëmijërisë nga 0-1 vjeç, ku fëmija krijon ndjenjën e besimit ose mosbesimit për nënën ose kujdestarin e vet që në këtë fazë përbën dhe fushën e marrëdhënieve sociale.

b. Autonomia përkundrejt turpits nga 1-3 vjeç.

Fëmijët mësojnë të eksplorojnë botën, ata e ndërpresin këtë proces nëse prindërit janë shtrëngues ose plotësisht neglizhent.

c. Iniciativa përkundrejt fajit

Mosha parashkollor nga 3-6 vjeç, është faza ku fëmija mëson të imagjinojë, të zgjerojë aftësitë e tija në lojë.

Përmes lojrave aktive që nxitin fantazinë, zhvillohet bashkëpunimi me të tjerët, ata mësojnë të udhëheqin, por dhe të ndjekin të tjerët, duke qëndruar të varur nga grupi, por sidomos në mënyrë të pashmangshme nga të rriturit.

Në këtë fazë fëmija mëson shpejt dhe merr pjesë në veprimtari të reja. Kur iniciativa e fëmijës mund të kufizohet atëherë tek ai shfaqet ndjenja e fajit dhe e shqetësimit.

Kështu prindërit privojnë fëmijët ndaj dëshirave dhe i ndëshkojnë ata për gabimet, duke shkaktuar ndjenjën e fajit dhe frikën ndaj ndëshkimit.

d. Zelli kundrejt inferioritetit apo të qënies kompetent

Mosha shkollore nga 6-11 vjeç. Tek fëmijët e kësaj moshe mund të identifikohen dallime të mëdha në aftësitë personale në lidhje me aftësitë e tjera. Erikson vë theksin për mësuesit e kësaj moshe, të cilët duhet të sigurojnë të gjitha kushtet e nevojshme që nxënësit e tyre të mos ndihen inferiorë.

e. Identiteti përkundrejt konfuzionit (identitetit të paqartë)

Adoleshenti nga 12 deri 20 vjeç pyet : Kush jam unë? Si mund të përshtatem ? Ku jam duke shkuar në jetë? Erikson beson se nëse prindërit i lejojnë fëmijët për të eksploruar, ata do të mund të arrijnë të përfundojnë krijimin e identitetit të tyre. Nëse prindërit vazhdimisht i nxitin ata me pikëpamjet e tyre, adoleshentët do të përballen me një situatë konfuze për krijimin e identitetit personal, prandaj është e domosdoshme që ata të kërkojnë, të eksperimentojnë duke provuar role të ndryshme dhe duke gjetur atë pozicion në të cilin adoleshentët ndihen më mirë.

f. Intimiteti përkundrejt izolimit

Kjo periudhë i përket fazës së parë të zhvillimit, nga 20 deri më 24 vjeç, ku martesat, familja dhe miqësitë, janë mjaft të rëndësishme në jetën e çdo individi. Adoleshentët realizojnë me sukses formimin e marrëdhënieve me njerëzit e tjerë. Kjo është koha kur individët janë të aftë të përjetojnë dashuri dhe intimitet. Ndërsa ata që dështojnë për të formuar marrëdhënie të qëndrueshme por mund të ndihen shpesh edhe të izoluar dhe të vetmuar.

g. Stanjacioni, prodhueshmëria përkundrejt vetëpërvetësimit:

Kjo është faza e dytë e të rriturve dhe ndodh midis moshës 25-64 vjeç. Gjatë kësaj kohe, një person është duke shijuar rritjen e fëmijëve, duke marrë pjesë në aktivitetet që u jep atyre, apo ndonjë ndjenjë përjetimesh dhe kënaqësish.

h. Integriteti kundrejt dëshpërimit.

Kjo fazë fillon me moshën 65 vjeç. Gjatë kësaj kohe individi përgatitet për daljen në pension, po i afrohet, ose i ka ndodhur kjo gjë tashmë.

Erik Erikson nuk e mbështeti studimin e tij në punë eksperimentale, por e arriti atë përmes një përvoje disa vjeçare në psikoterapi, përfshi këtu punën me adoleshentë dhe shtresa të ndryshme shoqërore (Berk, 2011).

2.4 Fenomeni i përshpejtimit “Acceleration – Akzelaracion”.

2.4.1. Përkufizimi

Acceleration – vjen nga latinishtja “*acceleratio*”, që do të thotë përshpejtim. Që prej dhjetrvjetësh në vendet industriale po përshpejtohet hyrja në periudhën e pubertetit, në etapat e zhvillimit dhe përjetimit të hershëm të adoleshencës. Në këtë mënyrë dhe problemet bëhen më të mprehta.

Ky fenomen është tepër i përhapur dhe tipik tashmë në qytetet me lëvizje të mëdha. Sot njerzit për arsye të lëvizjes për shkaqe sociale, si punësime, nevoja për kushte më të mira jetese, nuk janë shumë të lidhur me vendlindjen dhe tiparet tipike të tyre, kjo gjë ndikon në zhvillimin fizik dhe si pasojë ka ndikim e vet psikologjik .

Të rinjtë e sotëm e arrijnë pjekurinë tre vjet më shpejt se bashkëmoshatarët e tyre në vitet e pas luftës së parë botërore. Pra, në vetvete ky fenomen nënkupton një zhvillim të shpejtë trupor, psikik dhe emocional. Ndërkohë që kur ky zhvillim ngadalësohet, kjo krahasuar me normën, njihet si fenomeni i zhvillimit të vonë “Retardierung”, që karakterizohet nga një ose më tepër defiqite ose sjellje joadaptive (Stangl, 1997).

2.4.2 Përsheptimi skollstik “secular acceleration”

Ky prsheptim nënkupton zhvillimin në kohë si nga ana trupore dhe ajo psikike, gjithnjë duke u krahasuar me gjeneratat e mëparshme. Nga shumë studime është arritur në përfundimin se çdo gjeneratë paraardhëse është përcaktuese e zhvillimit fizik të brezit pasardhës, duke konsatuar që në 100 vjet, rritja mesatare në ndryshim nga paraardhësit, varion me një diferencë në rritje prej 22 cm (Stangl, 1997, cituar: Nickel, 1975).

2.4.3 Përsheptimi individual “acceleration individual” dhe i vonuar “mental retardierung”

Përveç përsheptimit skollstik që u trajtua më lart ekziston dhe përsheptimi individual. Kjo dukuri përcaktohet në varësi të mjedisit, kushteve të jetesës, mënyrës të të ushqyerit etj.

Pjekuria cilësohet e përsheptuar kur ajo fillon shumë më herët me elementët tipik të saj. Ndërkohë, në të kundërt kur tek të rinjtë pjekuria vonon shumë më vonë se mosha mesatare e pranuar, kemi të bëjmë me atë që njihet, si fenomeni “retardiert”.

KAPITULLI III

AGRESIONI DHE SJELLJET ANTISOCIALE NË ADOLESHENCË

3.1 Qasjet teorike mbi agresivitetin

Sipas psikoanalistit Sigmund Frojd dhe etiologut Konrad Lorenz, mbështetës të teorisë së instikteve, të gjitha qëniet humane zotërojnë agresivitet që në lindjen e tyre, i cili së bashku me seksualitetin janë elementë kyç në zhvillimin e individit, duke e gjetur shprehjen e tyre në sjelljet që kryen individit.

Ndërkohë që shumë studiues, agresivitetin e trajtojnë si forcë primare ku ai mund të shkaktohet si reaksion ose frustrim i nevojave primare. Ky lloj agresioni vjen si rezultat i një irritimi, mund të jetë një formë përgjigje kundrejt një sulmi të paplanifikuar.

Kështu sipas John Dollard në vitin 1930, si dhe Dollard dhe kolegëve të tij, Doob, Miller, Mowrer dhe Sears (1939), të cilët ngacmuan idetë psikoanalitike, hodhën hipotezën në dy drejtime:

- Agresioni që sjell Frustracion
- Frustracioni sjell si përgjigje të paevitueshme agresionin.

Me frustracion Dollard, kuptonte një bllokim të papritur të asaj që synohet të arrihet Berkowitz, (1989). Pas disa studimeve të kryera prej tij, ai la drejtimin e parë të hipotezës, duke ju dorëzuar drejtimit të dytë të saj Miller (1941), pasi një gjendje e frustruar mund ose jo të çojë në agresion, madje sipas Varbelow, (2000) pjesa e dytë e hipotezës ishte ajo që u diskutua, vlerësua dhe zhvillua në qarqet e studiuesve.

Pas shumë eksperimenteve që u kryen me fëmijët, kryesisht u konstatua se agresioni nuk është gjithmonë pasojë e frustracionit (Essau & Conradt, 2004).

Në 1970, një grup studiuesish mendonin se të gjithë ata që lindin me një kromozom më tepër "Y" janë të prirur të kryejnë sjellje agresive, ndërsa sot mendohet se hormoni testosteron tek djemtë dhe estrogen tek vajzat shihen si nxitës të agresivitetit.

Agresioni mund të shfaqet në dy forma:

a. i hapur, i shprehur me forma luftarake tipike tek dy sekset në moshë të hershme dhe më vonë është në rritje tek djemtë.

b. i fshehur, ku ketu mund të listojmë vjedhje, vënie zjarri, braktisje të shkollës, ikje nga shtëpia. Brenda këtij lloji agresioni të fshehur hyn dhe agresioni marrëdhënor, që është formë indirekte dhe paraqitet tipike tek vajzat, të cilat kërkojnë dhe e realizojnë këtë përmes krijimit të lidhjeve.

Agresioni mund të jetë:

a. i përshtatur ose i adaptuar dhe në këto raste trajtohet me këshillime.

b. i keqpërshtatur ose maladaptiv, i cili trajtohet nga psikiatri.

Sipas Conner, 2004 agresion mund të jetë:

1. Fizik (ky lloj agresioni synon të lëndojë, apo dëmtojë duke shkaktuar plagë tek të tjerët përmes të goditurit, gjuajtur apo shpuar me mjete të forta dikë apo pronën e dikujt).
2. Psikologjik (agresioni verbal, i cili përfshin veprime fyerje, përdorimin e një gjuhe të keqe, duke shfaqur zemërim, kërcënim, përdorim sharjesh deri në nivel sarkazme, të cilat shkaktojnë dhimbje emocionale dhe psikologjike Sameer & Jamia, (2007)

3. Social (ky lloj agresioni synon të lëndojë të tjerët përmes shpifjeve, thashethemeve, si dhe refuzimin e dikujt nga grupi shoqëror)

Sipas Geen, (2001) për nga mënyra e realizimit agresioni mund të jetë:

- a. Afektiv, i cili përfshin aktivizimin intensiv të sistemit autonom, duke stimuluar ndjenjën e simpatisë dhe rritjen e adrenalinës, të cilat shoqërohen nga modele të dallueshme të aktivitetit në sistemin nervor qendror, duke përfshirë aktivizimin e hipotalamusit, i cili rrit rrjedhjen e gjakut në muskulaturë, duke ngritur presionin dhe rrahjet e pulsit, por duke zvogëluar rrjedhjen e gjakut në organet e brendshme Johansson, (2003).
- b. Instrumental, i cili nuk ka nevojë të ketë baza të forta emocionale, bëhet shkaktim i një dëmtimi si mjet pa patur qëllim paraprak për të shkaktuar dhimbje. Sipas Silva, 1984 agresioni instrumental është sjellje kundrejt një personi tjetër, që përdoret si një mjet për të siguruar ndonjë shpërblim apo për të arritur një qëllim të jashtëm. Kjo vlerësohet si të ishte një fitore. Dëmi për të tjerët është i rastit dhe nuk është i qëllimshëm apo i paravendosur.
- c. Imitativ, i cili i ka rrënjët tek teoria e të mësuarit. Ky lloj agresivitetit lidhet me imitimin e sjelljes së një individi, qoftë ky model në shoqërinë, familjen ku individi jeton apo modeli mediatik.
- d. Biogjenetik, ky lloj agresioni që u shfaq për një kohë të gjatë veçanërisht në Shtetet e Bashkuara, kohë kjo kur bihevizorizmi dominonte në psikologji, prandaj kjo dukuri gjeti trajtim të veçantë. Psikologët besonin se sjellja e njeriut e kishte origjinën e trashëgueshme.

- e. Teritorial, ky lloj agresioni drejtohet drejt mbrojtjes së një zone nga ana e një individi apo një grupi, kundër hyrjes nga të tjerët, zakonisht kjo ndodhte tek anëtarët e së njëjtës specie.

Albert Bandura, psikologu i famshëm kanadez, e fokusoi studimin e tij të agresivitetit të adoleshentëve tek teoria e të mësuarit. Bandura këmbëngul në faktin, se agresiviteti është një sjellje që mësohet.

Duke studiuar një grup fëmijësh, ai provoi se shikimi i një personi gjatë aktivitetit të tij të dhunshëm bën që tek fëmija të lind dëshira për ta kthyer këtë në një eksperiencë personale. Sipas tij agresiviteti mund të mësohet, këtu ai e vë theksin sidomos mbi agresivitetin e prezantuar në televizion dhe në media.

Skema e Albert Bandura sipas të cilës nxitet agresiviteti është : Model - vëzhgim – memorizim – përforcim – sjellje.

Sipas Leonard Berkowitz, të gjitha qëniet e gjalla mësojnë llojet e përgjigjeve efektive një prej të cilave është dhe agresioni i shfaqur në situata të caktuara.

Agresioni mund të jetë:

- Reaktiv / teoria e agresion – frustracionit, ku nxitës mund të jenë problemet sociale, jostabiliteti familjar, dhuna apo probleme neuropsikiatrike që mund të shkaktojnë këtë lloj agresioni.
- Proaktiv /teoria e të mësuarit, të cilët kanë peshë specifike në jetët e mëvonshme kur fillojnë të adoptohen që në vitet e shkollës fillore

- Kombinacion i dy llojeve të sipërpërmendura të agresionit. Në këtë drejtim mund të përmendet kontributi që sollën dy studiuesit Hubbard & Mathews me studimin e tyre në 2008, Conner, 2004.

Sipas Onukwufor, (2012) disa nga tipet e agresionit janë:

- Agresiviteti armiqësor, i cili shfaqet kur qëllimi i agresorit është ti bëj keq viktimës së vet, si rezultat i inatit. Sipas studimit të Hasman dhe Silva (1984), sjellja agresive është një formë e agresionit që është realizuar për të arritur një qëllim jo-agresiv. Agresioni armiqësor është sjellje që kryhet, duke patur si qëllimin e vetëm të saj, ti shkaktojë dëm një personi tjetër. Ky lloj agresioni vërehet se është i shoqëruar gjithmonë nga zemërimi Silva, (1983).

- Agresion instrumental, zakonisht përdoret për të arritur një qëllim të caktuar, shembuj të këtij agresiviteti janë vjedhjet, rrëmbimet si dhe aktet terroriste.

- Agresioni relacional, i cili zakonisht synon të çënoj statusin social të një personi të caktuar. Kërcënimi për ti dhënë fund një miqësie edhe thashethemet janë shembuj të këtij agresiviteti Brehm, Kassin & Fein, (2005).

Sipas Sameer & Jamia, (2007) ky lloj agresioni ndahet në agresion fizik dhe verbal.

- Agresiviteti fizik është një formë agresioni që shkakton dëme si: ngacmim, vandalizëm, shkatërrim, shkulje flokësh etj.
- Agresioni verbal i cili përfshin përdorimin e një gjuhe kërcënuese apo fyerje që shkaktojnë dhimbje emocionale apo psikologjike.

Shumë studiues vazhdojnë ende të jenë të mendimit se fëmijët dhe adoleshentët janë vulnerabël kundrejt dhunës së shfaqur në media, sidomos në filma dhe televizion. Sikundër shumë prej tyre mendojnë se agresioni i mbartur tek qëniet njerëzore ka një bazë biologjike, duke analizuar gjithashtu se ata janë vet përgjegjës për sjelljet agresive.

Agresioni është një nga fenomenet që janë trajtur jo vetëm nga teoritë psikologjike, por dhe ato sociologjike.

Sipas teorive sociologjike, jo vetëm mos plotësimi i nevojave primare, një situatë e caktuar apo reagim kundrejt një ngacmimi e çojnë njeriun drejt sjelljeve agresive apo të dhunshme, por shpesh janë kushtet shoqërore apo socialstrukturore që e nxisin individin drejt sjelljeve të dhunshme apo agresivitetit si: pasiguria apo shpërbërja sociale (Krall, 2004).

Teoritë më të njohura për këto fenomene janë ato të : anomisë, subkulturës dhe teoria e etiketimit social.

Termi Anomi u trajtua për herë të parë nga Emil Durkheim në kontekstin e shoqërive që kishin një zhvillim të shpejtë. Ai e përshkroi atë si një gjëndje ku mungojnë normat dhe rregullat sociale, si pasojë e prishjes së ekuilibrit apo mungesës së ekuilibrit social.

Kjo marrëdhënie jo e stabilizuar mund të shkaktojë tek të rinjtë dhe adoleshentët një çekuilibër të dukshëm, duke dobësuar efektin e normave dhe duke rritur mundësinë e akteve të dhunshme. Ndërkohë që si pasojë e kushteve sociale të konfliktit dhe mos ekzistencës së vlerave dhe normave, shfaqet si reaksion dhe dhuna individuale.

Kuptimin e mirëfilltë të strukturës së anomisë, dhuna e merr pikërisht në shkolla, ku formohet një konstelacion kushtesh që i çojnë drejt dhunës adoleshentët:

1. Hapja dhe shthurja, si eksperiencë nga izolimi apo dështimi.
2. Presioni për tu përshatur si eksperiencë nga nënshtrimi apo të qëniti i pafuqishëm.
3. Probleme me ecurinë dhe arritjet në shkollë (mossukses akademik), që vijnë si eksperiencë nga mospërputhjet, humbja e sigurisë dhe ankthet për të ardhmen.

Krall, (2004). Sipas Robertz, (2001) njerëzit në situata shoqërore të jetës së përditshme reagojnë sipas disa mënyrave.

Merton, dallon pesë prej tyre:

1. Pajtueshmëria me rregullat shoqërore.
2. Përtëritja, ku njerëzit janë të ndërgjegjshëm se cilat janë qëllimet e tyre për tu arritur, por refuzojnë përdorimin e mjeteve ligjore.
3. Ritualiteti, ku njerëzit janë të destinuar të ecin në rrugën që ju paracakton shoqëria dhe nuk ndjekin më dot qëllimet e tyre.
4. Tërheqje, ku nuk kujdesesh më për normat dhe vlerat, pasi ato janë thyer nga shoqëria.
5. Rebelimi, ku sistemi i normave dhe vlerave janë shpërbërë dhe gjithkush përpiqet të krijojë sistemin e vet Merton, (1967) .

Teoria e subkulturës i ka fillesat e veta në studimet me grupet deviante që vijnë si pasojë e dobësimit të rregullave shoqërore. Mendohet se adoleshentët në subkulturat e tyre përmes përshtatjes me modele sjelljesh deviante arrijnë të jenë jo vetëm të njohur, por dhe të suksesshëm.

Në këtë pikëpamje sjellja e adoleshentit shihet si sjellje konform subkulturës së tyre, por ajo konsiderohet si e ndryshme dhe deviante në kontekstin social.

Teoria e Subkulturës jep një kontribut të rëndësishëm në kuptimin dhe analizimin e fenomenve të dhunës, që më shumë vëzhgohen, në lidhje kjo me tendencën e ndryshimit të normave nga adoleshentët.

Kjo teori përpiket të analizojë fenomenin e agresionit dhe sjelljeve antisociale në elementë makro. Ajo që në sociologji emërtohet dhunë në psikologji shpjegohet me sjellje agresive Wahl, (2001).

Teoria e etiketimit fokusohet jo më tek individi, por edhe tek kriteret dhe cilësitë e përshkrimit të sjelljeve. Kështu etiketimi nuk lidhet më vetëm me dënimin që dikush mund të ketë marrë, por ajo shtrihet në aspektin social, kur dikush thërret kriminel, delikuent etj. Teoria e etiketimit nuk kuptohet dhe nuk vjen si pasojë e agresionit dhe sjelljes antisociale direkte, por me “rolin” e agresorit apo kriminelit, si terminologji që konsolidohet brenda një shoqërie apo rrethi social Robertz, (2001).

Inteligjenca Emocionale dhe Agresioni

Inteligjenca emocionale (IE) - (Emotional Intelligence, EI), është një teori e re e bazuar mbi shumën e inteligjencave që ne zotërojmë. Inteligjenca emocionale (IE) ka marrë tepër vëmendje në literaturë Petrides, Pita & Kokkinaki, 2007; Saklofske, Austin & Minski, 2003; Ciarrochi & Heaven, (2008).

IE i ka rrënjët pjesërisht (1920) tek ideja i Thorndike - së mbi Inteligjencën Sociale dhe teorisë së Gardner (1993), mbi Teorinë e shumatoreve të inteligjencave” (asaj

intrapersonale, ndërpersonale etj). IE si një term u shfaq në literaturë për një kohë të gjatë (Greenspan, 1989; Leuner, 1966). Salovey dhe Mayer (1990) paraqitën, një model teorik që fokusohet në aftësitë emocionale të cilat mund të zhvillohen përmes mësimimit dhe përvojës, duke parashtruar katër aftësitë qendrore: perceptimi, përdorimi, kuptimi dhe menaxhimi i emocioneve.

Agresioni është i lidhur drejtpërdrejt me emocionet, kështu që është dhe një faktor i rëndësishëm për përcaktimin e natyrës së një individi. Sipas Patrick, Bradley dhe Lang (1993), agresioni lidhet me balancimin e mekanizmave nervore që rregullojnë emocionet tona.

Një hulumtim i kryer nga Goleman (1995), rezultoi se aftësitë dhe kompetencat e IE kanë ndikim real dhe pozitiv në jetën personale të adoleshentëve si dhe jetën e tyre shkollore. Ai gjeti se adoleshentët të cilët zotërojnë nivele të larta të inteligjencës emocionale, kanë nivele të larta të përshtatjes psikologjike dhe mirëqënie emocionale.

Ata paraqesin një cilësi më të lartë dhe sasi më të madhe të rrjeteve ndërpersonale dhe mbështetjes sociale, ka pak të ngjarë të jenë përçarës, agresive apo të angazhohen në sjellje të dhunshme.

Aktualisht gjetja e metodave më të përshtatshme të matjes së IE është ende në fokus të polemikave të studiuesve (Austin, 2009; Furnham, 2003; Saklofske, 2003).

Sipas Lopes, Salovey dhe Straus (2003) marrëdhëniet në mes të IE janë përcaktuese mes marrëdhënieve të nxënësve. Studimi i tyre raportoi, se studentë të cilët paraqesin shkallë të

lartë të emocioneve, të ashtushquajtura menaxhuese, shfaqnin dhe nivele të larta në lidhje me variablin e marrëdhënieve midis nxënësve.

Një hulumtim i kryer nga Johnson (2003), rreth inteligjencës emocionale të adoleshentëve dhe agresionit, përcaktoi se ekziston një korrelacion negativ mes inteligjencës emocionale dhe agresionit.

Menaxhimi i stresit dhe masat intrapersonale ishin parashikuese të agresionit fizik. Po gjithashtu nga ky studim rezultoi se nxënësit me IE më të lartë prirën të sillen në mënyra më të përshtatshme shoqërore. Ata sillen në një mënyrë jo-agresive në shkollë dhe si rezultat bëhen të njohur në krahasim me ata që sillen në mënyrë agresive.

Midis IE dhe sjelljeve problematike raportohet dhe në studimet e Mavroveli,(2007) ka arritur në përfundimin se adoleshentët që e perceptojnë veten si të qenit në gjendje për të rregulluar emocionet e tyre, kanë tendencë për të raportuar nivele të ulëta të sjelljeve agresive dhe atyre antisociale.

Sipas një studimi të Shahzad, Begum & Khan (2013) i cili shqyrtonte marrëdhënien mes inteligjencës emocionale dhe agresionit fizik, rezulton se ka një korrelacion negativ midis tiparit të inteligjencës emocionale dhe agresionit fizik. Kampioni i studimit ishte i përbërë nga 140 adoleshentëve, të moshës nga 12 deri në 16 vjeç, 71 (50.7%) ishin meshkuj dhe 69 (49.3%) ishin femra, nxënës nga shkolla të ndryshme në Karaçi, Pakistan.

Pyetsori i përdorur është Trait Emotional Intelligence Questionnaire - Short Form (TEI Que -ASF; Petrides, Sangareau, Furnham & Frederickson, (2006), *Aggression Questionnaire* Buss & Perry, (1992), rezultatet treguan se se sa më i lartë është niveli i

inteligjencës emocionale aq më i vogël është rreziku i agresionit fizik. Këto rezultate janë në përputhje me studimet e mëparshme të cilat vlerësojnë se shkathtësia emocionale ndërmjetëson marrëdhëniet në mes të përvojave traumatike dhe agresionit.

Liau dhe bashkëpunëtorët (2003) me studimin e tyre treguan se nxënësit e shkollave të mesme të cilët kanë nivel më të ulët të inteligjencës emocionale tregojnë nivele të larta të sjelljeve agresive dhe janë më të përfshirë në sjellje delikvente.

3.2 Adoleshenca dhe Agresiviteti

3.2.1 Shfaqja e Agresivitetit tek adoleshentët.

Sa herë flitet për adoleshencën ose kujtohet kjo periudhë e jetës, gjithësecili sjell në mendje një periudhë jetësore të ngarkuar jo vetëm me emocione, por dhe me konflikte (studim realizuar me studentët e masterit profesional në degën e psikologjisë klinike, Kruti, (2011). Dikush shprehet “tërmet”, dikush tjetër “jo unë”, “sa keq që kur isha adoleshent, nuk ishte kjo kohë që është sot”, “periudha më e bukur e jetës time dhe plot emocion”, “se kuptoja pse këlthisja dhe zihesha aq shumë”, “më dukej sikur askush nuk më kuptonte”.

Ndonëse adoleshenca perceptohet me të tilla komente nga të gjithë të rriturit ata shumë shpejt nuk druhen të thonë se sjelljet e tyre kanë qënë më pak agresive krahasuar kjo me atë të brezave të sotëm. Sa e vërtet është kjo ?

N.q.s. do t’i referohemi qënies njerëzore ajo zotëron agresivitet që në lindje, pse është më i shtuar agresiviteti në adoleshencë?

Studimet biologjike dhe ndryshimet e fuqishme hormonale të kësaj periudhe që pason dhe sjelljet në adult të individit, përsëri nuk do të ishin të mjaftueshme për të analizuar këtë

dukuri sa shqetësuese për vetë individin, familjen dhe shoqëritë në ditët e sotme, duke qënë se shoqëria është tepër ndikuese në krijimin e personalitetit dhe zgjidhjen e konflikteve të problemeve në adoleshencë.

Pavarësisht kulturës së cilës i përket, tek adoleshenti në këtë moshë vërehet një prirje, dëshirë e shprehjes së ndjenjave me veten dhe kjo është më e shpeshtë në mbajtjen e një ditari apo shkrimeve në e-maile etj.(Pyetsor i kryer me nxënës të shkollës së mesme, Tiranë, shtator – maj 2008).

Në kulturën tonë kjo është vështirë të pranohet nga prindërit, të cilët përpiqen t'i kuptojnë fëmijët e tyre jo përmes dialogut, por leximit të këtyre shënimeve që shpesh shërbejnë si motiv i lindjes së konflikteve të ashpra.

Në një pyetje drejtuar 165 nx. nga të cilët 70 djem dhe 95 vajza të moshës 18 vjeç, ku kërkohet të shprehnin një nga arsyet e fillimit të konfliktit me prindërit, 60 % e tyre janë përgjigjur se leximi i shënimeve personale, ditarit, e-maileve apo sms-ve, si dhe komentimi i tyre, kanë qënë një nga konfliktet bazë në këtë raport.

Adoleshentët e konsiderojnë këtë shkelje të privatësisë si një element të mungesës së besimit në marrëdhënien prind – fëmijë (Pyetsor i kryer me nxënës të shkollës së mesme profesionale, mars, 2009, Tiranë).

Pamje të dukurisë së agresivitetit për të dyja gjinitë (djem dhe vajza).

Adoleshenca fillon tek vajzat një deri në dy vjet më herët se tek djemtë. Gjatë kësaj faze si djemtë dhe vajzat kanë interesa të njëjta, por vajzat në ndryshim nga faza e ashtuquajtur “pozitive”, përfetojnë para menarkës, një fazë negative, që zgjat disa muaj kohë në të cilën

kanë një moskënaqësi të madhe, luhatje të humorit, gjendje depressive si dhe sjellje të çuditshme. Gjatë kësaj faze ato janë tepër inaktive dhe nuk arrijnë dot të mposhtin mosdëshirën, mosrehatinë, e cila qëndron përballë aktivitetit fizik.

Ka një konflikt të dukshëm midis asaj që “dua” dhe “mundem”. Nga njëra anë ato duan të përmbushin detyrimet shkollore apo aktivitetet fizike, por nga ana tjetër ato nuk arrijnë të mposhtin mosdëshirën për këtë lloj aktiviteti fizik, sikundër vërehet një labilitet afektiv, i cili sjell një konflikt të dukshëm me prindrit dhe shokët.

Nga pikëpamja sociale, në këtë fazë, ka një konflikt mes varësisë nga familja, shkolla, grupi – bashkëmoshatarët dhe vërehet fenomeni i shkëputjes, që ato dëshirojnë të realizojnë.

Djemtë, tek të cilët kjo fazë shoqërohet më ndryshime të fuqishme të muskulaturës, gjë që shoqërohet edhe me aftësitë e arritjeve në aktivitete fizike.

Fuqizimi fizik mund të shoqërohet me një agresivitet në rritje, i cili drejtohet shpesh kundrejt bashkëmoshatarëve ose kafshëve.

Në këtë periudhë djemtë e kanë të vështirë që të shprehin emocionet e tyre, sepse i riu mendon se nuk u shkon roli burrëror, të cilin ata po marrin. Përvojat më të kënaqshme që përgatisin ecurinë e tyre, kanë të bëjnë ose i shohin të lidhura me mjedisin.

Kjo konkretisht shihet e lidhur me zhurmat, aromat, efektin e dritës, shijet, të cilat mund t'i orientojnë dhe drejt jetës plot aventura apo prova guximi, që preferohen shumë prej djemve të kësaj moshe. Madje ata parapëlqejnë që këto aventura mos t'i ndjekin në mënyrë individuale, por së bashku me bashkëmoshatarë.

Sipas Heidemann, (1979: 48), tek djemtë, kjo fazë mund të konsiderohen dhe si koha e të qenit i pagdhendur, i padurueshëm, kokëfortë, i mbyllur, i heshtur, fjalëpak, jobashkëpunues dhe jo i rregullt. Natyrisht pas këtyre sjelljeve, fshihet shpirti i një adoleshenti që përmes këtyre veprimeve kërkon të superojë ankthin dhe statusin e të qenit i pasigurt.

Për të dyja gjinitë, gjendja depressive që ata përjetojnë njihet si labilitet afektiv. Përveç mosdëshirës që shfaqin në këtë kohë, vihet re edhe një distancë emocionale që ata vendosin me personin më të afërt që kanë patur, madje vërehet dëshira për të qënë i vetëm, prandaj shpesh adoleshentët parapëlqejnë të qëndrojnë të veçuar.

Kjo periudhë kohore ndikon dukshëm veç të tjerash edhe në arritjet e tyre në mësim. Fëmija i dalluar dhe me dëshirë për të mësuar kthehet në të riun që urren mësimin, ai është i paefektshëm, i parregullt, jo i përqëndruar sikundër sjellja e tij është e luhatshme dhe pothuaj vazhdimisht në rrezik.

Tek vajzat 12 -14 vjeçare konstatohet një rënie e theksuar në arritjet shkollore, ndërsa kjo dukuri ndodh tek djemtë 14 – 15 vjeçarë. Për djemtë vërehet shpesh një mosangazhim në punë, ndërsa për vajzat duket se fillon e humbet dëshira për të mësuar.

Këto të gjitha vijnë, si pasojë e ndryshimit të vlerave dhe interesave, në lidhje kjo me “mjedisin erotizues”. Përveç rënies në mësim, dëshirës për prishjen e rregullit dhe disiplinës, tek djemtë vihet re dhe dëshirë për braktisjen e shkollës.

Në literaturën bashkëkohore, mbi kryerjen e veprave penale, adoleshenti që braktiset ose përjashtohet nga bashkëmoshatarët rrezikon të bëhet lehtëzi pjesë e bandave apo grupeve kriminale.

Në fëmijërinë e hershme agresiviteti shfaqet në formë verbale, ndërsa më pas merr formë luftarake. Kjo gjendje manifestohet pak a shumë në nivele të njëjta, si tek djemtë dhe vajzat, këto janë forma të hapura të agresivitetit, ndërsa më vonë ky i fundit paraqitet përgjithësisht i fshehur.

Është tepër e rëndësishme gjatë studimit që do të paraqesim të kuptohen ngjashmëritë dhe diferencat midis djemve dhe vajzave për natyrën e tyre të agresivitetit gjatë zhvillimit.

Për herë të parë vetëm në 1999, u hodh një hap i rëndësishëm duke trajtuar vajzat por dhe agresionin e tyre.

Dekada të shkuara nuk merrej në studim ky fenomen për vajzat, më në fund shkenctarët social, klinikistët, mësuesit dhe analistët i drejtuan studimet e tyre për këtë dukuri edhe tek adoleshentët.

Ideja e trajtimit të vajzave u hodh pikërisht në simpoziumin e vitit 1988 “Development of Childhood”, pasi as në simpoziumin e 1988 dhe as në botimet 1991, bota e vajzave nuk listohej, sikundër dhe agresiviteti i tyre, duke i përjashtuar ato. Për rrjedhojë dhe ndërhyrja ishte e panjohur.

Studimet disa vjeçare sollën në fokus rëndësinë e trajtimit efektiv për agresivitetin e vajzave. Agresioni është shpesh i ngjashëm, si tek djemtë, ashtu dhe tek vajzat dhe jo rallë çon në abuzim të hershëm seksual me të vetmin ndryshim që vajzat për shkak të shtatzanisë

mundësojnë ardhjen në jetë të gjeneratave të reja, të fëmijëve me sjellje të dukshme të trashëguara agresive.

Fillimisht studimi i vajzave u përqëndrua në Amerikën e veriut.

Është e vështirë ta konsiderojmë të pavarur agresionin e vajzave nga ai i djemve, i cili njihet dhe ka qënë në fokus të shumë studimeve. Problemet e sjelljeve agresive që në fëmijëri janë më prevalente tek djemtë se tek vajzat. Djemtë preferojnë të përfshihen në sjellje delikuede dhe aktivitete kriminale më tepër se vajzat. Ndërkohë që në moshë adulte djemtë e shfaqin agresivitetin e sjelljeve të tyre kundrejt grave dhe fëmijve ose në sjellje të tjera dhune që janë tipike tek burrat dhe jo tek gratë.

Sipas prespektivës së zhvillimit, fokusimi në natyrën e agresivitetit të vajzave, shihet i lidhur me kompleksitetin e vështirësitë psiko-sociale që ky agresivitet ka, tendencë në rritje kjo tek ato që nesër do të jenë nënat e ardhshme.

Zhvillimi i agresivitetit përfshin disa faktorët nga të cilët mund të veçojmë:

- Ato individual, si: temperamenti apo vështirësitë akademike.
- Faktorët familjarë, si: abuzimi apo problemet e prindërve.
- Faktorët shoqërorë, si: izolimi social apo të jetuarit në një shoqëri konfliktuale.
- Faktorët marrëdhënore, si p.sh. Përfshirja në marrëdhënie me partner agresiv.

Problemet e agresionit të vajzave janë prezente dhe kontinuu (në vijueshmëri) duke filluar nga format normative të sjelljes, deri në ato ekstreme apo sulmet serioze.

Studimet kanë treguar që vajzat të cilat vazhdojnë të përdorin agresion fizik në fëmijërinë e

dytë (gjë jo tipike,) paraqesin një risk të lartë për problemet të sjelljes në adoleshencë. Në këtë drejtim familja është një ndër faktorët kyç.

Zakonisht konfliktet në çift midis dy prindërve, kanë ndikim si tek vajzat dhe tek djemtë, por tek vajzat ndikon shumë më fuqishëm marrëdhënia midis vajzave agresive dhe nënave Steinberg, (1988).

Sipas studimit të Husman dhe Silva, (1984) rezulton se vajzat kanë tendencë për të treguar agresionet e tyre në një mënyrë më të pranueshme se sa djemtë. Vajzat, të cilat kanë sjellje agresive dhe i zhvillojnë këto sjellje në shoqëri, kanë probabilitet më të madh që në moshë adulte të shfaqin negativitet. Kur kanë dhe miq që shfaqin të njëjtat sjellje, kjo mund të sjellë aleancë të një pushteti mbështetës ose mund të shërbej si resurs pozitiv mbështetës.

Sipas Eron, (1992) sjelljet agresive midis djemve dhe vajzave pavarësisht prirjeve biologjike apo gjenetike, shihen në mënyra të ndryshme, kjo ka të bëjë dhe me faktin se si vet ne përpiqemi të socializojmë djemtë dhe vajzat si dhe pritshmëritë që kemi për ta në shoqëritë tona, të cilat kontribuojnë në rëndësinë e incidencës diferenciale të agresionit. Edhe pse psikologët deklarojnë se burrat zakonisht janë më agresivë se gratë, rezultatet në lidhje me dallimet gjinore në sjelljet agresive janë të dyshimta Guivernau dhe Duda, (2002).

Marrëdhëniet shoqërore të vajzave agresive janë shpesh ambivalente sikundër shërbejnë si kanale të pranimit të partnerëve meshkuj potencial, në kontrast kjo me vajzat që shfaqin agresivitet fizik apo agresivitet social të cilat mbartin risk më të lartë për tu arrestuar ose për të thyer ligjin në krahasim kjo me vajzat me nivel të ulët të shfaqjes së agresionit.

Shoqëria pret që gruaja dhe njerëzit të pranojnë sjellje të ndryshme gjinore, ato janë krijuar dhe menduar si klishe.

Burrat janë pranuar pothuaj në çdo kulturë që të jenë të fortë, të pavarur dhe atlet, gruaja pranohet të jenë e qetë dhe e bindur (Maxwell, 2004; Burton , 2007).

Agresioni fizik konsiderohet normë në fëmijërinë e hershme, por nuk mund të konsiderohet i tillë kur vazhdon në fëmijërinë e vonë dhe në adoleshencë. Është e rëndësishme të kuptohen ngjashmëritë dhe diferencat midis vajzave dhe djemve në natyrën e tyre të agresivitetit gjatë zhvillimit, sikundër në varësi të kulturës që ato i përkasin. Duke u bazuar në disa studime, është evidente se zhvillimi i sjelljeve agresive mbështetet nga marrëdhëniet sociale personale dhe ndërveprimi social Delfos, (2004).

Shpesh agresioni dhe sjellja antisociale konsiderohen të njëjta, në fakt ka ndryshime midis tyre. Sipas studimeve disavjeçare të Blumstein, 1992 sjellja antisociale shfaqet me neglizhencë, ajo shkakton dëme në shoqëri dhe shoqërohet me agresion kundrejt të tjerëve. Kur dëgjojmë fjalën agresion fillimisht mendohet forca fizike, e cila mund të shoqërohet me shprehje verbale, aktivitet intensiv ndëshkues dhe të dhimbshëm në lidhjen konfliktuale midis dy personave sikundër shpreh dëshirën e dikujt që shpreson se duke përdorur forcën dhe mjete të ndryshme të tilla të mund të shkatërrojë reputacionin e të tjerëve.

Agresioni përkufizohet si një lloj stimuli që kalon nga njëri person tek tjetri, i cili synon t'i shkaktoj tjetrit dhembje, kur personi tjetër nuk e pranon.

Në aspektin psikologjik sjelljet problematike të fëmijve, studiuesi Thomas Achenbach (1993) i ndan në:

1. **Sindroma eksternalizuar (e jashtme)**, e cila shfaqet në sjellje të pakontrolluara që shkaktojnë sjellje tipike për sindromat e brendshme.

Këtu mund të përmendim: a. Impulsivitet b. Hiperaktivitet

2. **Sindroma e internalizuar (të brendshme):**

Këtu mund të listojmë ankthin, depresionin, mospocializim etj. Në psikiatri për fat të keq sjelljet agresive dhe ato antisociale trajtohen si çrregullime të personalitetit antisocial.

Çdo individ klasifikohet sipas disa shkalleve dhe përmbushjes së disa kriterëve. Psh. një individ që është nën moshën 18 vjeç dhe shfaq një nga simptomat e mëposhtme si: sjellje agresive, dëmtime të herëpashershme, shkatërime të pronës së të tjerëve.

Sjellje këto që janë në kundërshtim me rregullat dhe normat e një shoqërie, sikundër kur këto veprime kanë ashpërsi dhe intensitet të caktuar klasifikohen si një nga variantet e çrregullimit të personalitetit antisocial. Në aspektin ligjor problemet e sjelljes përshkruhen, si sjellje antisociale, delikvente dhe kriminale.

Si antisociale sjellja konsiderohet në ato raste kur veprimi është në kundërshtim me ligjet e një shoqërie duke shkaktuar dhe viktimë. Në këto raste personat ndalohen dhe çohen para drejtësisë (ku përgjithësisht lindin më vonë problemet e trajtimit të tyre në institucionet ku ata kryejnë dënimin).

Sjellja delikuyente, një nga arsyet e sjelljes antisociale delikuyente është ajo e abuzimit fizik nga prindërit. Nga studimet e fëmijëve amerikanë është vlerësuar se shumë pak prej tyre ishin dakort me rregullat e prindërve.

Sipas statistikës në ShBA, rezulton se 70% e personave të abuzuar shfaqnin sjellje delikuyente, vetëm 10 % e personave të paabuzuar shfaqnin sjellje të tilla.

Sjelljet delikuyente shoqërohen me dëmtim të herëpashershëm, largime nga shtëpia, dëmtime në ambiente publike, vënie zjarri, vjedhje, braktisje të shkollës, përdorim të drogës dhe alkolit, akte vandaliste etj. Smetana, (2001).

Delikuenca përshkruhet, si sjellje e fëmijëve që hyjnë në konflikt me ligjin dhe për të cilin ata duhet të dënohen, ndërkohë që termi kriminalitet përdoret për shkelje të ligjit apo sjellje antisociale, por që i referohen më tepër moshës adulte.

Shfaqja e sjelljeve agresive mbështetet nga marrëdhëniet sociale personale dhe ndërveprimi social. Çështje ende shume e diskutuar ngelet nëse ky agresivitet është i lindur apo i mësuar?

Sjelljet antisociale janë shumë të përhapura tek adoleshentët, madje ato përbëjnë një nga fonemenet më shqetësuese të të gjithë shoqërive dhe kulturave, jo vetëm asaj shqiptare.

Në shoqërinë tonë për momentin konstatohet një rritje problematike e sjelljeve antisociale të adoleshentëve, gjë që është shqetësuese, prandaj kërkohet jo vetëm një vëmendje, por sidomos një zgjidhje adekuate nga familja dhe gjithë sistemi i edukimit.

Sjelljet antisociale janë studiuar më shumë se sjelljet agresive, sepse sjellja agresive është parë në kontekst të sjelljes antisociale, duke përfshirë këtu mashtrimet, apo sjellje tipike antisociale si: përdorim i substancave, delikuenca etj.

Thjesht mendohet se sjelljet antisociale dhe ato agresive jane komorbide me njera tjetren.

Sjellja antisociale është heterogjene e parë kjo në dy dimensione :

a. Kur kjo sjellje mbulohet me sjellje të tjera.

b. Sjellje destruktive, njeri prej tyre është agresioni që shpreh destruktivitet të lartë si dhe është opozicional me ligjin, sikundër dhuna që gjithashtu shpreh destruktivitet të lartë.

Sjellja antisociale manifestohet me forma të ndryshme të agresionit që mund të jetë: joverbale përmes injormit ose izolimit të një personi ose verbale përmes vlerësimit të drejtpërdrejt kundrejt një personi ose përdorimit të dhunës. Shpesh termi antisocial ose asociale mund të përdoren si sinonime të njera tjetres, ndonëse nga psikologë të ndryshëm preferohet termi antisocialë si antonim i fjalës prosociale, sepse kështu tingëllon më pak psikiatrike.

Ka tendenca që përgjithësisht sjelljet antisociale të trajtohen, si çrregullim i personalitetit antisocial, sjellje të cilat fillojnë në fëmijëri ose në adoleshencën e hershme dhe vazhdojnë në moshën adulte. Kur sjelljet antisociale vazhdojnë dhe në moshën 20 vjeçare, sidomos tek djemtë ato kanë tendencën të përfshihen në atë që quhet çrregullim i personalitetit antisocial, megjithë ripunimet që i janë bërë ICD - 10 si dhe DSM – IV në DSM - V, kjo moshë nuk ndryshoi Moffit, (1993).

Parimisht të gjithë biem dakort me përkufizimin se sjellja antisociale është çdo veprim që shkel rregullat sociale të një shoqërie apo të drejtat themelore të të tjerëve. Duke përfshirë këtu sjelljet me qëllim që të lëndojnë njëri apo dëmtime të pronës, sjellje të paligjshme

kundërshtim i rregullave përgjithësisht të pranuar nga autoritetet, në rastin e adoleshentëve mungesat pa arsye në shkollë apo largime të herë pas herë nga mësimi.

N.q.s. tek fëmijët e vegjël shfaqet dukshëm nervozitet dhe impulsivitet, në një moshë më të rritur ata janë të prirur që këto sjellje të manifestohen me sjellje kriminale. Dhuna dhe delikuenca tek kjo moshë në 15 vitet e fundit është rritur ndjeshëm.

Taksonomia e Moffitt mbi sjelljet Antisociale

Sipas Moffitt (1993) dallohen dy lloj sjelljesh antisociale :

a. Stabile

b. Episodike, këto tipikisht varen nga kushtet dhe zhvillimi i të riut.

Përgjithësisht stili komunikues në familje ndikon shumë tek adoleshentët dhe sjelljet e tyre.

Situatat konfliktuale që krijohen me prindërit gjatë të cilave ata ndihen të dobët dhe të pa mbështetur. Ky pozicion dhe perceptim tek adoleshentët ndikon direkt ose indirekt duke sjellë dhe reagime agresive.

Për nga mënyrat e të sjellurit dallojmë:

- a. Sjelljet opozicionale kur fëmijët kanë probleme të pranimi të autoriteteve, si prindër, edukator apo mësues, duke reaguar me inat ose agresivitet. Kjo lloj sjellje shfaqet fillimisht në moshën 3- 6 vjeçare e cila është dy ose tre herë më e shpeshtë në fëmijërinë e vonë. Ndërsa në adoleshencën e mesme vërehet tipikisht sjellja antisociale që shprehet me agresion, duke dashur të shkaktojnë dëme, kjo drejtuar personave ose objekteve. N.q.s. tek fëmijët e vegjël shfaqen dukshëm nervozitet dhe impulsivitet, në një moshë më të rritur kjo manifestohet me sjellje kriminale.

- b. Delikuenca përfshin adoleshentin nga moshë 10 -20 vjeç ajo shoqërohet me lënie apo braktisje të shkollës, konsum duhani, droge apo alkoli si dhe sjellje mashtruese.
- c. Sjellja kriminale është në shkelje të ligjit, këtu përfshihen vjedhjet, dëmtime trupore, dëmtime të objekteve dhe ambjenteve publike. Këto situata ndeshen në adoleshencën e vonë dhe në adulte. Përgjithësisht shfaqet me komorbiditet. Adoleshenti hyn në konflikt me ligjin dhe sipas tij ai duhet të dënohet. Termi kriminalitet përfshin sjelljet antisociale, por që i referohet moshës adulte. Gjithsesi delikuenca dhe kriminaliteti janë kategori të sjelljeve antisociale.

Adoleshentët, sjelljet e të cilëve në mënyrë të përsëritur thyjnë rregullat shoqërore, preferojnë të jenë sfidues kundrejt autoriteteve.

Këto sjellje janë tipike në moshë të hershme, por duhen mbajtur nën kontroll që mos të kemi çrregullime kronike të sjelljeve. Dukuri të kësaj natyre mund të jenë të dukshme dhe janë problematike shpesh për familjen, shkollën dhe shoqërinë, kur ju drejtohen vëllezërve, motrave, prindërve, shokëve dhe mësuesve, të cilat mund të shoqërohen jo rallë me abuzime verbale apo ngacmime. Këto sjellje mund të jenë dhe të fshehta.

78% e 11 vjeçarëve raportojnë sjellje delikuede minimale kundrejt shokëve, ndërsa 78% e 17 vjeçarëve raportojnë sjellje delikuede brenda grupit të shokëve Moffit, (1993).

Në fëmijërinë e hershme shpesh ka mospërputhje, shfaqen tipare e të qenit frikacak, gënjajnë apo përgjithësisht veprojnë në fshehtësi, duke renditur këtu përdorimin e drogës, e alkolit dhe përfshihen në sjellje antisociale.

Fillimisht në Amerikë, më vonë në Europë, tashmë dhe në Shqipëri, studimet kanë treguar se vajzat janë më të prirura për të kryer sjellje antisociale në adoleshencë më tëpër sesa

djemtë. N.q.s. do t'i referohemi studimit të kryer nga ISHP, tregon se mbi moshën 12 vjeç vajzat paraqiten në numër më të madh se djemtë, përse i takon konsumit të alkolit (studim i kryer në 2005).

Në vitin 2001 në një studim Kazadin raporton se nxënësit e vëzhguar në klasat e 12-ta përdornin alkol dhe drogë respektivisht 49.8% dhe 25.7%, ndërkohë që ata që raportnin vet se pinin ishin 31.3%, vetëm 4.9% raportnin se përdornin marjuhanë gjatë ditëve ose disa herë gjatë saj.

Sigurisht jo vetëm nga studiuesit, por dhe nga bisedat me edukatorët apo edukuesit pranohet se sjelljet antisociale lindin dhe formësohen në kontekstin e ndërveprimeve sociale shtrënguese brenda familjes, komunitetit dhe mjedisit edukativ. Natyrisht kjo ka ndikim nga temperamentit i fëmijës, nervozizmi, aftësitë njohëse apo ekspozimi ndaj dhunës.

3.2.2 Studime mbi agresivitetin e adoleshentëve

Të gjitha shoqëritë njerëzore, kush më shumë e kush më pak, në varësi të zhvillimit të tyre historik, social- shoqëror, kanë njohur, si fenomenin e agresivitetit ashtu dhe sjelljeve antisociale. Shpesh shoqëritë ku është paranuara ky fenomen, si normë i kanë justifikuar sjellje të tilla me kulturën, apo për arsye fetare. Kështu në Indinë e Veriut një vllazëri kriminale nga 1550- 1850, mbytën më tepër se dy milionë njerëz, për t'i shërbyer sipas tyre perëndeshës së tyre Myers, (1999).

Vitet 90' në ShBA, Europë dhe më specifikisht në Britani e Gjermani, njihet si një periudhë e rritjes së frikshme të fenomenit të agresivitetit në përgjithësi, në shoqëritë përkatëse dhe sidomos në adoleshencë.

Në SHBA, në 1990, mendohej se ishte ulur shkalla e agresivitetit, ndërkohë që në këto vite numri i arrestimeve për dhunë i adoleshentëve, arrinte një milion në vit, shifër kjo pesëfish më e lartë se në 1960 Myers, G.D. (1999).

Gjatë viteve 1968, 1981, 1995, Berkowitz, eksperimentoi me fëmijë dhe me studentët e Universitetit të Uiskonsinit, të parëve duke u dhënë një armë lodër për të luajtur, të dytëve duke ju vendosur pranë një armë zjarri. Rezultatet ishin pothuajse të njëjta, fëmijët më pas manifestuan dëshirë të shtuar për të prishur lojën e fëmijve të tjerë, ndërsa studentët e inatosur dërgonin më shpesh shkarkesa të “viktimat”, duke provuar se armët krijojnë mendime të dhunshme Myers, (1999).

Gjatë viteve dhe në kushte të ndryshme social kulturore, studimet empirike filluan të jenë shumë më specifike. Kështu në 2002, studimet e kryera në SHBA mbi agresionin fizik,verbal dhe atë indirekt të adoleshentëve, treguan se një në pesë fëmijë ngacmonte të tjerët, më shumë se një në tre nxënës të shkollave të mesme manifestonin sulm fizik. Afro 30-40% e meshkujve adoleshentë dhe 16-32% e femrave, kishin kryer vepra penale të dhunshme në moshën 17 vjeç (*National Youth Violence Prevention Ressource Center*).

Sipas një analize të studimeve empirike në ShBA, në vitin 2008, në të cilën ishin përfshirë 73.498 adoleshentë që i referohej ndryshimeve gjinore, tregoi se diferenca e agresionit fizik tek djemtë ishte shumë më e fortë se tek vajzat dhe e kundërta ndodhte për agresionin verbal, ku vajza shfaqnin nivel 54% krahasuar me djemtë 46% , të njëjtën gjë dhe me po të njëjtat vlera vërteton dhe studimi më i fundit nga Universiteti i Kalifornisë, (Card, Sawalani, Stucky & Little, 2008; Juvonen, Wang & Espinoza, 12/2012) .

Studimet e mëtejshme empirike për adoleshentët amerikanë nga 15-18 vjeç në 2011, treguan se 32.8% e tyre shfaqnin agresion fizik jashtë shkolle, 40.7% e të cilëve ishin meshkuj dhe 24.4% femra, ndërkohë që në shkollë shfaqnin agresion fizik 12% e tyre nga të cilët 16% ishin meshkuj dhe 7.8% ishin femra (*National Center for Injury Prevention and Control. Division of Violence Prevention, 2012*).

Në Kanada gjithashtu ka patur studime të vazhdueshme për fenomenin e agresivitetit. Në një prej studimeve, tepër interesante, është ai i vitit 2007 mbi agresivitetin fizik dhe emocional në çiftet e adoleshentëve heteroseksualë, i cili tregoi se 20- 50% e këtyre çifteve ishin përfshirë në lidhje agresive. Rezultatet u mbështetën në raportimet si, të djemve ashtu dhe të vajzave, si të atyre që kanë qenë agresivë dhe po ashtu të atyre që kanë qenë viktime Conolly & Josephson, (2007).

Por studime të tilla janë bërë dhe në Britani. Për periudhën 1985- 1995 rezultoi një rritje e krimeve të dhunshme në 84% në krahasim me dhjetëvjeçarët e kaluar, Myers, (1999). Gjatë viteve 2005- 2012 në bazë të të dhënave të vrasjeve të adoleshentëve në Britani, ato treguan se 40% e tyre ishin goditur me thikë dhe 6-7% e tyre ishin kryer me armë zjarri. *London, 2005 to 2013 Mapping the Location and Victim Profile of Teenage Murders*.

Në Gjermani, deri në vitet 90', kishte mungesë të studimeve empirike, ndonëse dhe më parë ky vend kishte përjetuar disa lëvizje të fuqishme shoqërore (përkatësisht lëvizjet e studentëve të 1950-1960, apo ato të 1970-1980) që kanë ndikuar në historinë e këtij kombi nuk kishin kryer studime empirike. Studimet e mirëfillta empirike u kryen në vitet 1990-1998 nga Instituti i Qendrës së Kërkimit Shkencor të Shkencave Sociale dhe Psikologjike

pranë Universitetit të Nürenbergut, me adoleshentë të moshës 14- 21 vjeç, që treguan nivel të lartë të agresivitetit. Kjo bëri që qeveritë të ndërmerinin programe të shtrira në një periudhë kohore dy vjeçare për uljen e agresivitetit në shkolla.

Nga studimi i kryer në 2000, pas përfundimit të programit, rezultoi se shkalla e agresivitetit tek këta adoleshentë ishte ulur në 15-30%.

Studimi i kryer nga Instituti i Studimeve Kriminale në bashkëpunim me disa universitete dhe qendra shkencore universitare në 2003, sikundër përsëri në bashkëpunim me Institutin e Qendrës së Kërkimit Shkencor të Shkencave Sociale dhe Psikologjike pranë Universitetit të Nürenbergut dhe Kiel, i kryer me adoleshentë të moshave shkollore nga 14- 18 vjeç, tregoi se 43.9% e tyre kishin ushtruar agresion fizik dhe verbal brenda shkollës. Ky rezultat u arrit sipas asaj që raportonin vet nxënësit, ndërkohë që 13% e tyre kishin qënë viktimë e vjedhjeve, ndërsa 8% ishin kërcënuar nga bashkëmoshatarët e tyre me thikë apo pistoletë. Ndërkohë që raportimi i mësuesve tregonte se agresioni jashtë shkolle ishte më i lartë se ato që deklaroheshin brenda saj. Kështu nga studimi rezultoi se 61.8% e adoleshentëve të këtyre shkollave ishin pjesë e grupeve të dhunshme jashtë shkollës, pjesa më e madhe ishin meshkuj, por nuk ishin të pakët dhe rastet e femrave të përfshirë në to Lösel, & Bliesener, (2003).

Një studim i kryer së fundi nga dy profesor të Shkencave Sociale të Fakultetit të Psikologjisë mbi agresivitetin fizik dhe verbal të adoleshentëve në Spanjë, tregoi se agresioni fizik dhe ai verbal ishte më i lartë tek djemtë. Agresioni verbal rezultoi të ishte pothuaj se i njëjtë, me një diferencë të papërfillshme me atë të vajzave Pena & Pacheco, (2012).

3.3 Faktorët që ndikojnë në rritjen e agresivitetit dhe të sjelljeve antisociale.

Shkaqet e mundshme të agresivitetit sipas studiuesve janë të ndryshme, të cilat lëvizin në varësi të kulturës, por ato që mund të veçojmë për çdo shoqëri janë: fiziologjik- organikë, mjedisor ,social, kulturorë, familja, shkolla dhe personaliteti.

- Faktorët fiziologjik, ku një rol të rëndësishëm luajnë ata hormonal si estrogeni dhe testosteroni, prodhimi me shumicë i të cilëve gjatë pjekurisë seksuale në adoleshencë, nxit sjellje agresive, apo roli i neotransmetuasit serotoninë që rrit gjithashtu agresivitetin.
- Faktorët organikë – këtu mund të përmendim gjendjet psikologjike tipike të luhatshme në adoleshencë, apo ndjeshmëritë si faktorë që dukshëm nxitin agresivitet.
- Faktorët mjedisor dhe social – sa mbështetës mund të jenë ata në zbutjen e agresivitetit ose në të kundërt në nxitjen e shprehjes së tij (Vesta & Haith, 2007).
- Faktorët kulturorë dhe historikë gjithashtu renditen në shkaktarë të agresivitetit.

Një numur i konsiderueshëm studiuesish në varësi të shkollave të cilave u përkasin apo teorisë që kanë përfaqësuar, përpiqen të jenë korrekt duke bërë një ndarje mes shkaqeve të agresivitetit që u përmendën më lartë dhe atyre faktorëve që ndikojnë në rritje e tij, si: ato shoqërore, media, mënyra si kalojnë kohën e lirë, familja, shkolla. Rutter, Giller & Hagell, (1998).

Kërkimet e fundit shkencore kanë tendencë t'i konsiderojnë sjelljet antisociale më shumë si probleme shëndetësore se sa si sjellje të mirëfillta kriminale.

E thënë ndryshe, kjo formë e dhunës duhet t'i atribuohen një irritimi biokimik, ose më saktë, prezencës së ulët në gjak të kortizolit (hormonit antistres). Një pohim i tillë vjen nga disa studiues të Universitetit të Cambridge në Londër.

Përballë një situatë stresuese, sekrecionet e kortizolit në gjak rriten dhe hormonet e ndihmojnë një person të kontrollojë emocionet, veçanërisht temperamentin dhe impulsin e dhunshëm, duke e bërë më të qetë.

Adoleshentët që janë më të prirur për t'u bërë të dhunshëm ndaj të tjerëve si në mënyrë verbale dhe në atë fizike, nuk e kanë këtë tip hormonal. Kjo shpjegon edhe dukurinë e sjelljeve agresive të të rinjve, që mund të jenë të lidhura në një farë mënyre me një çrregullim organik.

3.3.1 Predispozicioni biologjik/ gjenetikë.

Faktorët gjenetikë mendohet se kontribuojnë ndjeshëm në zhvillimin e sjelljeve antisociale. Ato përfshijnë dhe pjesën ballore të trurit dhe mendohet se luajnë një rol në një predispozitë të trashëguar për sjellje antisociale. Rreziqet që vijnë nga faktorët neurobiologjik, shkaktohen p.sh. nga përdorimi i drogës dhe alkolit nga nënat gjatë shtatzanisë, komplikacionet, si pesha apo dëmtime të trurit gjatë lindjes.

3.3.2 Faktorët psikologjikë (temperamenti apo personaliteti).

Që në bark të nënës mendohet se fëmija ndikohet nga sjelljet agresive apo ato antisociale. Në formimin e personalitetit të tij, ndikojnë dhe eksperiencat në fëmijëri. Studimet empirike kanë treguar se cilësi të caktuara të personalitetit lidhen me sjelljet antisociale apo

agresive si: mungesa e empatisë, temperament i vështirë, impulsivitet, hiperaktivitet etj.

Baier, (2011) .

Një cilësi tjetër e personalitet të rinjëve mund të jetë dhe deficit i përpunimit të informacionit, adoleshentët të tillë zakonisht i japin një domethënie të caktuar intonacionit të përdorur, duke i dhënë konotacion negativ një shprehje dhe kur ajo nuk është thënë me qëllim negativ.

3.3.3 Faktorët familjarë

Disa nga faktorët që ndikojnë në rritjen e shfaqjes së fenomeneve, si sjelljeve antisociale dhe agresive janë: Historia e sjelljeve antisociale prindërore, alkolizimi i prindërve dhe abuzimet me drogën, jeta kaotike dhe e paqëndrueshme në shtëpi. Ndikojnë gjithashtu mungesa e aftësive të mira prindërore, përdorimi i ndëshkimeve trupore, divorci, apo çrregullime psikiatrike të prindërve, sidomos te nënat si dhe problemet ekonomike të cilat rrjedhin për shkak të varfërisë dhe papunësisë (Moffit,1993; Kazdin, 2005).

3.3.4 Faktorët psiko-socialë.

Faktorët psikosocialë ndikojnë në zhvillimin e agresivitetit dhe sjelljeve antisociale. Institucionet e caktuara, si familja, shkolla dhe shoqëria luajn një rol kyç. Zakonisht tek adoleshentët ka ndikim sidomos statusi social apo ekonomik i familjeve, mënyra e edukimit, dhuna fizike apo psikike e përdorur kundrejt tyre në familje, shkolla dhe media Hartung, (2006). Shoqëria në varësi të kulturës luan rol në nxitjen e sjelljeve antisociale.

3.3.5 Grupi social dhe shkolla

Burim agresiviteti dhe shtim i sjelljeve antisociale sjell edhe mbijetesa pas migracionit, emigracionit si dhe gjatë tij. Fëmijët e familjeve që kanë ndryshuar vendbanimin dhe janë shpërngulur nga një zonë në tjetrën. Fëmijë të tillë, janë shpesh objekt dhe subjekte të sjelljeve antisociale dhe agresivitetit. Ata lëvizin midis kulturave dhe shpesh sjellje të tilla i ndihmojnë për tu identifikuar (Knapp, 2009).

Studimet kanë treguar se p.sh. tek djemtë, shokët reciprokisht kanë nxitur ose përforcuar sjelljet antisociale Baier & Pfeiffer, (2011). Shkollat janë vendet ku më së shumti nxitin dhe shtojnë agresivitetin dhe sjelljet antisociale. Sipas studimeve kjo dukuri është tipike në shkollat dhe klasat e mëdha, ku mundësitë e kontaktit midis mësuesve dhe nxënësve janë të pakta.

Shpesh shkak i sjelljeve të tilla janë dhe mësuesit, të cilët përdorin notën si dënim ose etiketime i të qenit shqetësues ose i mënjanuar.

3.3.6 Media

Një nga faktorët e tjerë që ndikon në shtimin e sjelljeve antisociale dhe agresivitetit është media e cila është kryesisht ndikuese, kjo lidhet me prejardhjen e tyre familjare dhe kontekstin social në të cilin ata jetojnë, ambjenti social shërben si kusht paraprak për zhvillimin e këtyre sjellje Oerter, (2004).

Adoleshentët ende të pandërgjegjshëm për rolin e tyre gjinor, apasionohen nga çfarë u ofron media si: lojrat kompjuterike, filmat, skicimet me burra muskuloz dhe veprime të fuqishme. Këto skena bëhen risk për jetën e tyre sociale kur ata i marrin këto role dhe në jetë. Familjet duhet të kujdesen ti shmangin të rinjtë nga hapja kundrejt botës së pambrojtur mediatike, para të cilës ata ndodhen e ku është e pamundur që ata të eksperimentojnë pa pasoja Böhnisch, (2012).

Ndikuese tek adoleshentët paraqitet dhuna dhe pushteti, që i bën persona të famshëm në jetë, ku si mjet për të arritur qëllimin ata përdorin sjelljet antisociale apo agresivitetin duke shërbyer si të vetmet zgjidhje të konflikteve apo problemeve me të cilat ato ndeshen në jetë. Studimet tregojnë se nga këto sjellje nuk preken vetëm djemtë, por dhe vajzat Hartung, (2006).

Sipas Varbelow (2002) media e ka ndikimin e vet që në fëmijërinë ajo ndikon tek ata në disa drejtime si: efektivitet në zgjidhjen e problemeve, aspektin normativ, matshmëri dhe në aspektin e ndjeshmërisë.

Studimet tregojnë për ndikimin që media luan në jetën e të rinjve adoleshentë Bierhoff, (2006)

Kapitulli IV

Adoelshenca dhe agresiviteti në kontekstin Shqiptar

Vështrim i Përgjithshëm mbi Realitetin Shqiptar

4.1 Vështrim historik i kulturës së adoleshentëve në Shqipëri

Jeta kulturore e të rinjve shqiptarë ka kaluar në disa faza zhvillimi, kjo në përputhje me evoluimin e shoqërisë tonë. Jeta e të rinjve, në varësi të zonës ku jetohej pavërësisht nëse ishte zonë rurale apo qytetare, zhvillohej në përputhje me atë çfarë ju kërkohej nga familja, pasi dhe edukimi mbështetej fort tek mundësitë që u ofronte familja. Funksionimi i shkollave në Shqipëri për arsye që lidhen fort me historinë e kombit tonë, daton vonë dhe për rrjedhojë jeta kulturore ishte tepër e kufizuar.

Të rinjtë përfshiheshin parakohe në jetën aktive që lidhej me zhvillimet sociale të vendit, edukimi ishte i tipit spartan, ata kanë qënë pjesëmarrës aktiv në të gjitha lëvizjet më të rëndësishme historike të vendit.

Gjatë viteve të komunizmit jeta kulturore ishte e fokusuar vetëm në aktivitetet e planifikuara, të rinjtë në shkollë përqëndroheshin kryesisht në aktivitete sportive, kulturore, muzikore. Të rinjtë duhet të ishin të denjë për ti shërbyer ideologjisë sunduese, mbi këto kritere bëhej dhe vlerësimi i tyre.

Të rinjtë duhet të ishin të aftë të përgatiteshin ushtarakisht dhe të ishin të denjë për shoqërinë komuniste. Jeta private ishte e privuar dhe e ndërvarur ndaj asaj kolektive.

Të rinjtë e viteve 90', ishin të parët që tentuan të ndryshonin jetën politike - kulturore. Për herë të parë filluan të hapeshin diskotekat, ndonëse muzika që ato ndiqnin ishte me kaseta ose magnetofon, madje ato hapeshin në mëngjes dhe kishin fluks rreth orës 14:00. Të rinjtë filluan të kishin, si në botë këngëtarët e tyre të preferuar, por ishin disi të larguar nga aktivitetet e mëparshme.

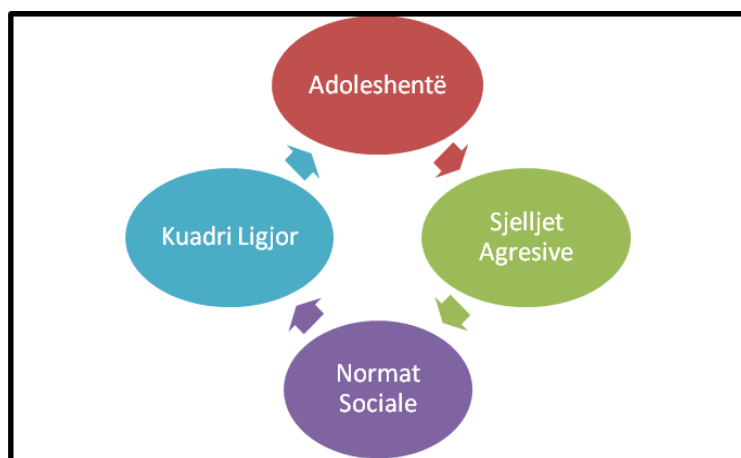
Gjatë kësaj periudhe deri në ditët e sotme jeta kulturore e të rinjve ka ndryshuar shumë.

Ata njohin mirë muzikën, bëjnë pjesë në grupe dhe kërkojnë të afirmohen përmes pjesëmarrjes në edicione ku ata mund të zhvillojnë dhe përfaqësojnë denjësisht pasionet dhe dëshirat e tyre. Sot mund të gjejmë grupe Hip- Pop, Tekno, Pop, Rock etj

Të rinjtë i përkushtohen sipas mundësive, që u krijohen, aktiviteteve sportive, shkojnë në palestra të ndryshme, merren me not etj. por kjo gjithmonë me financimin e prindërve, pasi shkollat nuk ofrojnë mundësinë e zhvillimit të aktiviteteve të tilla.

4.1.1 Dinamikat e faktorëve të riskut tek adoleshentët

Grafiku 1: Dinamikat e faktorëve të riskut tek adoleshentët

Sjelljet agresive

Në testimin e kryer dallohet qartazi një evidencë e të katër prej nxitësve kryesor që ndikojnë në sjedhjet agresive, të cilat jo gjithmonë lidhen me dëshirën e brendshme të adoleshentëve për të kryer këto sjellje, shpesh ato mund të vijnë si rezultat i një mjedisi që nxit sjelljet agresive të tyre.

Kuadri Ligjor në Vendin tonë

Zbatimi i ligjit është një variabël tepër i rëndësishëm dhe specifikisht ka procedura ligjore që çojnë në reduktimin kryesisht të gjitha sjelljeve auditive të adoleshentëve, si përdorimi i llojeve të ndryshme të drograve, blerja apo shitja e tyre, por dënimet më të ashpra lidhen me dëmtimet fizike kundrejt këto të tjerëve apo dhe objekteve . Këto të fundit zakonisht në botë i detyrojnë adoleshentët për kryerjen e punëve sociale në dobi të shoqërisë, përveç dëmshpërblimit material të dëmit të kryer prej tyre.

Problem aktual është aplikimi i masave drastike në lidhje me dëmtimet fizike, ku adoleshentët ose përjashtohen nga shkolla, ose pasi vënë në rrezik jetën e të tjerëve, kryejnë dënimin me kriminelë të rritur.

Këto forma ligjore mund të sjellin efektin e kundërt edukativ për adoleshentët. Në vend të kemi reduktim të agresivitetit, mund të kemi agravim të përdorimit të këtyre formave. Kjo natyrisht në një kohë kur vet agresioni vjen dhe si një formë reagimi kundrejt figurave autoritare, si në familje, shkollë dhe shoqëri, që përfaqësohet nga: prindërit, mësuesit dhe prania e figurave autoritare që nuk mund të përjashtohet në mjediset e kryerjes së dënit.

Normat social-shoqërore

Normat i referohen asaj çfarë pranohet ose jo në shoqëri . Këto norma kanë të bëjnë pa dyshim me pritshmëritë sociale për të dyja gjinitë. Vet normat social- kulturor – shoqërore të një vendi janë ato që përcaktojnë atë kundrejt të cilës adoleshenti shihet si devijues.

Prania e psikologut në shkolla sugjerohet, si një institucion, që parimisht duhet të ndikojë në reduktim të sjelljeve antisociale dhe agresive dhe kjo jo vetëm brenda mjedisit shkollor. Në gjithë botën, kur ka tendencë të sjelljeve agresive, adoleshentët referohen tek psikologu dhe pikërisht me qëllimin e mos agravimit të këtyre sjelljeve tek adoleshentët në jetën e tyre të mëvonshme.

4.1.2 Legjislacioni Shqiptar dhe Penalitetet kundrejt Adoloshentëve

Referuar të drejtave të shtetit shqiptar ligji bazë i shtetit sikundër Kodi i Procedurës Civile dhe Kodi i Procedurës Penale kanë të përcaktuara, si detyrimet dhe të drejtat, mbrojtjen dhe penalitetet për të rinjtë edhe të grupmoshës që përfshihen në këtë studim.

Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë në nenin 54 pika 1. garanton për: Fëmijët dhe të rinjtë të drejtën e një mbrojtjeje të veçantë nga shteti dhe po sipas këtij neni, pika 3:

Çdo fëmijë ka të drejtë të mbrohet nga dhuna, keqtrajtimi, shfrytëzimi dhe përdorimi për punë, veçanërisht për punën e fëmijëve nën moshën minimale, e cila mund të sjell dëmtim të shëndetit, moralit ose mund të rrezikojë jetën apo zhvillimin normal të tyre. Çdo shtetasi dhe kur i hiqet e drejta e lirisë nuk përcaktohet grupmosha.

Referuar po Kushtetutës së Shqipërisë, nenit 55 pika 1, përcakton se të gjithë shtetasit,

gëzojnë të drejtën për kujdes shëndetësor nga shteti, në mënyrë të barabartë, ndërsa sipas pikës 2. të miturit gëzojnë të drejtat e poshtëshënuara në ligjin Shqiptar:

Kodi i Procedurës Civile 2012, ligji nr.8116, datë 29.3.1996 dhe i ndryshuar me ligjet nr.9953, datë 14.7.2008, nr.10 052, datë 29.12.2008; nr.8812, datë 17.5.2001; nr.8491, datë 27.5.1999; nr.8535, datë 18.10.1999; nr.8431, datë 14.12.1998 në nenin 44 thuhet se paditë kundër të miturve, të cilët ende nuk kanë mbushur moshën katërmëdhjetë vjeç, ose kundër të gjithë personave që u është hequr zotësia për të vepruar, përcaktohet pranë gjykatës së vendit ku banojnë, përfaqësuesi i tyre ligjor.

Po sipas këtij kodi, neni 173, për gjykimin me dyer të mbyllura (neni 47, ndryshuar me ligjin nr.8812, datë 17.5.2001) thuhet se nuk lejohet qëndrimi i personave të mitur, të cilët janë nën 16 vjeç, në seancë gjyqësore me dyer të mbyllura, përveç rasteve kur ata thirren nga gjykata.

Gjykata jo gjithmonë lejon pjesëmarrjen e organeve të medias, apo publik gjatë zhvillimit të procesit gjyqësor: pika ç përcakton se: kjo ndodh kur është në interes të të miturve, ose mbrojtja e jetës private të pjesëmarrësve apo palëve në gjyq.

Po sipas Kodit të Procedurës Penale të Republikës Së Shqipërisë, Tetor 2011, ligji nr.7905, datë 21.3.1995 (i përditësuar) dhe në mbështetje të ligjit nr.7491, të nenit 16, datë 29.4.1991 dhe nenit aktual 103 mbi ndalimin e publikimit të aktit, sipas pikës nr. 4. përcakton se: ndalohet publikimi i gjeneraliteteve dhe i fotografive të individëve të pandehur dhe dëshmitarë të mitur, qofshin këta të akuzuar ose të dëmtuar për vepra penale. Gjykata mund të lejojë publikimin vetëm kur është në interesat e të miturit, ose kur individi i mituri ka mbushur moshën gjashtëmbëdhjetë vjeç.

Kodi i Procedurës Penale të Republikës së Shqipërisë, Tetor 2011, Ligj Nr.7905, datë 21.3.1995 (i përditësuar), në mbështetje të të cilit neni nr. 16 i ligjit 7491, datë 29.4.1991, mbi arrestimin në flagranë të kryerjes së një krimi apo kundravajtjeje penale neni 340 përcakton në rastet e gjykimit me dyer të mbyllura pikat si më poshtë ku: Gjykata vendos që shqyrtimi gjyqësor, ose disa seanca të tij të zhvillohen me dyer të mbyllura, kjo sipas pikës: a. kur publiciteti mund të dëmtojë moralin shoqëror të individit/ëve ose mund të sjellë përhapjen e të dhënave që duhet të mbahen sekret, si dhe pika ç. kur gjykohej e nevojshme në pyetjen e individëve të mitur.

Ndërkohë që në shumë raste merret psikolog në vlerësimin mendor të adoleshentëve, sepse sipas nenit 235 garantohet ndalimi i pyetjes së tyre si dëshmitar : Nuk mund të pyeten si dëshmitarë si dhe të mund bëjnë dëshmi të rregullt: - personat që nuk janë të aftë të kuptojnë si duhet faktet, për shkak të të metave fizike ose psikike, të cilat kanë rëndësi për çështjen, këtu përfshihen dhe individët e miturit nën moshën katërmëdhjetë vjeç.

Përrjashtim përbëjnë rastet kur thëniet e tyre janë të domosdoshme për zgjidhjen e çështjes. Në këto raste këta persona vendosin me vullnet të plotë nëse do të dëshmojnë si dhe nuk mund të dënohen në rast refuzimi për të bërë dëshmi. Kjo e drejtë përacaktohet me ligj sipas Kodit të Procedurës Penale të Republikës Së Shqipërisë, Tetor 2011, Ligj Nr.7905, datë 21.3.1995 (i përditësuar).

Në zbatim të nenit 16, të ligjit nr.7491, datë 29.4.1991për dispozitat kryesore kushtetuese ku neni 35, sipas pikës një, të këtij ligji përcakton ndihmën që i jepet individit të pandehur të mitur. Sipas tij individit të pandehur, të mitur, i sigurohet ndihmë juridike dhe psikologjike në të gjitha shkallët e procedimit, duke siguruar madje dhe praninë e prindit,

ose të personave të tjerë të kërkuar nga i mituri, por këta gjithnjë pasi të jenë pranuar nga autoriteti procedues.

Në vijueshmëri në lidhje me të miturit neni 42 i po këtij ligji përcakton se dhe verifikimi i të pandehurit të mitur bëhet si më poshtë:

1. Organi procedues mbledh të dhënat të të pandehurit të mitur për kushtet e jetesës personale, familjare dhe ato shoqërore, me qëllim që të njihet me mirë me përgjegjshmërinë dhe shkallën e përgjegjësisë. Kjo i jep mundësi organit procedues të vlerësojë rëndësinë shoqërore të fakteve si dhe në caktimin e masave të përshtatshme penale.

2. Organi procedues merr informacione nga individët që kanë patur marrëdhënie me të miturin si dhe dëgjon mendimin e ekspertëve.

Në fakt në rastet e kriterëve të caktimit të masave të sigurimit personal ky kod përcakton në nenin 229, pika 3 se: Kur i pandehuri është i mitur gjykata mban parasysh kërkesën për të mos ndërprerë proceset edukative konkrete.

Në fakt sipas nenit 230 të po këtij kodi për Kriteret e veçanta për caktimin e masës së arrestit në burg, pika 4 përcakton se: Të miturit nuk mund të arrestohen kur akuzohen për kundërvajtje penale. Kjo në fakt bie në kundërshtim me nene të po këtij kodi dhe për më shumë me Kodin Penal që do të trajtojmë më poshtë.

Mbështetur në Kodin Penal për arrestimin në flagrancë dhe ndalimin, neni 251 nuk përcakton asnjë klauzolë, që të përjashtojë të miturit apo adoleshentët në veçanti.

Në pikën një të këtij ligji shprehet qartazi se: Oficerët dhe agentët e policisë gjyqësore kryejnë detyrimisht arrestimin e cilit do individë, që kapet në flagrancë për një krim me

dashje, të kryer ose të mbetur në tentativë. Ligji cakton një dënimin me burgim jo më të ulët se pesë vjet.

Sipas Kodit të Procedurës Civile dhe Penale sikundër Kodit Penal të rinjtë që kryejn veprat e mëposhtme, lidhen drejtpërsëdrejti me llojet e agresionit si dhe marrin masat dhe dënimet e përcaktuara.

Kështu në përputhje me Kodin e Procedurës Civile 2012, ligji nr.8116, datë 29.3.1996 dhe të ndryshuar me ligjet nr.9953, datë 14.7.2008, nr.10 052; datë 29.12.2008, nr.8812; datë 17.5.2001; nr.8491, datë 27.5.1999; nr.8535, datë 18.10.1999; nr.8431, datë 14.12.1998, neni shtatë përcakton se: Fakt quhet çdo sjellje e individit, ngjarje shoqërore apo fenomen natyror, të cilit ligji i ngarkon një pasojë juridike.

Ndërkohë sipas Kodit Penal të Republikës së Shqipërisë, Ligji Nr.7895, datë 27.1.1995, në mbështetje të nenit 16 të ligjit nr.7491, datë 29.4.1991, Kreu II mbi Përgjegjësinë Penale, neni 12, moshë për përgjegjësi penale përkufizohet si më poshtë:

Individi, i cili në kohën e kryerjes së një krimi ka mbushur moshën katërmëdhjetë vjeç, mban përgjegjësi penale. Individi, që kryen një kundërvajtje penale, kur ka mbushur moshën gjashtëmbëdhjetë vjeç ka përgjegjësi penale.

Kjo moshë është tipike për eksperimentimet me lëndët e ndaluar që sjellin shpesh turbullime psikike ose neuropsikike, është pikërisht neni 17, që përcakton

papërgjegjshmërinë për shkak të gjendjes mendore në këtë kod, i cili specifikon qartazi problemet e mundshme mbi gjendjen mendore dhe psikike të individit ku përcaktohet se:

Personi që në kohën e kryerjes së veprës vuante nga një shqetësim psikik ose neuropsikik që ka prishur tërësisht ekuilibrin e tij mendor dhe për pasojë nuk ka mundur të kontrollojë veprimet apo mosveprimet e tij dhe as të kuptojë se po kryen vepër penale nuk ka

përgjegjësi penale. Këto rrethana mbahen parasysh nga gjykata në caktimin e masës dhe llojit të dënimit.

Përgjegjësia penale ndryshon në vende të ndryshme.

Bazuar në të dhënave “Manual trajnimi për profesionistët që punojnë me fëmijët në sistemin e vuajtjes së dënimit”, Sota, M.; Sufaj, F. & Gjoka, R. (2012). Save the Children, Infobotues, Tiranë, fq. 13, ofrohen të dhënat e mëposhtme, ku paraqitet mosha e përgjegjësisë penale në vendet e BE, e cila është si vijon:

Tabela 1: Mosha e përgjegjësisë penale në vendet e BE

Austria 14	Belgjika 16*/**18	Britania e Madhe 10
Bullgaria 14	Danimarka 15	Estonia 14
Finlanda 15	Franca 10****/13	Gjermania 14
Greqia 8***/13	Holanda 12	Hungaria 14
Irlanda 12	Italia 14 Qipro 7	Lituania 14**/16
Letonia 14	Luksemburgu 10	Malta 9
Polonia 13	Portugalia 12*****/16	Rep. Çeke 15
Rumania 14**/16	Sllovakia 14/15	Sllovenia 14**/16
Spanja 14	Suedia 15	
(shënim për shenjat: *vetëm për shkelje trafiku, **për krime serioze, ***vetëm masa edukative, ****mbrojtje e veçantë e fëmijëve)		

Po sipas Kodit Penal në Republikën e Shqipërisë, Kreu II mbi Veprat Penale Kundër Personit, përkatësisht për Krimet Kundër Jetës në seksioni e parë përfshihen Krimet Kundër Jetës të kryera këto me dashje, nenit 76 mbi vrasjen me dashje shprehet se:

Vrasja e kryer me dashje dënohet me burgim nga dhjetë deri në njëzet vjet.

Ndërsa sipas nenit 78 mbi Vrasjen me paramendim përcaktohet se një vrasje e kryer me paramendim, dënohet me burgim duke filluar nga pesëmbëdhjetë deri në njëzetë e pesë vjet dhe kur ka rrethana rënduese dënimi mund të shkojë deri në burgim të përjetshëm.

Neni 84 mbi kanosjen përcakton se: Kanosja serioze për vrasje, ose plagosja e rëndë që bëhet kundrejt një individi, dënohet me burgim deri në një vit ose me gjobë pasi përbën kundërvajtje penale.

Ndërsa neni 89 mbi plagosjen e lehtë me dashje shprehet se: Plagosja e kryer me dashje, e cila shkakton paaftësi të përkohshme në punë për më tepër se nëntë ditë, përbën kundërvajtje penale dhe dënohet me gjobë ose me burgim deri në dy vjet.

Sipas nenit 90 mbi dëmtimet me dashje shprehet se: Rrahja, si dhe çdo vepër tjetër dhune, dënohen me gjobë, pasi përbëjnë kundërvajtje penale.

Sipas Kodit Penal, Seksioni VII mbi Vepra Penale Kundër Lirisë Së Personit nenit 119 mbi Fyerjen përcaktohet se: Fyerja e qëllimshme ndaj individit përbën kundërvajtje penale, kjo vepër dënohet me gjobë ose me masën e burgimit deri në gjashtë muaj. E njëjta vepër, kur kryhet në disa vende të botës njëkohësisht, dënohet me gjobë ose me burgim deri në një vit pasi përbën kundërvajtje penale.

Në mbështetje të nenit 120 mbi shpifjen përcaktohet se: Përhapja e qëllimshme e thënieve, si dhe e çdo informacioni tjetër, i cili dihet se është i rremë e që cenojnë drejtpësdrejtji nderin apo dinjitetin e individit, përbëjnë kundërvajtje penale dhe dënohet me burgim deri

në një vit ose me gjobë. Në rastet kur kjo vepër është kryer njëkohësisht në disa vende të botës, përbën gjithashtu kundërvajtje penale dhe dënohet me burgim deri në dy vjet ose me gjobë. Adoleshentët preken lehtëzi nga këto penalite, prandaj kjo duhet të vlerësohet nga institucionet edukative.

Neni 139 mbi vjedhjen me dhunë përcakton se vjedhja e pasurisë e shoqëruar me përdorim dhune dënohet nga pesë deri në pesëmbëdhjetë vjet burgim.

Ndërsa neni 140 mbi vjedhjen me armë shprehet se vjedhja e pasurisë e shoqëruar me përdorimin e armëve dënohet nga dhjetë deri në njëzet vjet burgim.

Neni 141 i po këtij kodi mbi vjedhjen me pasojë vdekjen përcakton se kur vjedhja e pasurisë është shoqëruar me akte dhune, të cilat për pasajë kanë shkaktuar vdekjen e personit, dënohet me burgim nga pesëmbëdhjetë deri në njëzet e pesë vjet, ose me burgim të përjetshëm.

Neni 151 mbi shkatërrimin e pronës me zjarr përcakton se: Shkatërrimi apo dëmtimi i pronës me zjarr, e kryer me dashje dënohet me gjobë ose me burgim deri në pesë vjet. Kur vepra penale ka shkaktuar pasoja të rënda materiale, dënohet me burgim deri në dhjetë vjet. Kur vepra penale ka shkaktuar pasoja të rënda për jetën dhe shëndetin e njerëzve, personi përgjegjës dënohet me burgim nga pesë deri në pesëmbëdhjetë vjet.

Neni 279 mbi prodhimin dhe mbajtjen pa leje të armëve të ftohta përcaktohet se: Mbajtja, blerja apo prodhimi i shitjes së armëve të ftohta si: thika, bajoneta, shpata apo mjete të tjera të përgatitura, pa leje të organeve kompetente, të destinuara posaçërisht për sulm kundër personave ose për vetëmbrojtje, përbëjnë vepër penale, prandaj ato dënohen me gjobë ose me burgim deri në pesë vjet.

Neni 282 që përcakton shkeljet e rregullave mbi lëndët djegëse, plasëse si dhe radioaktive përcakton se shkelja e rregullave të përcaktuara që nga mbajtja, prodhimi, përdorimi, ruajtja dhe transportimi i lëndëve djegëse apo radioaktive, shitjen e lëndëve plasëse, përbëjnë kundërvajtje penale dhe dënohet deri në dy vjet burgim ose gjobë.

Kur nga vepra penale është shkaktuar dëmtimi i rëndë i shëndetit të njerëzve deri në humbjen e jetës, ose kanë ardhur pasoja të rënda materiale i pandehuri dënohet me gjobë ose me burgim deri në dhjetë vjet.

Kodi i Procedurës Civile, neni 286 mbi Nxitjen për përdorimin e drogës thuhet se: Nxitja e të tjerëve për përdorimin e drogës narkotike apo substancave psikotike si dhe injektimi i tyre pa pëlqimin e të dëmtuarit, dënohet nga pesë deri në dhjetë vjet me burgim.

Kur nxitja për përdorimin e tyre apo injektimi i detyruar bëhet ndaj të miturve, kjo në institucionet penale, shkollore, sportive apo të çdo veprimtarie tjetër shoqërore, dënohet nga dhjetë deri në pesëmbëdhjetë vjet burgim.

Gjithashtu, ligji Nr. 7975 i datës 21 korrik 1995 dhe i amenduar në vitet 2006 si dhe 2004 përcakton rregullat për prodhimin, ruajtjen, importin, kontrollin, eksportin dhe tregtimin e lëndëve narkotike dhe psikotrope. Por këto substanca mund të gjenden dhe përdoren prej tyre duke shkaktuar probleme apo shqetësime të ndryshme që lidhen me shëndetin dhe jetën e tyre sociale.

Sipas dispozitat kryesore kushtetuese të Kodit të Procedurës Penale, Tetor 2011, Ligji Nr.7905, datë 21.3.1995 (i përditësuar), mbështetur dhe në ligjin nr.7491 neni16, datë 29.4.1991 përcaktohen kufizimet për këtë grupmoshë. Kështu sipas po këtij ligji, mbi mbrojtësin e caktuar, neni 49, pika dy shprehet, se kur i pandehuri është nën moshën tetëmbëdhjetë vjeç, ose me aftësi të kufizuara fizike apo psikike, të cilat sjellin

pamundësinë për të realizuar vet të drejtën e mbrojtjes, detyrimisht duhet të sigurohet ndihma nga një mbrojtës.

Sikundër sipas nenit 140 mbi njoftimin e të pandehurit të lirë, pika 3 përcakton se: Kopja e njoftimit për paraqitjen e të pandehurit nuk mund t'i dorëzohet, një të mituri nën moshën katërmbëdhjetë vjeç apo një personi me paafësi të dukshme intelektuale.

Ndërsa sipas nenit 361 mbi pyetjen e dëshmitarëve, ndryshuar me ligjin nr.9276, datë 16.9.2004, ku është shtuar pika shtatë, përcaktohet se: Pyetja e dëshmitarëve bëhet duke filluar me prokurorin, mbrojtësin apo përfaqësuesin që ka kërkuar pyetjen e individit dshmitar. Procesi vazhdon më tej me pyetjen sipas radhës të palëve.

Pika 5 shprehet se dëshmitarët individë të mitur mund të merren në pyetje mbi kërkesat dhe kundërshtimet e palëve nga vet kryetari. Kryetari gjatë marrjes në pyetje mund të ndihmohet nga një specialist i fushës së edukimit të fëmijëve si dhe nga ndonjë familjar i të miturit.

Në rastet kur çmohet se pyetja e drejtpërdrejtë e individit të mituri nuk dëmton gjendjen e tij psikologjike, kryetari ka të drejtë të urdhërojë që pyetja e të miturit të vazhdojë sipas dispozitave të paragrafëve 1 dhe 2. por urdhri mund të revokohet gjatë pyetjes së të pandehurit.

Ndërkohë që sipas Kodit të Procedurës Penale, nenit 81 mbi kufijtë e bashkimit në rastin kur të miturit kanë kryer veprave penale specifikohet se: 1. Kur disa nga procedimet e lidhura ndërmjet tyre janë kompetencë e gjykatës së zakonshme. Proçedimet e tjera i takojnë gjykatës që merret me shqyrtimin e çështjeve me individë të mitur, e cila konsiderohet përgjegjëse për të gjitha llojet e procedimeve, përveç rasteve kur gjykata çmon se ato vepra duhen veçuar.

2. Kur i individ i pandehur në kohën e gjyqimit është në moshë madhore, por një ose disa nga veprat i ka kryer kur ka qenë i mitur, gjykata që shqyrton çështjet me të mitur merr në kompetencë gjithë gjykimin.

Dënimet dhe shërbimet që ofrohen brenda institucioneve sipas kodit penal të

Republikës së Shqipërisë:

Sipas Ligjit Nr. 7895, 1995 mbi Përgjegjësinë Penale nenit 31 mbi: Dënimi me burgim të përjetshëm përcakton se: Kryerja e një krimi të rëndë nga i pandehuri me vendim të gjykatës dënohet me burgim të përjetshëm.

Ndaj personave që në kohën e kryerjes së krimit nuk kanë mbushur moshën tetëmbëdhjetë vjeç nuk u jepet dënim me burgim të përjetshëm.

Sipas nenit 33 mbi mënyrën e vuajtjes së dënimit me burgim të përjetshëm dhe me burgim përcakton se: kryerja e vuajtjes së dënimit, për individët që gjykata ka vendosur burgim të përjetshëm dhe dënim me burgim kryhet në institucione të caktuara, posaçërisht për këtë qëllim.

Rregullat, të drejtat dhe detyrat e të dënuarve mbi mënyrën e vuajtjes së dënimit caktohen me ligj. Të miturit dënimin me burgim e kryejnë në vende të veçanta nga të rriturit.

Neni 46 mbi masat mjekësore dhe edukuese përcakton se: Masat mjekësore mund të jepen nga gjykata ndaj personave të cilësuar si të papërgjegjshëm, të cilët kanë kryer veprë penale, ndërsa masat edukuese mund të jepen ndaj të miturve që nuk marrin dënim me gjobë apo burgim, ose që për shkak të moshës nuk kanë përgjegjësi penale.

Masat mjekësore mund të jenë:

- Mjekimi i detyruar ambulator

- Mjekimi i detyruar në një nga institucionet mjeksore

Masat edukuese mund të jenë:

1. Vendosja e individit të miturit në një institucion edukimi. Në çdo kohë, kur nuk ekzistojnë më rrethanat për të cilat është dhënë dënimi, vendimi gjyqësor për masat mjekësore dhe edukuese është i revokueshëm. Në të gjitha rastet e tjera gjykata, kryesisht, është e detyruar që pas kalimit të një viti nga dita e dhënies së vendimit, të marrë në rishqyrtim vendimin e saj. Kodi i Procedurës Penale parashikohen gjithashtu rregullat për revokimin e vendimit gjyqësor, i cili përmban si masën mjekësore dhe atë edukuese.

Sipas nenit 51 mbi Dënimin me burgim për të miturit: Për të miturit, të cilët në kohën e kryerjes së veprës penale nuk kanë mbushur ende moshën 18 vjeç, dënimi me burg nuk mund të jetë më shumë se gjysma e dënimit që parashikon ligji për veprën penale të kryer. Neni 59 mbi pezullimin e ekzekutimit të vendimit me burgim përcakton se: Në varësi të rrezikshmërisë së pakët të paraqet personi, si dhe rrethanave të kryerjes së veprës penale, gjykata, kur jep dënim me burgim deri në pesë vjet. Gjkata gjithashtu ka mundësi të kërkojë që individ i dënuar të vihet në provë, duke bërë të mundur pezullimin e ekzekutimit të dënimit, po kjo me kusht që gjatë kohës së provës, individ të mos kryejë vepër tjetër penale, po aq të rëndë, apo edhe më të rëndë se ajo e mëparshme.

Afati i provës zgjat nga tetëmbëdhjetë muaj deri në pesë vjet.

Neni 60 përcakton qartazi këto masa të cilat mund të jenë të përshtatshme për të rinjtë kështu: Masat ndaj të dënuarit të vënë në provë, i dënuari i vënë në provë, mund të detyrohet nga gjykata që të plotësojë një apo më tepër prej masave të mëposhtme duke përjashtuar pikën 2:

1. Të marrë një arsim apo formim profesional ose të ushtrojë një veprimtari profesionale
3. Të punojë për të riparuar dëmin civil që ka shkaktuar.
4. Ndalohet të drejtojë çdo lloj automjeti.
5. Të mos ushtrojë atë veprimtari qoftë kjo dhe profesionale kur vepra penale që ai ka kryer ka lidhje pikërisht me këtë veprimtari.
6. Të mos frekuentojë vende të caktuara.
7. Nuk duhet të frekuentojë bare apo lokale që shërbejnë pije alkoolike.
8. Të mos largohet nga banesa e tij në orare të caktuara.
9. Të mos shoqërohet kryesisht me individë të dënuar apo me individët bashkëpunëtorë në kryerjen e veprës penale.
10. Nuk lejohet të mbajë armë.
11. Duhet ti nënshtrohet masave mjekësore si kundër alkoolit dhe narkotikëve.

Duke u mbështetur në kodin penal Ligji numër 9518, datë 18.4.2006 neni 4, i cili ndalon shitjen apo ofrimin e pijeve alkoolike falas të miturve apo konsumin e tyre në vendet publike po nga të miturit, gjë e cila ndikon drejtpërdrejt në kryerjen e veprimeve agresive ose nxit përdorimin e tyre.

Është i njohur fakti se adoleshentët janë tepër të ekspozuar ndaj alkoolit dhe arrijnë të gjejnë mënyra për të siguruar dhe përdorur pije alkoolike.

Parandalimi i substancave psikoaktive në Shqipëri gjithashtu janë burim i nxitjes së agresivitetit, i cili kryhet në disa nivele.

Ministria e Shëndetësisë, ajo e Kulturës, e Arsimit dhe Sporteve si dhe Ministria e Mirëqënies Sociale si dhe organizata ndërkombëtare si: UNICEF, UNFPA, UNODC, OBSH, veprojnë përmes organeve të tyre në shkolla.

Në kurrikulat shkollore është vendosur kryerja e lëndëve të caktuara në shkollat e mesme si: qytetari, e cila ofron informacione teorike dhe praktike mbi edukim për drogat dhe alkoolin, madje dhe për penalitetet që prekin një adoleshent në rastin e kryerjes së veprimtarive, të cilat dënohen si, shpjeguar më sipër, si nga Kodi i Procedurës Civile si dhe Kodi Penal.

Ministria e Arsimit dhe Shkencës që nga viti 2006, ka ndërmarrë nismën e pajisjes së shkollave nëntëvjeçare dhe të mesme me psikologë, ku synohet midis të tjerash kapja dhe trajtimi i hershme i problemeve të lidhura me sjelljet auditive, agresivitetin dhe sjelljet antisociale, duke u përpjekur të japin mbështetjen e duhur në çdo rast. Këta profesionistë janë për fat të keq të punësuar vetëm në shkollat e zonave urbane, por pak ose aspak në zonat rurale etj.

Fal kontributit të disa vendeve të huaja ka patur inisiativa për sensibilizimin e adoleshentëve në vendin tonë, kështu në vitin 2006 nga UNICEF u botua manuali mbi ndërmjetësimin e konflikteve në grupmoshat shkollore. Ky manual mundësoi trajnimin e mësuesve dhe psikologëve të shkollave nga specialistë. Po në këtë kuadër në vitin 2008 filloi nisma “Të jetosh shëndetshëm” që u përqendrua në disa qytete kryesore të vendit, duke synuar rritjen e ndërgjegjësimit të adoleshentët për një jetë pa alkool, duhan apo drogë. Nisma u shoqërua dhe me një fushatë sensibilizimi për të rinjtë mbi përdorimin e drogave dhe substancave ilegale, nga e cila në total përfituan, rreth 1500 nxënës, mësues, psikologë dhe prindër.

Qendra për Arsim Demokratik(maj 2012 – qershor 2013) (CDE), së bashku me bashkëpunëtorët e saj aplikoi projektin mbi agresivitetin dhe menaxhimi i tij në ambientet shkollore si një nga instrumentet për krijimin e një mjedisi edukues për nxënësit dhe të

rinjtë sa më të sigurt. Ky projekt u inicua dhe u mbështat financiarisht nga Agjensia për Mbështetjen e Shoqërisë Civile.

Zona e shtrirjes së Projektit përfshiu qytetin e Durrësit në bashkëpunim me Drejtorinë Arsimore Rajonale të Durrësit. Ky bashkëpunim u shtri dhe me Drejtorinë Arsimore Rajonale të Tiranës, qark për realizimin e këtij projekti në zonat periferike, zonat urbane dhe ato rurale të Tiranës. Ndërkohë rezultatet e projektit u shpërndanë si në nivel rajonal dhe kombëtar.

Nga zbatimi i këtij projekti referuar zonës së shtrirjes së tij, pati një numër të konsiderueshëm të atyre që përfituan, qofshin këta përfitues direkt apo indirekt, duke arritur në një numër rreth 27 000 nxënës, mësues e drejtues të shkollave.

Në këtë numër nuk përfshihen natyrisht përfituesit si pasojë e shpërndarjes së materialeve e produkteve të projektit në nivel kombëtar.

Qëllimi i projektit përfshinte ndërgjegjësimin e nxënësve, prindërve dhe mësuesve të shkollave për të bërë të mundur jo vetëm përpilimin dhe përcaktimin e objektivave të studimit, por dhe zbatimin e programeve, strategjive dhe veprimtarive, që i sigurojnë çdo nxënësi një mjedis të sigurt shkollimi. Duke synuar gjithashtu ti bëjë adoleshentët e kësaj grupmoshe të aftë të mund të menaxhojnë agresivitetin e tyre në mënyrë të tillë që të krijojnë hapësira të një shoqërie konstruktive, duke mundësuar tek ata edukimin me vlera qytetare.

4.1.3 Të dhëna statistikore mbi kriminalitetin e adoleshentëve në Shqipëri.

Në kontekstin shqiptar është kthyer në shqetësim përfshirja e fëmijëve, adoleshentëve dhe të rinjve në përgjithësi në aktivitete kriminale, veçanërisht në vitet e fundit. Statistikat e ofruara nga institucionet qendrore dhe lokale, përgjegjëse dhe të specializuara në këtë fushë, tregojnë se kurba e kriminalitetit të të rinjve dhe të miturve mbetet konstante.

Duke filluar nga 1997 numri i të dënuarve të rinj është rritur ndjeshëm. Vërehet se afro 90 për qind e tyre që kanë marrë masën e dënimit janë akuzuar për kryerjen e veprave penale. Gjatë vitit 2005 nga 289 individë të dënuar që janë në moshë të re, 258 janë dënuar për kryerjen e veprave penale, ndërsa 31 për kundravajtje.

Po të krahasohen shifrat e 2005 me ato të 2004 (31 në 2005 dhe 7 në 2004), dënimet e të miturve dhe të rinjve për kundravajtje kanë pësuar rritje.

Krimi kundër pronës ose vjedhjet përlllogariten si veprat më të shpeshta penale të kryera nga të miturit dhe të rinjtë.

Gjatë vitit 2005 shënohen 25 të mitur të ndaluar për 100.000 individë të kësaj moshe.

Në vitin 2004 numërohen 32 të mitur për 100.000 individë në këtë moshë.

Sipas të dhënave të siguruara nga Ministria e Brendshme gjatë vitit 2002 rezultojnë gjithsej 274 krime të kryer nga individë të mitur, në vitin 2003 numërohen 308 krime të kryer prej kësaj grupmoshe, në 2004 ky numër është më i lartë, gjithsej 320 krime kryer nga të mitur dhe në 2005 janë regjistruar 289 krime të kryera prej tyre.

Veprat penale të të miturve në Tiranë kanë këtë kurbë: për vitin 2002, rezultojnë 56 raste të miturish nga 744 të evidentuara në tërësi, 36 raste të miturish, nga 1505 në total për vitin 2003, 77 raste nga 1529 në vitin 2004 dhe 104 nga 1442 në vitin 2005.

Paraqitur në përqindje në Tiranë situata paraqitet: Për vitin 2002, veprat penale të të miturve përbëjnë 7.5%, për 2003 veprat penale të të miturve përbëjnë afërsisht 2.4 %, për 2004 përbëjnë afërsisht 5 % dhe për vitin 2005 veprat penale të të miturve përbëjnë rreth 7% të rasteve.

Vlora, një nga qendrat me numër më të lartë të veprave penale, rezulton me këtë situatë të veprave penale kryer nga të miturit: Për vitin 2002, nga 323 vepra penale 16 janë kryer nga të mitur, afërsisht 5%, për vitin 2003, nga 263 vepra penale 3 janë kryer nga të mitur, afërsisht 1.1%, për vitin 2004 nga 307 vepra penale të kryera gjithsej 13 prej tyre rezultojnë se janë kryer nga të mitur, afërsisht 4.2%, për vitin 2005 nga 341 vepra penale 5 janë kryer nga të mitur, afërsisht 1.5%

Elbasani, një nga qendrat me një numër të konsiderueshëm popullsie, situata e kryerjes së veprave penale nga të miturit rezulton të jetë si më poshtë: Viti 2002 nga 208 vepra penale të kryera gjithsej, 13 janë vepra penale të kryer nga të mitur, afërsisht 6%, për vitin 2003 nga 310 vepra penale, 17 janë kryer nga të mitur, afërsisht 5.5%, në vitin 2004 nga 279 vepra penale të kryera gjithsej, 29 prej tyre janë kryer nga të mitur, afërsisht 10.4 %, për vitin 2005 nga 252 vepra penale, 6 janë kryer nga të mitur, pra afërsisht 2.4%.

Berati ka patur më shumë vepra penale të kryera nga të miturit, veçanërisht në një periudhë kohore kjo është e lidhur dhe me trafikun e qënieve njerëzore, transportimin dhe shpërndarjen e drogës, si dhe krime kundër personit si: veprime të mbetura në tentativë, plagosje apo vrasje. Shifrat e mëposhtme tregojnë këtë situatë:

Viti 2002 nga 157 raste të kryerjes së veprave penale , 5 janë kryer nga individë të mitur, afërsisht 3%, në vitin 2003 nga 141 raste gjithsej, 18 prej tyre janë kryer nga individët e mitur, rreth 12.7%, për vitin 2004 nga 246 raste, 19 janë kryer nga të mitur, afërsisht 8%,

gjendja në vitin 2005 rezulton me 209 raste të kryerjes penale, ku 12 janë vepra të kryera nga të miturit, ose afërsisht 5.7 %.

Nga krahasimi i shpejtë i shifrave rezulton se kryerja e veprave penale në moshat e reja përbëjnë 6.25 % të rasteve për vitin 2002 (nga 4370 të krimeve të kryera në total, 274 prej tyre janë raste të veprave penale të kryera nga të miturve).

Veprat penale të të miturve dhe të rinjve shënojnë 4.2 % të rasteve në përgjithësi, në 2003 (nga 6628, 308 janë raste të të miturve), në 2004 shifra mbetet afërsisht e barabartë me atë të vitit 2003 . Në total nga 6379 raste të kryerjes së veprave penale, ku 320 janë raste të veprave penale të kryera nga të miturit, pra rreth 5% (*shih tabelën A në seksionin Shtojcë*).

Veprat penale të të miturve për vitin 2005, përbëjnë afërsisht 4.4% të veprave penale të shënuara në total. Për vitin 2004 nga 313 vepra penale, të miturit kanë kryer 94 vjedhje, pra afërsisht 30% dhe po kaq, 97 raste ose 30 % vjedhje në bashkëpunim dhe më shumë se njëherë.

Për vitin 2005 nga 258 vepra penale të kryera në total, 61 individët të miturit kanë kryer vjedhje, ose afërsisht 23% e veprave penale, ndërsa 122 vjedhje janë kryer në bashkëpunim dhe kjo në më shumë se njëherë duke përbërë afërsisht 50% të veprave penale.

Të dhënat e vitit 2005 tërheqin vëmendjen për faktin se individët e mitur shfaqen me një shifër cilësuese e përfshirë në krimin e organizuar.

Nëse në 2004 ata kryenin 30 % të veprave në bashkëpunim, në 2005 kjo shifër arrin në 50%.

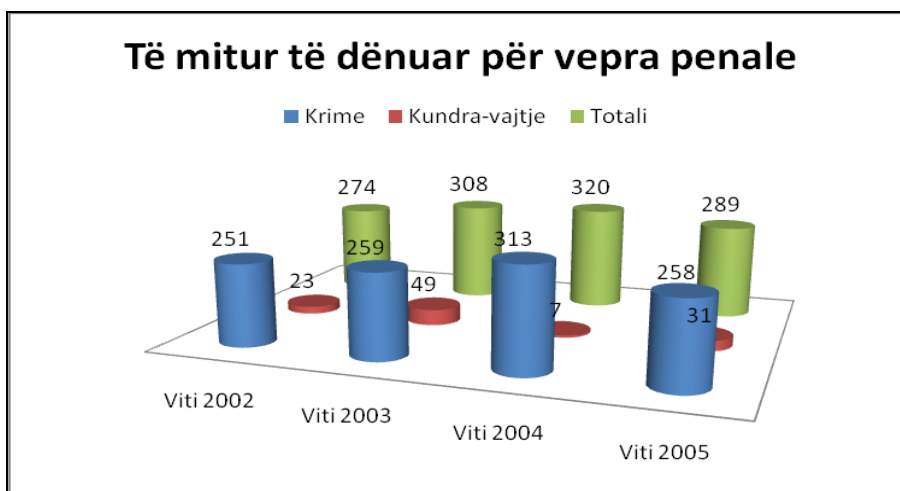
Të miturit dhe të rinjtë sipas të dhënave të Ministrisë së Drejtësisë, rezultojnë se janë përfshirë edhe në veprën penale të transportit apo shpërndarjes së lëndëve narkotike.

Ajo që tërheq vëmendjen në kryerjen e kësaj vepëre penale, është rritja e ndjeshme e numrit të miturve të përfshirë në to.

Kështu për vitin 2005 të miturit kanë kryer 4.2 % të veprave penale.

Të dhënat e raportuara nga Hoxha, M. (2008), Vjetari statistikor 2007, botuar nga Ministria e Drejtësisë, Zyra e Statistikës dhe Bibliografisë si dhe Drejtoria e Informatizimit të të Dhënave . Viti i gjashtë i botimit. fq.83, identifikon numrin i të dënuarve të mitur është si më poshtë:

Grafik 2. Të dënuar të mitur për vepra penale në Shqipëri (2002-2005)

Sipas Haxhiymeri, E. (2007) mbi kriminalitetin e të miturve në Shqipëri, Tiranë. fq.18. Visi Design, raporton se numri i kundravajtjeve penale të të miturve janë paraqitur në tabela nr.2.

Tabela 2. Kundravajtje penale dhe të dënuarit të mitur 2004-2005

Neni	Figura e veprës penale	Të dënuar të mitur(2004)	Të dënuar të mitur(2005)
84	Kanosja	2	2
89	Plagosja e lehtë me dashje	-	2
90	Dëmtime të tjera me dashje	-	2
112	Dhunim i banesës	-	1
205	Prerja e paligjshme e pyjeve	2	1
239	Fyerje e kryer për shkak të detyrës	-	2
274	Prishje e qetësisë publike	-	1
275	Përdorimi me keqdashje i thirrjeve telefonike	-	1
277	Vetëgjyqësia	1	2
291	Drejtim i automjetit në gjendje të dehur apo pa leje drejtimi	1	4
287/1	Kalim i paligjshëm i kufirit	-	13
306/1	Dhënia e dëshmisë së rreme	1	-
Totali		7	31

Gjatë gjashtë muajve të parë të vitit 2006, 10.4 % të veprave penale janë kryer nga të miturit. Shprehur ndryshe në shifra nga 124 autorë të veprave penale, 13 prej tyre janë të moshës nga 14 deri më 18 vjeç. Të dhëna këto që raportohen po nga njëjti studim i Haxhiymeri, E. (2007) fq.11, Visi Design, Tiranë.

Tabela 3. Autorë të veprave penale kundër personit gjatë 6 mujorit të parë të 2006

Figura e veprës penale	14 - 18 vjeç
Vrasje	5
Vrasje në tentativë	17
Plagosje e rëndë me dashje	10
Marrëdhënie sek/homoseksuale	1
Marrëdhënie seksuale me dhunë	1
Vepra të turpshme	2
Vepra penale të tjera kundër personit	135
Armëmbajtje pa leje	11
Totali	182

Të dhënat statistikore Golloshaj, O & Paluca, N, (2011) mbi kriminalitetin e të miturit sipas Vjetarit Statistikor 2010, botim i Ministrisë së Drejtësisë. Drejtoria e Informacionit dhe Teknologjisë në bashkëpunim kjo me Zyrën e Statistikës dhe Bibliografisë. Viti i nëntë i botimit, fq. 81-82, Tiranë, pasqyron një rritje të theksuar të kriminalitetit të të rinjve, krahasuar kjo me të dhënat e viteve 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008 dhe 2009.

Të dënuar të mitur gjatë vitit 2010 janë 656, nga të cilët 594 të dënuar për krime dhe 62 të dënuar për kundërvajtje penale. Nga kjo kategori të dënuarish, në vitin 2003 ishin 308 (259

për krime, 49 për kundërvajtje), në vitin 2004 ishin 320 (313 për krime, 7 për kundërvajtje), në vitin 2005 ishin 289 (258 për krime dhe 31 për kundërvajtje), në vitin 2006 ishin 268 (238 për krime dhe 30 për kundërvajtje penale), në vitin 2007, 211 (198 për krime, 13 për kundërvajtje penale), në vitin 2008 ishin 407 (356 për krime, 51 për kundërvajtje) dhe në vitin 2009 411 (362 për krime, 49 për kundërvajtje).

Tabela 4. Të dënuar të mitur nga viti 2004-2010 sipas Vjetarit të Ministrisë së Drejtësisë

Të dënuar të mitur	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Për Krime	313	258	238	198	356	362	594
Për Kundërvajtje	7	31	30	13	51	49	62
Total	320	289	268	211	407	411	656

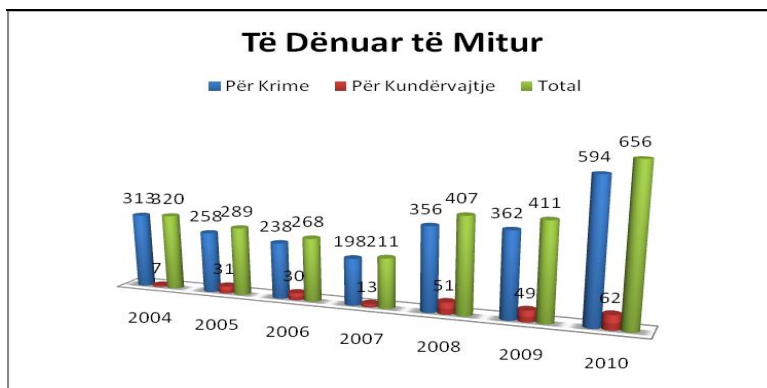
Veçori dalluese është se edhe për vitin 2010, 91% e të dënuarve të mitur janë për krime.

E parë nga ana tabelare mund të thuhet se në vitin 2010, në krahasim me vitin 2009, numri i të dënuarve për krime ka pësuar një rritje prej 32 të dënuarish.

Duke pasur parasysh raportin e numrit total të të dënuarve të mitur (656 të dënuar) me numrin e të dënuarve të mitur për krime (594 të dënuar) për vitin 2010. Në krahasim këto me raportin e numrit total të dënuarve të mitur (411 të dënuar) me numrin e të dënuarve të mitur për krime (362 të dënuar) në vitin 2009, rezulton se numri i të dënuarve për krime është rritur nga 88% në vitin 2009 në 91% në vitin 2010 .

Përsa i përket kundërvajtjeve penale krahasuar po me këtë vit, numri i të dënuarve është gjithashtu në rritje. Duke i analizuar të dënuarit në shkallë vendi (7854), të dënuarit e mitur përbëjnë vetëm 8% e tyre.

Grafiku 3. Të dhëna mbi krimet e të miturve nga 2004- 2010

Po sipas këtij vjetari rezulton se nga 594 të mitur të dënuar në 2010, 5 janë pa arsim, 589 janë me arsim, nga të cilët 26 sipas ligjit shqiptar janë dënuar me gjobë, 539, janë dënuar deri në 2 vjet, 22 prej tyre janë dënuar nga 2-5 vjet, 4 kanë marrë dënimin nga 5-10 vjet dhe vetëm 1 prej tyre është dënuar me 10-25 vjet heqje lirie.

Po sipas Vjetarit të Ministrisë së Drejtësisë nga 62 kundravajtjet penale të gjithë janë me arsim, 45 sipas ligjit shqiptar janë dënuar me gjobë, 17 janë dënuar deri në 2 vjet, asnjë prej tyre nuk është dënuar nga 2-5 vjet, nga 5-10 vjet apo me 10-25 vjet heqje lirie.

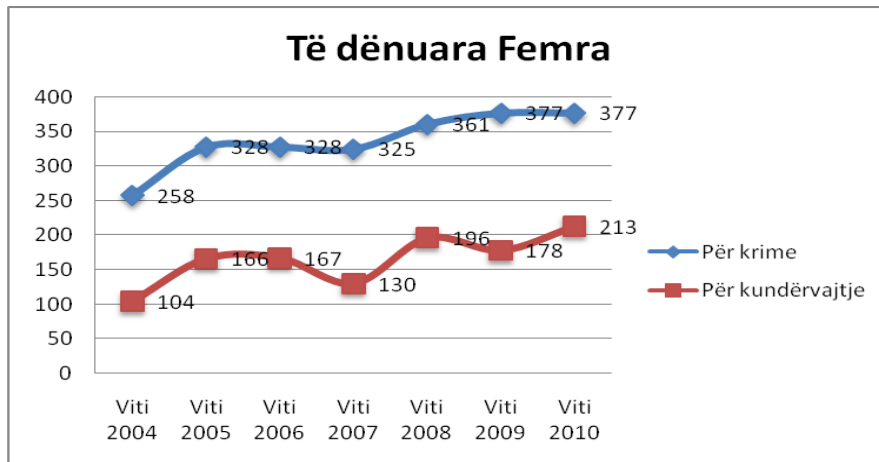
Në shkollë vërehet jo më pak problematike gjendja e adoleshenteve femra, nga ku rezulton që masat që u jepen atyre janë më të zbutura, edhe në rastet kur ato paraqesnin të njëjtën sjellje si dhe djemtë. p.sh. në raste të rrahjeve, fenomene jo të pakta këto brenda mjediseve të shkollës, vajzave, sipas shkallëve të dispozitave normative u jepet masa deri në tre ditë përjashtim nga shkolla dhe jo përjashtim përfundimtar siç ndodhte për djemtë.

Masat ndaj vajzave mund të duken se janë më të lehta, por në fakt nuk është kështu, pasi sjelljet e tyre nuk janë të përsëritura si ato të djemëve. Vajzat përpiqen që brenda mjedisit të shkollave të jenë më korekte në zbatimin e rregulloreve.

Në shoqërinë tonë prindrit janë më tepër shtrëngues dhe imponues ndaj vajzave, se ndaj djemve, madje sa herë që ato shfaqin problematikë brenda mjedisit shkollor vet prindrit bashkëpunojnë më shumë me shkollën për zgjidhjen e konflikteve, shprehen si drejtuesit ashtu dhe mësuesit e këtyre shkollave.

Kjo problematikë konstatohet dhe nga të dhënat e *Vjetarit Statistikor 2010*, fq. 85-86, ku nga të gjithë të dënuarit 336 prej tyre janë femra që janë dënuar për krime, ndërsa 213 femra për kundërvajtje penale. Numri i të dënuarave femra, krahasuar me të dënuarit në përgjithësi është 549 të dënuara, ose 7% e numrit të përgjithshëm të të dënuarve.

Grafiku 4. Të dënuar femra nga viti 2004-2010 sipas Vjetarit Statistikor të Ministrisë së Drejtësisë

Referuar Janku, T. & Hoxha, E.(2014) sipas *Vjetarit Statistikor 2013* të botuar nga Ministria e Drejtësisë. Sektori i Statistikave dhe Drejtoria e Informacionit dhe Teknologjisë, viti i dymbëdhjetë i botimit, fq.85-89, Tiranë, për kriminalitetin e të miturit,

në vitet 2010, 2011 dhe në 2012, pasqyrohet një rritje e theksuar e fenomenit.

Viti 2013 reflekton një ulje të të dënuarve të mitur.

Të dënuar të mitur gjatë vitit 2013 janë 680, nga të cilët 589 të dënuar për krime dhe 91 të dënuar për kundërvajtje penale. Nga kjo kategori të dënuarish, si paraqitet dhe më sipër në vitin 2010, ishin 656 (594 për krime, 62 për kundërvajtje), në vitin 2011 ishin 683 (610 për krime, 73 për kundërvajtje), në vitin 2012 ishin 883 (826 për krime, 57 për kundërvajtje penale).

Veçori dalluese është se për vitin 2013, 87% e të dënuarve të mitur janë për krime.

Përsa i përket kundërvajtjeve penale numri i të dënuarve është në rritje. Duke u krahasuar me të dënuarit në shkallë vendi (8,577), të dënuarit e mitur janë 8% e tyre.

Të dhënat që na ofrohen nga ky vjetar del se nga 589 të mitur të dënuar për krime në 2013, 9 janë pa arsim, 580 janë me arsim, nga të cilët 33 sipas ligjit shqiptar janë dënuar me gjobë, 525 janë dënuar deri në 2 vjet, 25 prej tyre janë dënuar nga 2-5 vjet, 6 kanë marrë dënimin nga 5-10 vjet dhe asnjë prej tyre nuk është dënuar me 10-25 vjet heqje lirie.

Po sipas Vjetarit të Ministrisë së Drejtësisë në 2013, nga 91 kundërvajtjet penale 89 janë me arsim, 31 sipas ligjit shqiptar janë dënuar me gjobë 60 janë dënuar deri në 2 vjet, asnjë prej tyre nuk është dënuar nga 2-5 vjet, nga 5-10 vjet apo me 10-25 vjet heqje lirie.

Numri i të dënuarave femra, krahasuar me të dënuarit në përgjithësi, është në shifra të ulëta, me 335 të dënuara ose 4% e numrit të përgjithshëm të të dënuarave.

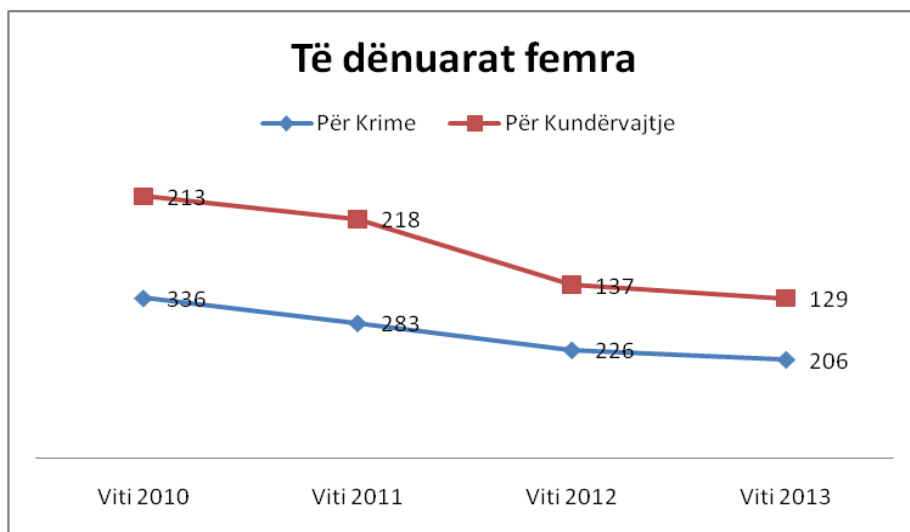
Krahasuar me të dënuarat femra të vitit 2012, kemi një zbritje të numrit të të dënuarave nga kjo kategori shoqërore me 28 të dënuara më pak, 166 të dënuara më pak se në vitin 2011,

me 214 të dënuara më pak se në vitin 2010, me 180 të dënuara më pak se në vitin 2009, me 222 të dënuara më pak se në vitin 2008 dhe me 120 të dënuara më pak se në vitin 2007.

Po të analizojmë 335 femrat e dënuara gjatë vitit 2013, vërejmë se për krime janë dënuar 206 dhe për kundërvajtje penale 129, pra 61% e të dënuarave janë për krime dhe 39% për kundërvajtje penale.

Në krahasim me vitin 2012 numri i femrave që kanë kryer krime është ulur paksa (nga 62% të dënuara për krime në vitin 2012, në 61% të dënuara për krime në vitin 2013).

Grafiku 4.1. Të dënuarat femra nga viti 2010-2013 paraqiten si vijon:

Për të patur një tablo më të gjerë të gjendjes së sotme në vendin tonë, na vjen në ndihmë dhe një studim i kryer nga Tamo, & Karaj, (2006) mbi dhunën kundër fëmijëve në Shqipëri, Tiranë, me pjesëmarrjen e 1500 të intervistuar mësues, prindër dhe fëmijë nga 6 deri në 18 vjeç.

Ky studimi është kryer në 10 qytete kryesore si: Berat, Dibër, Fier, Korçë, Gjirokastrë, Mirditë, Vlorë, Tiranë, Shkodër dhe Tepelenë dhe ku u përfshin 1500 individë: prindër, mësues dhe nxënës nga klasa e parë deri në klasën e dymbëdhjetë.

Si shpërndarje moshore ky studim përfshin grupmoshat nga 6-18 vjeç e duke identifikuar disa gjetje interesante, që shpjegojnë mbi dy nga arsyet e nxitjes së agresivitetit në shtëpi si: atë të dhunës fizike dhe psikologjike.

Në përputhje po me gjetjet e të njëjtit studim, Tamo, & Karaj,(2006) mbi Dhunën Kundrejt Fëmijëve në Shqipëri, Mediaprint, fq. 26, 30,31, Tiranë, ofrohen të dhënat e mëposhtme në lidhje me frekuencën dhe intensitetin e formave të dhunës fizike dhe asaj psikologjike.

Rezultatet e po këtij studimi tregojnë se ndonëse të intervistuarit njohin mirë pasojat negative që shkakton për fëmijën dhuna fizike dhe psikologjike, shumica dërmuese e tyre, pranojnë se si dhuna fizike dhe psikologjike ka edhe efekte pozitive në edukimin e fëmijës, prandaj ajo duhet përdorur, por në forma të lehta për të rinjtë adoleshentë dhe jo mbi të vegjëlit.

Por nevoja e përdorimit të dhunës është brendësuar edhe nga vetë fëmijët, qoftë kjo fizike apo psikologjike, një në dy prej të pyeturve, përkatësisht në shtëpi, si dhe një në rreth tre prej tyre, në shkollë kanë pranuar se mbi ta ushtrohet dhunë, në rastet kur ajo konsiderohet se është e nevojshme.

Format e dhunës fizike kundër fëmijëve të ushtruara si në shtëpi dhe në shkollë, gjithmonë sipas vet- raportimit nga ana e tyre, identifikohen vlerat e mëposhtme si: shkulja e flokëve, që identifikohet nga 41% - 29.7%, shkulja e veshëve varion nga 60.10% - 38.5% , goditja me shpullë në kokë nga 49.20% - 35.6%.

Format e goditjes variojnë si më poshtë, ku: goditja me objekt në trup varion nga 27%-38.2%, goditja me shpullë në trup nga 52.60% - 34.3%, goditja me shqelm vlerësohet nga 26.80%-25.8%, goditja me objekt në vithe nga 26%-13.6%, goditja me grusht në trup reflektohet nga 20.50%-19.6% dhe goditja me grusht në kokë nga 7.60% - 10%.

Tërheqja dhe shtytja me forcë varion nga 34.60% - 39.1%, kafshimi 19.10% - 12.8%, shtrëngimi për fyti nga 12.20% - 9.6%, dhe pickimi nga 55.70% - 36.9%.

Format më të shpeshta të dhunës fizike si në shtëpi dhe në shkollë janë ato me goditje ku përkatësisht: një në dy fëmijë rezulton se goditen në familje, si në kokë ashtu dhe në trup, gjithashtu një në tre prej tyre raportojnë se dhunohen në shkollë.

Nga ana e fëmijëve të dhënat identifikojnë se ata përjetojnë akte të dhunës fizike në shtëpi më shumë sesa në shkollë.

Tabela 5. Frekuenca e formave të dhunës fizike në shtëpi, në shkollë dhe në institucionet e përkujdesjes.

Nr.		Shtëpi	Shkollë	Institucion përkujdesi
1	Shkulje veshësh	60.10%	38.5%	62.2%
2	Pickim	55.70%	36.9%	58.8%
3	Goditje me shpullë në pjesë të trupit	52.60%	34.3%	66.7%
4	Goditje me shpullë në kokë	49.20%	35.6%	68.4%
5	Shkulje flokësh	41%	29.7%	52.6%
6	Tërheqje dhe shtytje me forcë	34.60%	39.1%	68.4%
7	Goditje me objekt në trup, por jo në vithe	27%	38.2%	68.4%
8	Goditje me shkelm	26.80%	25.8%	78.9%
9	Goditje me objekt në vithe	26%	13.6%	44.4%
10	Goditje me grusht në pjesë të tjera të trupit	20.50%	19.6%	66.7%
11	Kafshim	19.10%	12.8%	22.2%
12	Shtrëngim për fyti	12.20%	9.6%	35.2%
13	Goditje me grusht në kokë	7.60%	10%	25%

Tabelat e mëposhtme sjellin të dhëna mbi frekuencën dhe intensitetin e formave të dhunës psikologjike si, në shtëpi dhe në shkollë. Këto të dhëna i referohen gjithnjë vitit 2006, vit në të cilin është kryer studimi.

Fëmijët raportojnë se disa nga format më të përhapura të dhunës psikologjike që përdoret në shtëpi janë: kërcënim me fjalë (39%), kërcënim me dëbim (14%), kërcënim me braktisje (6%), kërcënim me përdorim objektesh (18%), mbajtja e mërisë (39.5%), të bërtiturat (95.3%), përdorimi i nofkave dhe i epiteteve fyese (35.8%) si dhe mallkimi.

Në shkollë format më të përhapura të dhunës psikologjike janë të ndryshme si: kërcënimi me thirrjen e prindit, i cili raportohet deri në 33%, kërcënimi me fjalë shfaqet në vlerën 31%, kërcënimi me zëmb identifikohet rreth 23%, kërcënimi me denoncim varion rreth 19%, kërcënimi me rrahje ka masën 17%, kërcënimi me objekte shfaqet në vlerën 11%, kërcënimi me notë në 11%, kërcënimi me përjashtim nga shkolla shfaqet rreth 10%.

Të bërtiturit raportohet deri në 74.9%, nofkat dhe epitetet keqëse shfaqet me masën 24% dhe mëria 22.5%.

Kjo do të thotë me fjalë të tjera se 2/3 e fëmijëve u bërtitet nga prindërit në shtëpi dhe një e treta e mësuesve i kërcënon ata në shkollë.

Tabela 5.1. Frekuenca e disa formave të dhunës psikologjike në shtëpi dhe në shkollë (2006)

Nr.	Disa forma të dhunës psikologjike	Në shtëpi	Në shkollë
1	Kërcënimi me fjalë	39%	31%
2	Kërcënimi me objekt	18%	11%
3	Kërcënimi me notë të keqe	NA	11%
4	Kërcënimi me zbim	14%	23%
5	Kërcënimi me braktisje	6%	NA
6	Kërcënimi me raportim	NA	19%
7	Kërcënimi me thirrjen e prindit	NA	33%
8	Kërcënimi me rrahje	NA	17%
9	Kërcënimi me përjashtim nga shkolla	NA	10%
10	Të bërtiturit	95.30%	74.90%
11	Nofkat dhe epitetet fyese	35.80%	24%
12	Mërimbajtja	39.50%	22.50%

NA- Nuk aplikohet

Tabela 5.2. Intensiteti i disa formave të dhunës psikologjike në shtëpi dhe në shkollë

Disa forma të dhunës psikologjike	Në shtëpi			Në shkollë		
	Rradhë	Herë pas here	Shpesh	Rradhë	Herë pas here	Shpesh
1. Të bërtiturit	18.40%	13.80%	63.20%	28.80%	14.50%	31.60%
2. Mërimbajtja	19.30%	7.50%	12.70%	16.20%	6.60%	9.70%
3. Kërcënimi me fjalë	16.90%	6.10%	16%	13.30%	7%	10.30%
4. Nofkat me epitete fyese	19.90%	4.70%	11.10%	13.40%	4.20%	6.30%
5. Kërcënimi me objekt	9.90%	4.50%	3.30%	4.50%	2.90%	3.40%
6. Kërcënimi me zëmb	9.90%	3.10%	1.40%	19.10%	6.40%	4.10%

Gjetjet e këtij studimi tregojnë se format e rënda të dhunës fizike përdoren mbi të dyja gjinitë. Ato përdoren më shumë mbi djemtë, sesa te vajzat, si në familje ashtu edhe në shkollë.

Të dhënat që paraqiten në tabelat e mëposhtme i referohen vetëm asaj që raportojnë të miturit në 1 vit, përkatësisht 2006, vit që është kryer studimi mbi shpeshësinë e përdorimit të formave të ndëshkimit fizik të ushtruar jo vetëm në familje, por dhe në shkollë.

Po nga ky studim del se prindërit janë më të prirur se mësuesit të mbajnë mëri, si një formë e dhunës psikologjike mbi fëmijët.

Prindërit, gjithashtu rezulton se janë më të prirur se mësuesit, të përdorin nofka dhe epitete të tjera denigruese.

Ndërkohë që nga ky studim del se mësuesit krahasuar me prindërit janë më të prirur se ata t'i dëbojnë nxënësit nga shkolla duke e përdorur këtë si formë e ndëshkimit psikologjik.

Nga studimi del se brenda shtëpisë ushtruesi më i shpeshtë i dhunës si fizike dhe asaj psikologjike është nëna, ndërsa babai cilësohet si ushtruesi më i ashpër. Konstatohet se nëna ushtron më shumë dhunë kur fëmijët janë më të vegjël, ndërsa babai rezulton të jetë ushtruesi më i madh i dhunës sidomos te fëmijët e rritur. Të rriturit meshkuj (gjyshi/ babai) përdorin më shumë dhunë fizike mbi pjesën tjetër të gjinisë mashkullore në familje (fëmijët djem), ndërsa femërat e rritura (si: motrat më të rritura/ nënat/ gjyshet) përdorin më shumë dhunën mbi pjesën tjetër të gjinisë femërore (fëmijët vajza).

Një fakt tjetër interesant që cilësohet në këtë studim është se përdorues të dhunës fizike mbi fëmijët janë edhe vet fëmijët e tjerë.

Kështu në shkollë dhuna që nxënësit ushtrojnë mbi njëri tjetrin është më e madhe se dhuna që ushtrohet mbi ta nga mësuesit/ mësueset, drejtuesit apo persona të tjerë.

Po ta shprehim sipas peshës së rëndësës së saj këto të dhëna: 48% ushtrojnë dhunë ndaj njëri tjetri, 19% nga mësuesit, 17.3% nga mësuesit dhe 15.3% nga njerëzit e tjerë brenda mjedisit të shkollës dhe 0.80% nga drejtuesit e shkollave.

Brenda stafit mësimor, ushtruesit më të shpeshtë të dhunës fizike dhe psikologjike janë mësueset.

Po sipas këtij studimi në 12 muajt e fundit të vitit 2006, në Shqipëri 1 në 2 fëmijë është goditur me shpullë në kokë në familje, 1 në 13 fëmijë është goditur me grusht në pjesën e kokës, 1 në 5 prej tyre që kanë qenë pjesë e studimit që raportojnë se janë qëlluar me grusht në trup, 1 në 4 me shkelm, 1 në 4 prej tyre është qëlluar me objekt në trup, 1 në 3 fëmijë

është tërhequr apo shtyrë apo përplasur me forcë dhe një në 12 fëmijë raportojnë se janë shtrënguar prej fyti etj.

Tabela 5.3. Forma të rënda të dhunës fizike të ushtruar në shtëpi në 12 muajt e fundit. (Të dhënat janë në %)

Nr.	Format e dhunës	Djem	Vajza
1	Goditje me shpullë në pjesën e kokës	56.5	42.5
2	Goditje me grusht në pjesën e kokës	10.5	5.3
3	Goditje me grusht në pjesë të trupit	25.4	16.3
4	Goditje me shkelm	30.6	23.2
5	Shtrëngim për fyti	11.4	13.2
6	Goditje me objekt, jo në vithe, por në pjesë të tjera të trupit	27.8	26.3
7	Kafshim	22.1	16.5
8	Tërhequr ose përplasur (shtyrë) me forcë	32.8	35.8

Tabela 5.4 . Format e rënda të ndëshkimit fizik në familje dhe shpeshtësia e përdorimit të tyre gjatë 12 muajve të fundit sipas raportimit të nxënësve. (Të dhënat në %)

Nr.	Format e dhunës	Asnjëherë	1 herë	2 herë	3 herë	Më shumë se katër herë
1	Goditje me shpullë në pjesën e kokës	50.8	24	9.9	5.2	10.1
2	Goditje me grusht në pjesën e kokës	92.4	5.9	.9	.5	.2
3	Goditje me grusht në pjesë të trupit	79.5	10.4	5.2	1.9	3.1
4	Goditje me shkelm	73.2	14.6	6.4	3.1	2.8
5	Shtrengim për fyti	87.8	9.2	2.1	.2	.7
6	Goditje me objekt, jo në vithe, por në pjesë të tjera të trupit	73	15.7	5.4	3.1	2.8
7	Kafshim	80.9	12.5	2.4	1.7	2.6
8	Tërhequr ose përplasur (shtyrë) me forcë	65.6	18.8	6.6	2.4	6.6

Format e dhunës edhe në shkollë raportohen në përqindje relativisht të ngjashme si në shtëpi, një në tre fëmijë raporton se është qëlluar me shpullë në kokë, një në katër fëmijë me shkelm, një në dhjetë fëmijë është qëlluar me grusht në kokë, një në pesë fëmijë me grusht në trup, një në dhjetë fëmijë është shtrenguar prej fyti, një në tre fëmijë ka raportuar se është goditur me objekte të ndryshme në trup dhe gjithashtu rezultojnë se është tërhequr apo shtyrë me forcë.

Të dhënat paraqiten në vijueshmëri tabela 5.5/ 5.6.

Tabela 5.5. Forma të rënda të dhunës fizike të ushtruar në shkollë në 12 muajt e fundit.

(Të dhënat janë në %)

Nr.	Format e dhunës	Djem	Vajza
1	Goditje me shpullë në pjesë në kokës	48.2	24.9
2	Goditje me grusht në pjesën e kokës	15.8	5.2
3	Goditje me grusht në pjesë të trupit	30.1	10.5
4	Goditje me shkelm	36.9	15.8
5	Shtrengim për fyti	13.8	6.1
6	Goditje me objekt, jo në vithe, por në pjesë të tjera të truot	44	33.5
7	Kafshim	16.7	8.8
8	Tërhequr ose përplasur (shtyrë) me forcë	43.2	35.2

Tabela 5.6. Shpeshtësia e përdorimit të formave të rënda të ndëshkimit fizik në shkollë gjatë 12 muajve të fundit sipas raportimit të nxënësve. (Të dhënat në %)

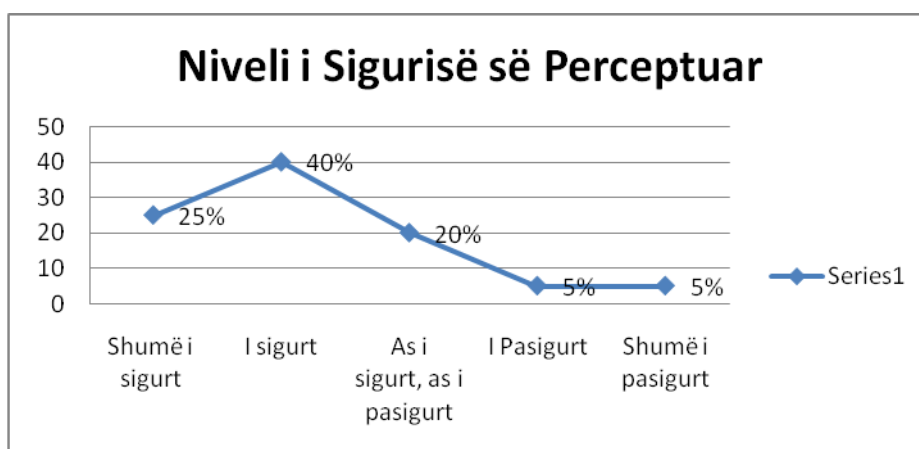
Nr.	Format e dhunës	Asnjëherë	1 herë	2 herë	3 herë	Më shumë se katër herë
1	Goditje me shpullë në pjesën e kokës	64.4	18.8	5.8	3.5	7.6
2	Goditje me grusht në pjesën e kokës	90	6.5	.9	.2	2.3
3	Goditje me grusht në pjesë të trupit	80.4	9.3	2.8	2.6	4.9
4	Goditje me shkelm	74.2	13.3	5.3	4.0	3.3
5	Shtrengim për fyti	90.4	6.1	2.6	.5	.5
6	Goditje me objekt, jo në vithe, por në pjesë të tjera të trupit	61.8	20.7	6	3	8.5
7	Kafshim	87.2	7	3	1.2	1.6
8	Tërhequr ose përplasur (shtyrë) me forcë	60.9	18.8	7.2	3.7	9.5

Meqënëse shkollat konsiderohen përgjithësisht si mjedise të sigurta, kjo dhe për shkak të mungesës së të dhënave në shkallë republike nuk vihet në diskutim ky perceptim.

Studimi i ka kushtuar rëndësi dallimit midis sigurisë reale dhe perceptimit të sigurisë. Në këtë studim koncepti i përdorur është: siguri reale, me të cilën konsiderohet masa reale e rrezikut/jorrezikut në shkollë, ndërsa me perceptim të sigurisë është vlerësimi i perceptimit personal për shkallën e sigurisë në shkollë.

Duke u mbështetur në këtë studim konstatohet se kemi këta tregues për sigurinë e nxënësve: një e katërta e tyre në shkollë ndihen, shumë të sigurt, ndërsa dy të pestat ndihen vetëm, të sigurt. Afërsisht një e treta e nxënësve raportojnë se ndihen, shumë të pasigurt, si dhe të pasigurt. Të shprehur në vlera, nivelet e sigurisë si: shumë të sigurt si dhe të sigurt, nga studimi rezultojnë se variojnë në vlerën 65.6% e nxënësve. Afro 34.4% e tyre ndjehen sipas shkallëve përkatëse, të pasigurt, e shumë të pasigurt.

Grafiku 5. Niveli i sigurisë në shkollë i perceptuar nga nxënësit

Siguria e nxënësit në shkollë është parë e lidhur me katër aspekte kryesore si : përfshirja e tyre në zënka e sherre, prezenca e armëve që plagosin ose vrasin në mjediset e shkollës, kërcënimet me lloje të tilla armësh si dhe plagosjen me to.

Të dhënat e raportuara janë: 40. 9% e nxënësve janë përfshirë në zënka, 40. 5% e tyre pohojnë se kanë parë thika e armë në mjediset shkollore, 6. 7% e pjesëmarrësve në studim janë kërcënuar me këto armë, ndërsa 5. 2% e tyre kanë pësuar plagosje prej tyre.

Tabela 6. Niveli i sigurisë së raportuar nga ana e nxënësve

Nr.	Niveli i raportuar	Përfshirja në zënka	Prezencë armësh	Kërcënime me armë	Plagosje me armë
1	Asnjëherë	59.1	59.5	93.3	94.8
2	Një herë	24.8	22.7	4.4	3.8
3	Dy herë	7.9	9.5	0.9	0.7
4	Tre herë	3	2.8	0.2	0.5
5	Më shumë se katër herë	5.1	5.6	1.2	0.2

Të dhëna mbi dhunën që ushtrohet kundrejt femrave në vendin tonë vjen nga studimi Hazizaj, Coku, Cenko, Haxhiymeri, (2013). *Case-based surveillance study on violence against children in Albania, CRCA, BECAN*, Tirana.

Shqipëria është bërë pjesë e këtij studimi si pjesë e një studimi të madh të zhvilluar në Europë dhe në Ballkan ka përfshirë një kampion afërsisht 30.000 fëmijë dhe prindër.

Ky studim epidemiologjik ka përfshirë nëntë vende të Ballkanit si: Greqi, Bullgari, Bosnje dhe Hercegovinë, Kroaci, Serbi, Shqipëri, Ish Republika Jugosllave, Maqedoni, Turqi dhe Rumani. Në lidhje me vendin tonë ky studim raporton se: sipas ndarjes gjinore, vajzat raportojnë dhunë psikologjike më të lartë sesa djemtë.

Në lidhje me dhunën fizike të dhënat nuk paraqesin ndryshime thelbësor të viktimizimit midis djemve dhe vajzave, ato variojnë me një prevalencë rreth 61% e vajzave dhe 58% e

djemve. Ky studim raporton një incidencë relativisht të lartë nga 49% tek vajzat , 48% tek djemtë.

Në lidhje me ndjesinë e neglizhencës raportohen nivele më të larta tek vajzat sesa tek djemtë. Tek vajzat raportohet në masën 31% ndërkohë që tek djemtë raportohet një vlerë 20%. Incidenca varion nga 27% tek vajzat në 16% tek djemtë.

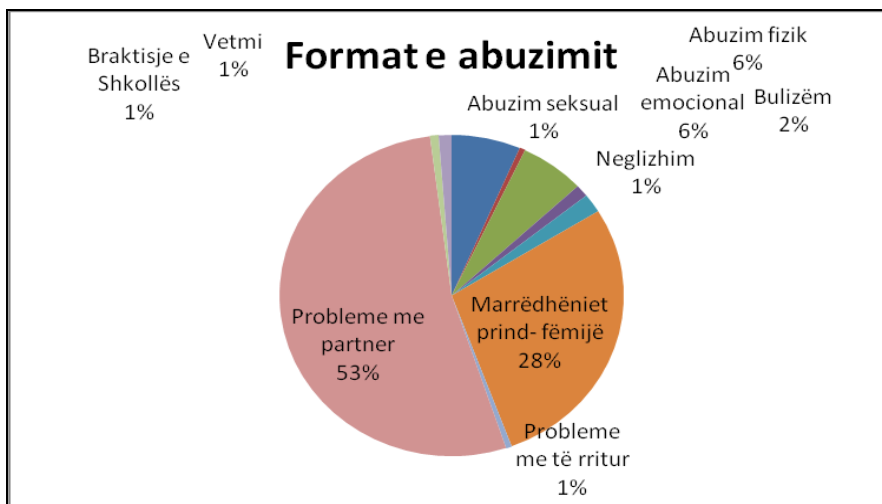
Pjesë e këtij studimi janë dhe të dhënat e raportuara pranë ALO 116 ndër vite, të dhëna këto që lidhen me dhunën ndaj fëmijëve të gjinisë femërore, ku vajzat vet- raportojnë historitë e tyre të dhunës dhe se si ato trajtohen ndryshe nga djemtë e familjes. Studimi reflekton perceptimet e vajzave sipas të cilave ato detyrohen të kryejë punë shtëpie, të rrisin vëllezërit ose motrat më të vegjël.

Jo rrallë herë vajzat ndërpresin studimet për shkak të përkatësisë gjinore të tyre. Prindërit e tyre shprehin frikën që kanë, se mos ato jo vetëm mund të ngacmohen nga djemtë, por shpesh të bëhen dhe viktima në jo pak raste dhe të trafikimit të tyre. Kjo është arsyeja pse prindërit i detyrojnë vajzat e tyre të fejohen dhe të martohen që në moshë shumë të re. Pjesa e nënshtrimit vijon edhe në familjet ku ato martohen.

Marrëdhëniet vëllazërore gjithashtu shfaqen si një tjetër element që tregon se individët meshkujt brenda familjes marrin më tepër të drejta kundrejt vajzave, madje ata abuzojnë fizikisht mbi motrat, duke treguar se janë djem dhe se fjala e tyre ka më tepër rëndësi, se pozicioni dhe fjala e vajzave. Këto fenomeneve janë prezente jo vetëm në zonat rurale, por dhe në zonat urbane.

Gjatë 2010 statistikat paraqesin një përqindje të lartë abuzimi fizik , ai emocional, seksual si dhe neglizhimi.

Grafiku 6: Format e abuzimit me femrat gjatë 2010

Fëmijë, të cilët kanë qenë pre e një niveli të tillë dhune sjell dëmtim të një zhvillimi normal emocional, fizik dhe psikologjik të tyre. Abuzimi seksual, sipas këtij studimi është një tjetër shqetësim i madh, ku vajzat ende fëmijë shfrytëzohen nga të rritur të njohur ose të panjohur.

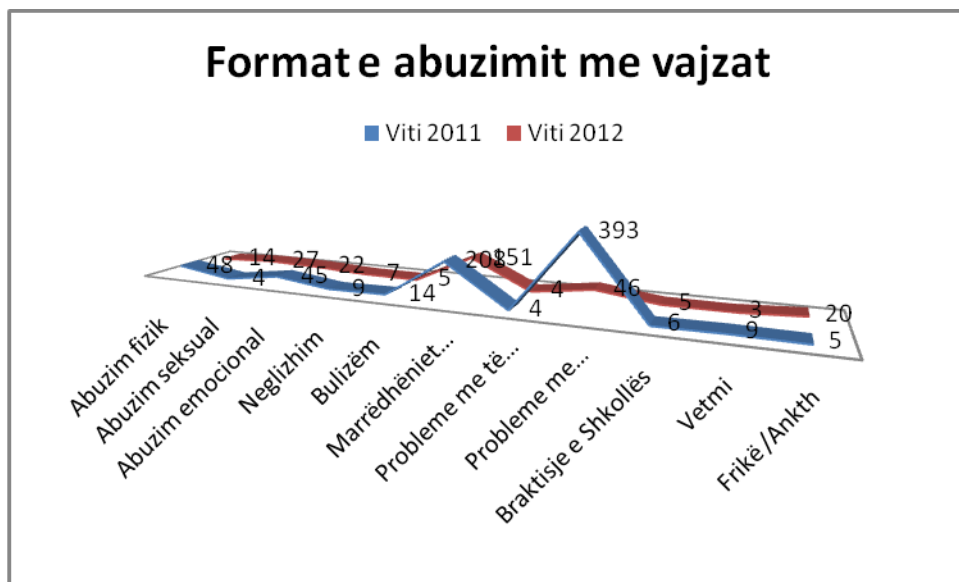
Po sipas këtij studimi vërejmë se në llojet më të përhapura të dhunës te adoleshentet vajza gjatë vitit 2011, të zënë vend problemet me partnerin që përbëjnë 35% të rasteve, problemet me miqtë 19%, ndërsa marrëdhënia prind-fëmijë 19 %.

Vajzat gjatë 2011, raportojnë më tepër për shqetësime që kanë të bëjnë me aspektin emocional të marrëdhënieve intime.

Llojet më të përhapura të dhunës së ushtruar tek fëmijët vajza, gjatë vitit 2012, ngelen marrëdhënia me të tjerët, me partnerin, me prindërit, që janë ndër problemet me shpesh të raportuara.

Duket qartë se një ndër sfidat më të mëdha jo vetëm të çdo individi, por edhe të shoqërisë sone është krijimi normal i raporteve sociale me të tjerët. Linja Kombëtare e Ndihmës për Fëmijët si dhe Albanian National Child Helpline në raportin e tyre tematik mbi dhunën tek fëmijët vajza organizuar nga UNICEF, CRCA “Ditët e Aktivizmit kundër dhunës me bazë gjinore”, Nëntor 2013, Tiranë, raporton format e mëposhtme të abuzimit.

Grafiku 7: Format e abuzimit me vajzat(6-18) raportuar gjatë 2011, 2012 pranë ALO 116

Studimi i kryer në 2014 nga UNICEF, Një pasqyrë e statistikave të dhunës kundër vajzave adoleshente, raportohen të dhëna shqetësuese. Sipas të cilave në mbarë botën në vitin 2012, dhuna ka marrë jetën e rreth 54.000 vajzat adoleshente të moshës 10 deri 19 vjeç. Duke e bërë atë shkakun e dytë kryesor të vdekjeve, pas sëmundjeve infektive dhe parazitare.

Nivelet më të larta të vdekjes së dhunshme në mesin e vajzave adoleshente janë gjetur në Azinë Jugore, ku pothuajse 30.000 vajza në vitin 2012 kanë vdekur si pasojë e dhunës. Kjo përkthehet në një normë të vdekjes së 19 për 100,000 - rreth dy herë normën globale. Rreziku që ka një vajzë të vdes si rezultat i dhunës rritet nga fëmijëria e hershme deri në fund të adoleshencës .

Të dhënat nga viti 2012 tregojnë se rreth 11.000 vajza të moshës 10 - 14 vjeç, vdesin nga një formë e dhunës, duke shfaqur një normë vdekshmërie 4 për 100.000 adoleshente. Në mesin e vajzave adoleshente të moshës 15 deri 19, numri i të vdekurve nga dhuna është edhe më e lartë, me pothuajse 44.000 viktima, ose 15 për 100,000.

Të dhënat tregojnë se forma më e zakonshme e dhunës fizike që fëmijët dhe adoleshentët përjetojnë ndodh në kontekstin e disiplinës – zakonisht në shtëpitë e tyre ose nga kujdestarët e tyre. Në mesin e vajzave më të reja adoleshente të moshës 10 deri në 14, gati dy nga tre i nënshtrohen ndëshkimit trupor.

Vajzat adoleshente që vazhdojnë të përjetojnë ndëshkimin fizik nga prindërit në adoleshencën e vonë dhe në të njëjtën kohë nga partnerët intimë bëhen të prirur për kryerjen e agresionit fizik. Në mesin e vajzave të moshës 15 deri 19 vjeç në mbarë botën, pothuajse një e katërta (rreth 70 milion) ka thënë se ato ishin viktima të ndonjë forme të dhunës fizike që nga mosha 15 vjeç.

Përqindja e vajzave adoleshente që raportojnë se kanë përjetuar ndonjë formë të dhunës fizike që nga mosha 15 vjeç ndryshon shumë nga vendet me të ardhura të ulta, nga ato mesatare.

Dhuna e ushtruar nga partneri përfshin çdo abuzim fizik, seksual ose emocional të ushtruar nga partneri, kjo në kontekstin e martesës, bashkëjetesë apo ndonjë bashkim tjetër formal apo informal. Dhuna drejtuar ndaj vajzave dhe grave nga partneri intim është forma më e zakonshme e dhunës me bazë gjinore.

Në shoqëritë që sanksionojnë dominancën mashkullore ndaj femrave, dhuna midis partnerëve intim mund të perceptohet, si një komponent i zakonshëm i dinamikës ndërpersonale mes gjinive, veçanërisht në kontekstin e martesës apo lidhjeve të tjera formale.

Globalisht, gati një në tre vajza adoleshente të moshës 15 deri 19 (84 milionë), kanë qenë viktimat të dhunës emocionale, fizike apo seksuale të kryer nga burrat apo partnerët e tyre në një fazë në jetën e tyre. Të dhëna të krahasueshme nga 42 vende me standart të ulët dhe të mesëm të jetesës, tregojnë se shkalla e prevalencës për dhunën nga partneri ndaj vajzave adoleshente, janë veçanërisht të larta në Saharanë Afrikane mbi 60%. Ndërsa në Evropën Qendrore dhe Lindore dhe Bashkësinë e Shteteve të Pavarura (Komonuethlit) ajo bie në 28 për qind.

Afër gjysma e të gjitha vajzave të moshës 15 deri 19 në gjithë botën (rreth 126 milionë), mendojnë se një bashkëshort apo partner ndonjëherë është i justifikuar të godas apo rrah gruan e tij, në rrethana të caktuara - në qoftë se gruaja nuk i jep argumenta burrit të saj, shkon diku pa i thënë atij, neglizhon fëmijët, refuzon të ketë marrëdhënie seksuale me të ose për shkak të përgatitjes së ushqimit.

Diferencat mes vajzave të shkolluara dhe atyre të pashkolluara është e lartë, por ky hendek është më i theksuar në Lindjen e Mesme dhe në Afrikën e Veriut, ku 67 për qind e vajzave pa arsim mendoj se një burri nganjëherë është i justifikuar në rrahjen e gruas e tij, në krahasim me 35 për qind e atyre me nivele të larta të arsimit, që nuk e justifikojnë në asnjë mënyrë një veprim të tillë.

Fenomenet shoqëruese të adoleshencës, si agresiviteti dhe sjelljet antisociale kanë filluar të jenë në fokus gjithnjë e më shumë në shoqërinë shqiptare dhe në gazetat e përditshme apo mediat e ndryshme.

Po ti referohemi medias së shkruar apo vizive, vërejmë se janë pikërisht sjelljet ekstreme ato që të shkaktuara nga këto grupmosha kanë tronditur thellë opinionin publik, duke filluar nga plagosje të njëri-tjetrit, armëmbajtje dhe përdorim të tyre, duke shkaktuar tragjedi familjare të ndryshme.

Kjo ka bërë që në fokus të gjithë shoqërisë të serviren problemet e adoleshentëve dhe gjendja e tyre brenda një realiteti, si një shoqëri në tranzicion, por mënyra standarte e trajtimit ngelet tepër teorike, duke mos patur deri më sot asnjë platformë kombëtare për parandalimin apo minimizimin e këtyre fenomenve.

KAPITULLI V

METODOLOGJIA

Tipi i studimit

Kjo temë vjen si produkt i analizës së këndvështrimeve teorike dhe praktike, duke projektuar në mënyrë sa më racionale raportet midis pikëpamjeve teorike dhe të dhënave reale.

Metoda e përdorur në studim është ajo sasiore, e realizuar përmes pyetsorëve vetëraportues në një kampion përfaqësues të popullatës në gjithë vendin. Ndërkohë ka një ndërthurje midis metodës përshkuese, asaj konstatuese, krahasuese dhe analizës së nxitësve që stimulojnë agresivitetin përmes metodave induktive dhe deduktive.

5.1 Hipoteza dhe Pyetjet Kërkimore

P. 1- Cilat janë format e shfaqjes së agresivitetit dhe nxitësit përkatës?

H.1 – Ekziston një lidhje statistikore e rëndësishme mes tipeve të agresionit dhe llojeve të nxitësve të tij tek adoleshentët.

P.2- A ekzistojnë dallime gjinore?

H.2- Ekzistojnë dallime gjinore statistikisht të rëndësishme mes tipeve të agresivitetit dhe llojeve të nxitësve të tij tek adoleshentët.

5.2 Procedura dhe Pjesëmarrësit

Jo vetëm për efekt studimi, por për të njohur më thellë adoleshentët dhe problemet e tyre, studiuesi u interesua pranë institucioneve të ndryshme, me qëllim mos përqendrimin vetëm tek të dhënat statistikore që publikon Ministria e Arsimit, pasi atje numri i nxënësve që janë përjashtuar nga shkolla për akte të dhunshme ose thyerje të rënda të rregulloreve, nuk specifikohen, por paraqiten thjesht, si të larguar.

Për të analizuar fenomenin e agresivitetit dhe sjelljeve antisociale është dashur të fokusohemi edhe në të dhënat specifike pranë drejtorive të shkollave.

Në disa prej shkollave të mesme të qyteteve të rëndësishme, si në Tiranë, vërehet që nxënës meshkuj humbin vitin shkollor për arsyet e mëposhtme, të listuara këto sipas shkallës së veprimit: largimet nga orët e mësimin, dhunës kundrejt bashkëmoshatarëve ose objekteve shkollore, si dhe konsumit të alkolit apo shpërndarjes së lëndëve narkotike brenda mjediseve shkollore.

Krejt ndryshe ndodh në zona më pak të zhvilluara, ku numri i nxënësve që humbasin vitin shkollor për këto arsye është më i vogël dhe aspak në masë të konsiderueshme në zona e thella rurale, ku arsyet e largimit nga shkolla janë kryesisht rastet kur adoleshenti lëvizin drejt një qendre tjetër banimi.

Në fokus të studimit janë adoleshentët femra e meshkuj duke u përqendruar në disa nga variablat kryesor të shfaqjes së agresivitetit të tyre.

Për të matur agresivitetin tek djemtë dhe vajzat ky studim u realizua me nxënës nga 12 qarqet e vendit.

Studimi nuk u përqendrua vetëm me të rinj të qyteteve gjithnjë e më shumë në lëvizje, por dhe me ata në zona rurale.

Kryerja e anketimit u realizua në fazat e mëposhtme:

Hyrja: ku çdo nxënësi iu bë e qartë thelbi i zhvillimit të këtij anketimi.

Sqarimi: ku behej e qartë se çfarë do të shënohet në ID, mos harrimi i plotësimit të qarkut, moshës apo gjinisë si dhe ndarjet dhe alternativat prej të cilave duhet të përzgjidhnin.

Zhvillimi: secili nxënës plotëson alternativat.

Mbledhja e të dhënave: hedhja e të dhënave dhe në përfundim vlerësimi i tyre.

Anketimi nuk është aplikuar me identifikim të emrit personal. Çdo nxënës që pranoi të kryente këtë anketim kishte të drejtën të pyeste për çdo pyetje apo paqartësi. Nxënësit u testuan duke filluar nga nëntori 2014 deri në shkurt të 2015.

Për të arritur në kampionin e përlogaritur prej 816 adoleshentë është dashur të kontaktohej me më shumë adoleshentë, përkatësisht 901, pasi gjatë procedurës 39 femra dhe 46 meshkuj të moshës 15 vjeçare, që ndiqnin klasën e 10-të, nuk pranuan të merrnin pjesë, sepse e kishin kryer atë një vit më parë.

Nga të 816 nxënësit që kanë plotësuar pyetsorin në 12 qarqe të vendit, vetëm 8 prej tyre nuk e kanë kryer testimin deri në fund.

5.2.1 Përlogaritja e numrit të nxënësve që morën pjesë në studim

Për të përlogaritur numrin e nxënësve janë shfrytëzuar të dhënat e mëposhtme sipas INSTAT (2014). Shqipëria në Shifra. Botime INSTAT, Tiranë, fq. 6, 14.

Tabela 7: Popullsia e përgjithshme(MF), femra(F), meshkuj(M) sipas qarqeve në Shqipëri

Qarku	1/1/2014		
	MF	M	F
Berat	145,097	73,502	71,595
Dibër	138,321	70,919	67,402
Durrës	275,205	139,399	135,806
Elbasan	302,827	153,272	149,555
Fier	317,799	161,736	156,063
Gjirokastrë	73,556	37,470	36,086
Korçë	226,066	114,906	111,160
Kukës	86,472	43,870	42,602
Lezhë	138,214	69,631	68,583
Shkodër	221,235	110,461	110,774
Tiranë	788,330	392,273	396,057
Vlorë	182,825	92,524	90,301
Gjithsej / Total	2,895,947	1,459,963	1,435,984

Më poshtë paraqitet numri i nxënësve të regjistruar në shkollat e mesme, të dhëna po sipas INSTAT.

Tabela 7.1. Numri i femrave dhe meshkujve të grupmoshës 15-19 vjeç

Grupmosha	2014		
	MF	M	F
15-19	254005	129528	124476

Tabela 7.2. Nxënës të regjistruar në shkollat e mesme në Shqipëri

Viti Shkollor	Nxënës gjithsej	E Mesme e Përgjithshme			E Mesme Profesionale		
		Gjithsej	Meshkuj	Femra	Gjithsej	Meshkuj	Femra
		Total			Total		
		Total	Male	Female	Total	Male	Female
2013 - 14	151937	124619	61163	63456	27318	21473	5845

Supozimet bazë gjatë përcaktimit të numrit të nxënësve :

1. Numri i nxënësve të zgjedhur për çdo qark bëhet në bazë të përqindjes së popullsisë që qarku zë në Republikën e Shqipërisë.
2. Gabimi kufi Δ është marrë sa 25%, $\Delta = 0.25$ e numrit total të popullsisë së kësaj grupmoshe.
3. Raporti i popullsisë meshkuj, femrat është 49.6% me 50.4%. Në shifra kaq te përafërta, ndikimi është i papërfillshëm, sepse është më i vogël se 5%, $\Delta = 0.5$.

Grupmosha 15 – 19 vjeç në raport me popullsinë: $256553/2895947 = 0.088 \sim 0.09$

Raporti i numrit të nxënësve regjistruar në shkollat e mesme, me totalin e kësaj grupmoshe :

$$151937/256553 = 59.2\%$$

Mbi supozimet e mësipërme llogaritet gabimi kufi : (në total grupmoshe dhe për shkollat e mesme)

$$\Delta = 0.25 * 256553 = 64138.25$$

$$\Delta = 0.25 * 151937 = 37984.25$$

Me formulën e përcaktimit të vëllimit të zgjedhjes rastesore: $n = \frac{Np(1-p)}{\frac{\Delta}{4N} + p(1-p)}$

$$n = 2895947 * 0.088 * 0.912 / (64138.25^2 / 4 * 2895947) + 0.01 = 815.5 \sim 816$$

persona në grupmoshën 15 – 19 vjeç.

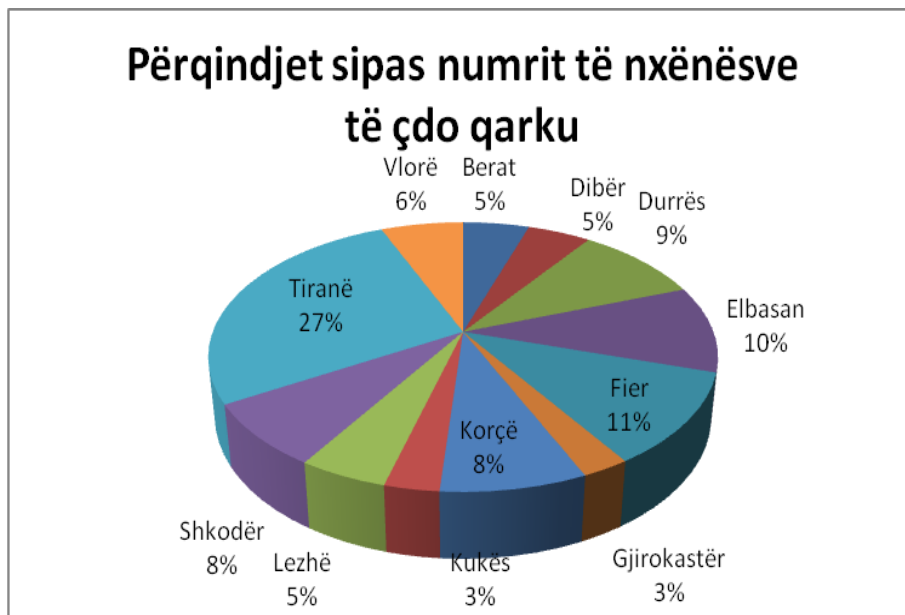
Referuar përqindjes së popullsisë nëpër rrethe, numri i të testuarve do të jetë:

Tabela 8. Numri i nxënësve që marrin pjesë në studim sipas zonave

Qarku	Total / qark	Urbane	Rurale
Berat	41	22	19
Dibër	39	21	18
Durrës	78	41	37
Elbasan	85	45	40
Fier	90	48	42
Gjirokastrë	21	11	10
Korçë	64	34	30
Kukës	24	13	11
Lezhë	39	21	18
Shkodër	62	33	29
Tiranë	222	118	104
Vlorë	51	27	24
Gjithsej / Total	816	434	382

Ndërkohë më poshtë paraqitet grafiku që përmban përqindjet sipas numrit të nxënësve pjesëmarrës për çdo qark.

Grafiku 8. Përqindja e numrit të nxënësve sipas numrit të nxënësve pjesëmarrës për çdo qark.

Adoleshentët e përfshirë në studim i përkasin grupmoshës 15-19 vjeç në bazë të statistikave të ofruara nga INSTAT.

Adoleshentët që morën pjesë në studim ndjekin studimet në arsimin e mesëm të lartë, përkatësisht në shkollat e mesme të përgjithshme, profesionale dhe të orientuara.

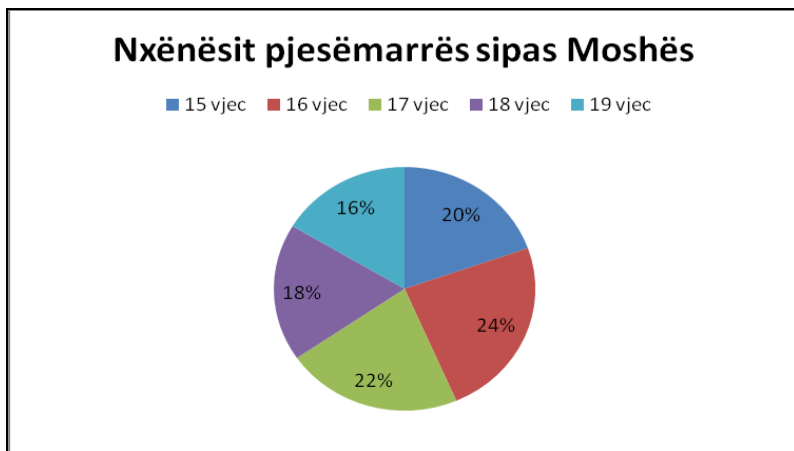
Nxënësit i takojnë klasave të 10- 12/13.

U testuan 816 adoleshentë në të 12 qarqet e Shqipërisë, si në zonat urbane dhe ato rurale: Berat, Dibër, Durrës, Elbasan, Fier, Gjirokastrë, Korçë, Kukës, Lezhë, Shkodër, Tiranë dhe Vlorë, nga të cilët 427 femra, përkatësisht 52.32% koduar në testim me vlerën 0, dhe 389 meshkuj, 47.67% koduar në testim me vlerën 1.

Në studim u përfshinë 160 nxënës të moshës 15vjeç, rreth 19,6 % të të testuarave, të koduar me numrin , 195 nxënës i përkasin moshës 16 vjeç, pra 23,8%, të koduar me numrin

2, 179 nxënës i takojnë moshës 17 vjeçare 21, 93% të të testuarave, të koduar me numrin 3, 148 nxënës i përkasin moshës 18 vjeç, duke përbërë 18,1% të të anketuarve, të koduar me numrin 4, si dhe 134 nxënës të moshës 19 vjeç që i përkasin respektivisht 16.4% të të anketuarve, të koduar me numrin 5.

Grafiku 9: Përqindjet e nxënësve pjesëmarrës në studim sipas moshave

Pesha e çdo qarku është në raporte proporcionale me përqindjen e popullsisë së këtyre qarqeve kundrejt popullsisë totale. Po sipas të dhënave të INSTAT më poshtë do të gjeni tabelën e popullsisë në qarqet e Shqipërisë.

Shënim: Ndarja e popullsisë në ate rurale dhe urbane, është bërë duke llogaritur përqindjen e popullsisë urbane mbi ate rurale për grupmoshën 15 – 19 vjeç mbi të cilin do kryhet studimi dhe ky raport është plotësuar edhe me përqindjet përkatëse për çdo qark mbi numrin total të popullsisë.

5.3 Instrumenti i përdorur

Në dilemën e përzgjedhjes së testit midis BDH “Buss, Durkee, (1957); i ripunuar nga “Buss & Perry dhe i ripunuar përsëri nga Buss & Warren (2000), i përdorur në mbi 245 vende me popullsi dhe kultura të ndryshme dhe ARES zgjedha të përdor ARES.

BDH ashtu si dhe ARES përmban 75 pyetje duke matur shkallet e ndryshme të agresivitetit si atë fizik, verbal, të shfaqur apo të fshehur, të dy dhe me variante më të shkurtër në përdorim, por i mungojnë nxitësit.

ARES është një pyetsor i vitit 2011 dhe i validituar në disa vende. Sikundër është i përkthyer dhe përgatitur në shqip nga Agetina Smajlaj dhe Gladiola Musabelliu, të cilat kanë kaluar me sukses dy fazat e para dhe presin fazën përmbyllëse të validimit nga MHS të këtij pyetsori dhe për popullsinë shqiptare.

Pyetsori i përzgjedhur dhe përdorur është ARES, 2011(Raymond DiGiuseppe & Raymond Chip Tafrate). Mostra normative e këtij pyetsori ka përfshirë 800 vetraportime në proporcion kjo me moshën, gjininë apo dhe etninë në SHBA dhe Kanada.

ARES mund të gjendet në dy format online dhe duke përdorur Software përkatës.

Natyrisht që pyetësi mund të realizohet edhe pasi të jetë bërë printimi (website: www.mhs.com/ ARES, USA, canada.

Pyetësi përmban 75 pyetje, ku nxënësi nuk ka përgjigje të saktë apo të gabuar, por thjesht duhet të rrethojë alternativën që dëshiron.

Nga pyetja 1 deri tek 23 alternativat e përgjigjeve janë: *Pothuajse asnjëherë, ssnjëherë, ndonjëherë, shpeshherë si dhe gjithmonë* , të cilat janë shprehur apo vlerësuar përkatësisht me numrat 1 deri në 5.

Nga pyetja 24 deri tek pohimi 57 alternativat e përgjigjeve variojnë duke filluar me: *asnjëherë ose pothuajse asnjëherë , afërsisht një herë në muaj, afërsisht njëherë në javë , afërsisht disa ditë në javë, pothuajse çdo ditë* , këto alternativa janë vlerësuar në sistemin e të dhënave me numrat nga 1 deri në 5.

Nga pyetja 1 deri tek pyetja 57 pyetjet synojnë të matin agresivitetin si të shfaqur apo të fshehur, atë verbal apo fizik.

Nga pyetja 58 deri në 61 alternativat e përgjigjeve variojnë nga, *pothuajse asgjë, vetëm një gjë, disa gjëra, shumë gjëra*, si dhe *alternativa, pothuajse çdo ditë*. Alternativat janë koduar dhe paraqitur në programin SPSS me vlerat nga 1 deri në 5. Ky grup pyetjesh kërkohet të identifikojë nxitësit e agresivitetit.

Nga pyetja 62 deri në 65 alternativat e përgjigjeve variojnë nga: *asnjëherë, një herë në jetën time, pak herë në jetën time, disa herë në jetën time, shumë herë në jetën time*. Alternativat hidhen gjithashtu në programin e të dhënave, duke qenë të kodifikuara përkatësisht me numrat nga 1 deri në 5.

Nga pyetja 66 deri në pyetjen 72 alternativat e përgjigjeve janë : *një javë ose më pak, ose aspak/ një muaj ose më pak, afërsisht 3 muaj, afërsisht 6 muaj, një vit ose më shumë*, alternativat e mësipërme janë koduar në vlera nga 1 deri në 5. Këto pyetje synojnë në identifikim dhe vlerësimin e kohëzgjatjes së problemit.

Nga pyetja 73 deri në pyetjen 75 alternativat e përgjigjeve variojnë nga: *vetëm pak minuta, pak orë, gjithë ditën, disa ditë, afërsisht një javë, afërsisht 2 ose 3 javë, një muaj ose më shumë*, të cilat janë koduar me vlerë nga 1 deri në 7 dhe synojnë të identifikojnë dhe vlerësojnë kohëzgjatjen e një episodi.

5.3.1 Variablat e Varur

Shkallët dhe nënshkallët e ARES synojnë drejt matjeve të agresivitetit të brendshëm, atij të jashtëm, kohëzgjatja si dhe nxitësit që ndikojnë në agresivitetin e adoleshentëve.

Shkalla e agresionit të brendshëm

Kjo shkallë ka të bëjë me emocionet dhe ndjenjat e adoleshentit duke mos dashur dhe duke mos bërë të dukshme këtë tek të tjerët, duke përfshirë familjen dhe shoqërinë. Kur adoleshenti ndjen zemërim ai ka disa emocione, si frymarrje e shpeshtë, duar të lagështa, rrahje të forta të zemrës ose tendosje të muskujve. Shpesh ata ndiejnë dyshim që disa njerëz flasin keq për të si dhe kanë vështirësi të besojnë të tjerët.

Variablat e ndryshëm brenda kësaj shkalle janë: shpërthim/tensioni fiziologjik dhe komponenti konjitiv, refuzimi, inati, hidhërim, fyerje, dyshim.

Shkalla e zemërimit përfshin atë të zgjimit fiziologjik dhe komponentin konjitiv (që shoqërohet me frymarrje e shpeshtë, djersitje dhe dridhje e duarve, rrahje të shpeshta të zemrës, tendosje muskujsh, vështirësi në fokusim janë simptoma).

Disa nga pohimet për këto variabla janë:

24. Inatosesh aq shumë saqë ndjen trupin tënd të nxeht.

- 26. Inatosesh aq shumë saqë nuk mund të mendosh qartë.
- 27. Inatosesh aq shumë saqë fillon të marrësh frymë shpejt.
- 29. Inatosesh aq shumë saqë ndjen që duart fillojnë të dridhen.
- 32. E ke vështirë të mendosh për gjëra të tjera për arsye se je i/e inatosur.
- 37. Inatosesh aq shumë saqë ndjen se trupi po të shtrëngohet nga brenda.

Refuzimi, inati i brendshëm dhe hidhërimi përfshijnë fyerjen dhe dyshimin (adoleshentët mendojnë se jeta ka qenë më e vështirë për ta në krahasim me të tjerët, kanë zët të tjerët për fatin e tyre të mirë, kanë dyshime për qëllimet e të tjerëve, sikundër kanë vështirësi në besimin kundrejt të tjerëve.

Disa nga pohimet që përfshijnë këto variabla janë:

- 1. Unë ndjej inat të cilin ua fsheh të tjerëve.
- 2. Unë inatosem nëse dikush lëndon ndjenjat e mia .
- 4. Unë inatosem kur dikush tregohet i pasjellshëm me mua.
- 7. Nëse dikush lëndon ndjenjat e mija, unë inatosem.
- 8. Nëse informohem se dikush prapa shpinës sime ka folur keq për mua, unë inatosem.
- 10. Unë inatosem me njerëz, të cilët më bëjnë të dukem keq para të tjerëve.
- 25. Inatosesh, por nuk flet rreth problemit.
- 56. Inatosesh, por e mban përbrenda dhe nuk ia tregon askujt.

Shkalla e agresionit të shfaqur

Kur këta persona kanë inat e shprehin inatin e tyre me agresion fizik drejtuar objekteve dhe personave, qoftë edhe kundrejt dyerve dhe murreve, mund të shtyjnë, shajnë ose godasin të tjerët. Persona të tillë mund të shprehin inatin e tyre dhe verbalisht, duke menduar se i japin sqarim problemeve duke bërë titur, por nuk mungojnë dhe komentet deri në sarkazëm, sepse mendojnë se kanë të drejtë.

Ata e shprehin inatin e tyre duke dëmtuar pronën apo gjithçka, çfarë i përket personave me të cilët kanë inat ose gjejnë mënyra për të dëmtuar këta persona. Nuk ngurojnë të jenë hakmarrës, ata marrin hak, thonë gjëra të paqëna apo të këqija ose trillojnë histori kundrejt personave me të cilët kanë inat, pra manipulojnë fakte dhe devijojnë të vërtetat. Këta persona detyrojnë ose gjejnë mënyra të ndryshme për ti detyruar të tjerët deri sa të marrin atë që duan.

Variablat e ndryshëm brenda kësaj shkalle janë: Agresion i dukshëm, agresion fizik, verbal, agresion i maskuar (ku ata dëshirojnë të dëmtojnë të tjerët, me të cilët ata kanë inat).

Disa nga pohimet që përfshihen këtu janë.

9. Kur jam i/e inatosur, ushtroj presion psikologjik apo fizik ndaj të tjerëve që t'i detyroj ata të bëjnë çfarë dua unë

22. Nëse dikush më inatos, unë bëj çdo gjë që duhet bërë për t'u hakmarrë ndaj atij personi.

23. Unë grindem me të tjerët për të marrë atë që dua.

28. Inatosesh dhe u thua fjalë të hidhura njerëzve.

30. Lëndon ndjenjat e njerëzve të tjerë kur inatosesh.

35. Inatosesh dhe bën gjëra të tilla si përplas dyert apo ecën me hapa të rëndë nëpër shtëpi .

36. Inatosesh aq shumë saqë u bërtet ose ulërin njerëzve.

Një formë tjetër e agresionit të shfaqur është hakmarrja (ata përpiqen në çdo kohë të gjejnë rrugë dhe harxhojnë energji për të dëmtuar të tjerët), përmbysja (ku hyjnë agresioni marrdhënor (të folurit keq ose duke fabrikuar histori të qëllimshme për ti bërë keq personave me të cilët kanë inat) apo pasiv (që shprehet përmes injorimit të personave me të cilin kanë inat) si dhe bulling (dëshira për kontroll, intimidim për dominim) si dhe impulsiviteti (moskontroll i impulseve, që nuk janë të vërteta, por vetëm perceptimi i tyre).

Disa nga pohimet që përfshijnë këto variabla:

19. Kur unë inatosem, dua t'i bëj keq personit me të cilin jam i/e inatosur.

20. Dua të hakmerrem ndaj njerëzve me të cilët jam i/e inatosur.

21. Kur jam i/e inatosur me dikë, dua të marr hak ndaj atij personi.

47. Inatosesh aq shumë me dikë saqë gjen mënyra për të mos luajtur apo punuar me atë individ.

48. Inatosesh aq shumë me dikë saqë i bën njerëzit e tjerë të mos e pëlqejnë atë Individ.

49. Inatosesh aq shumë me dikë sa që nuk bën ato gjëra që ai apo ajo pret nga ju.

50. Inatosesh aq shumë me dikë saqë fillon e tregon histori apo gënjeshtër për atë individ.

51. Inatosesh aq shumë më dikë saqë mundohesh ti ndalosh të tjerët të shoqërohen me atë individ.

53. Inatosesh aq shumë saqë është e vështirë për ty të kontrollosh veprimet e tua

64. Kur kam qenë i/e inatosur me dikë, unë jam përpjekur të gjej mënyra për të bërë që ai individ të dështojë pa e ditur ai apo ajo që isha unë shkaktari

65. Kur kam qenë i inatosur, fshehurazi jam përpjekur t'a shkatërroj personin me të cilin kam qenë i/e inatosur.

Nxitësit dhe kohëzgjatja e episodit

Adoleshenti cilëson nxitësit sipas shkallës që ata shkaktojnë tek secili prej tyre, sikundër ata mund të përshkruajnë sa është kohëzgjatja e një episodi inati. Variablat e ndryshëm brenda kësaj shkalle janë: qëllimi (nxitësit e një episodi), zgjatja e problemit (kryesisht i rëndësishëm për ndjekjen klinike të pacientit) dhe zgjatja e episodit, i cili interferon në marrëdhëniet ndërpersonale të individit adoleshent. Ky lloj variabli do të konsiderohet i varur sipas shkallës së ndikimit në lidhje me ndikimet gjinore (femra, meshkuj), vendbanimin dhe moshën.

Disa nga pohimet sipas variablave janë:

Sa gjëra nxisin inatin tënd?

58. Në shtëpi.

59. Në shkollë.

60. Me shokët/shoqet/miq të.

61. Në përgjithësi.

Zgjatja e problemit

- 66. Inati im ka qënë problem për mua...
- 67. Unë kam patur probleme inati ndaj fëmijëve të tjerë për.
- 68. Unë kam patur probleme inati ndaj familjes time për...
- 69. Familja ime do të thoshte se unë kam patur probleme inati për...
- 70. Njerëzit në shkollë do të thoshin se unë kam patur problem inati për...
- 71. Miqtë/shokët/shoqet do të thoshin se unë kam patur probleme inati për...
- 72. Unë kam patur probleme me kontrollin e inatit në shtëpi me familjen time për...

Zgjatja e episodit

- 73. Kur inatosem në shtëpi, inati im zakonisht zgjat për...
- 74. Kur zemërohem me shokët e mi, unë rri i/e zemëruar për...
- 75. Kur inatosem në shkollë, inati im zakonisht zgjat për...

5.3.2 Variabla të pavarur

Emri/ID

Secili nxënës kodifikohet me një numër. Shkalla e matjes: numerike.

Ditëlindja/ Mosha

Përkufizimi operacional: Mosha e pjesmarrësit e paraqitur në vjeç, në momentin e intervistimit.

Shkalla e matjes: Numerike (mosha ekzakte e dhënë në vjeç, p.sh. dt. 30.08.2000, 14 vjeç, 15, 16,... vjeç etj).

Klasa

Përkufizim operacional: klasa të cilën nxënësi ndjek nga 10- 12/13

Gjinia

Përkufizimi operacional: Seksi biologjik i subjektit të regjistruar sipas ID përkatëse.

Shkalla e matjes: Dikotomike (mashkull/femër)

Aktualisht ndjek shkollën

Përkufizimi operacional: Fakti që subjekti ndjek shkollën në momentin e studimit
objekt i mëparshëm i studimit.

Arsimi që ndjek aktualisht

Përkufizimi operacional: Profili i shkollës, që pjesëmarrësi adoleshent frekuenton
aktualisht.

Vlera e shkallës së matjes: Nominale (arsimi i mesëm i lartë i përgjithshëm, profesional ose
orientuar).

Qarku

Përkufizim operacional: Zona e Shqipërisë, mbështetur në evidentimin e qarqeve të
ndryshme të cilat janë përfshirë në këtë studim.

Vlera e shkallës së matjes: Nominale (zonë urbane ose rurale).

Nxitësit dhe kohëzgjatja e episodit

Adoleshenti cilëson nxitësit sipas shkallës që ata shkaktojnë tek secili prej tyre, sikundër ata
mund të përshkruajnë sa është kohëzgjatja e një episodi inati. Variablat e ndryshëm brenda
kësaj shkalle janë: qëllimi (nxitësit e një episodi), zgjatja e problemit (kryesisht i
rëndësishëm për ndjekjen klinike të pacientit) dhe zgjatja e episodit, i cili interferon në
marrëdhëniet ndërpersonale të individit adoleshent.

Ky lloj variabli do të konsiderohet i pavarur sipas shkallës së ndikimit në lidhje me të gjitha
format e agresionit, të brendshme apo të jashtme, që janë pjesë e këtij studimi.

ANALIZA DHE REZULTATE

6.1 Analizë statistikore

Analiza statistikore e të dhënave është kryer plotësisht me programin statistikor SPSS (eng. Statistical Package for Social Sciences), versioni 20.

Për të përshkruar, vlerësuar dhe interpretuar të dhënat e disponueshme në këtë studim janë përdorur lidhjet midis variablave të ndryshme.

Përsa i takon variableve numerike janë raportuar madhësitë e mesatares aritmetike dhe shmangia standarde. Ndërsa përsa i takon ndryshorëve kategorikë, janë raportuar numra absolutë shoqëruar nga përqindjet respektive.

Për vlerësimin e lidhjeve midis variableve të ndryshme është përdorur korrelacioni në përputhje me llojin e variablave.

Variablat numerike marrin vlerë kur flasim për vlerën mesatare të tyre. Vlera e mesatares merr kuptim në krahasimin e variablave midis grupeve në studim.

Në këtë studim, në rastin kur variabli numerik si, psh. “gjinia” është shpërndarë në mënyrë normale në popullatën e studimit. Për vlerësimin dhe krahasimin e vlerave numerike mesatare mes dy grupeve u përdor analiza testi “t” për $p < 0.05$.

Rezultatet janë raportuar kur vlerat përkatëse domethënëse statistikore kanë qenë më të vogla se 5%.

Në SPSS procedura për krahasimin e vlerave mesatare numerike mes dy ose më shumë se dy grupeve kryhet përmes Modelit të Përgjithshëm, që krijon mundësi për kontrollin (axhustimin) për shumë nga variablat numerikë dhe/ose kategorikë.

Tepër i rëndësishëm është vlerësimi dhe raportimi i mundësisë që një ngjarje e caktuar e variablilit të varur, të rrjedhë bazuar nga vlerat që marrin një ose më shumë variabla të pavarur.

Konkretisht mund të vlerësohet sa herë më shumë, ose sa herë më pak ka mundësi që një ngjarje e varur të ndodhë në varësi të variablilit të pavarur. Natyrisht si kategori referencë merret ose konsiderohet një prej tyre. Konkretizuar me një shembull: Në rast se duam të testojmë se sa herë më shumë kanë adoleshentët meshkujt të ngjarë (variabli i pavarur) për të shfaqur agresivitetin fizik (variabli i varur) krahasuar me femrat. Përsa i takon frekuencës ajo është shënuar me p. Vlerat konsideruar statistikisht sinjifikative për $P < 0.05$.

Ekziston një marrëveshje ndërkombëtare lidhur me vlerën e P-së. Kur vlera e p-së është 5% ose më pak, atëherë përjashtohet ndikimi i “rastësisë” si tregues i lidhjes statistikore të vërejtur, kjo vlen dhe përsa i takon nxitësve me vlerë $r=.$, për $p < .01$.

Për paraqitjen e të dhënave janë përdorur tabelat , për paraqitjen apo vizualizim të dhënave kategorike janë përdorur bar-diagramet.

Studimi paraqet të dhëna lidhur me format e agresivitetit dhe nxitësve të tij tek adoleshentët shqiptar nga mosha 15 - 19 vjeç, duke mundësuar analizën dhe vlerësimin e dinamikave dhe prirjeve aktuale e lidhur kjo me shfaqjen e formave të agresivitetit midis djemve dhe vajzave si dhe nxitësve përkatës.

Krahasimi i të dhënave të raportuara me ato nga literatura ndërkombëtare ofrojnë një mundësi të mirë për të kuptuar dhe vlerësuar nivelin e formave të ndryshme të agresivitetit në Shqipërisë kundrejt vendeve të rajonit apo më gjerë.

Kjo vlen dhe në lidhje me programet ndërhyrëse, pasi shkalla e agresivitetit të raportuar është e krahasueshme me disa vende të tjera në të paktën një dekadë më parë. Sot këto

vende matin dhe analizojnë format e agresivitetit pas programeve ndërhyrëse dhe vlerësojnë nëse ato kanë rezultuar të sukseshme apo jo.

Përveç këtyre arritjeve, ky studim mund të konsiderohet si një mundësi vlerësimi për të riparë dhe analizuar në detaje faktorët e ndryshëm, që ndikojnë tek të rinjtë, shtigjet e veprimit të tyre, kornizat konceptuale, pasojat individuale, sociale dhe shoqërore, por mbi të gjitha pasojat ligjore.

Ky punim mund të shërbejë si një mundësi për të gjithë studiuesit e fushës lidhur me planifikimin e programeve ndërhyrëse mbi parandalimin apo minimizimin e formave të agresivitetit, në ridimensionimin e mbështetjes sociale dhe aktorëve të ndryshëm, që veprojnë në këtë fushë në vendin tonë. Ngelet problematike analiza e kuadrit ligjor, që duhet të ofrojë një tablo mbi gjithëpërfshirjen e adoleshentëve në vendin tonë nga mosha 15-19 vjeç.

6.2 Të dhëna të përgjithshme lidhur me studimin

Në mënyrë të përmbledhur, ky studim ka përfshirë 816 nxënës të moshës nga 15-19 vjeç. 434 nxënës i përkasin vendbanimit zonë urbane, koduar me 0 dhe 382 zonë rurale, koduar me 1.

Kanë marrë pjesë më tepër femra se meshkuj përkatësisht 427 femra 52.32% dhe 389 meshkuj 47.67%. Prej tyre 226 janë femra nga zonat urbane që përbëjnë përkatësisht 52% të femrave dhe 208 femra nga zonat rurale 48% e femrave që plotësuan pyetsorin.

Nga pjesëmarrësit 201 nxënës janë meshkuj të zonave urbane, pra 52.67% dhe 181 nxënës të zonave rurale duke përbërë 46.52% të atyre që kanë marrë pjesë në testim.

Tabela 9. Të dhëna mbi numrin e pjesëmarrësve sipas moshave

Qarqe	15 vjeç	16 vjeç	17 vjeç	18 vjeç	19 vjeç	Total	Përqindja
Urbane	88	106	98	78	64	434	53.18
Femra	47	65	47	41	26	226	52.07
Meshkuj	41	41	51	37	38	208	47.92
Rurale	78	76	82	77	69	382	46.81
Femra	37	44	40	43	37	201	52.61
Meshkuj	41	32	42	34	32	182	47.64

6.3 Statistikë Deskriptive

Statistika deskriptive raporton mbi frekuencën e vlerave që adoleshentët pjesëmarrës shfaqin për secilën nga format e agresionit në total. Në tabelën 10 në rastet kur numri i nxënësve rezulton jo 816 po 815 reflekton mos plotësimin e njërit nga elementët nga ana e nxënësve.

Vlera të cilës i referohemi shprehet në këtë statistikë me “mean”= “mesatare”, gjithashtu paraqiten vlerat minimale dhe maksimale që mund të marrin format e agresionit në statistikën deskriptive, si dhe deviacioni standart.

Tabela 10: Statistikë deskriptive

Statistikë Deskriptive					
	Nr.	Minimum	Maksimum	mean -mesatare	Deviacioni Standart
Tensioni Fiziologjik	815	1,00	5,00	2,1131	,84633
Komponenti kognitiv	815	1,00	5,00	2,4962	,95651
Refuzim	816	1,00	5,00	3,3580	,91541
Inat	816	1,00	5,00	2,4262	,85159
Ag. Fizik	816	1,00	4,78	1,9567	,73360
Ag. Verbal	815	1,00	5,00	2,0624	,84048
Ag. I Fshehur	816	1,00	5,00	1,9976	,83158
Hakmarrja	816	1,00	4,83	1,9792	,77326
Përmbysja	816	1,00	4,67	2,1714	,65487
Bulling	815	1,00	5,00	2,0000	,93060
Nr. Valid (listwise)	815				

** Statistika deskriptive sinjifikante në shkallën 0.95

Sipas tabelës frekuenca, e cila në programin e përdorur shprehet me mean = mesatare për $p < 0.95$ vërehen vlerat e mëposhtme ku: agresiviteti fizik, hakmarrja dhe agresiviteti i fshehur, paraqiten pothuajse me vlera të njëjta përkatësisht me: $p = 1.95$, $p = 1.97$ dhe $p = 1.99$ për $p < 0.95$. Bulling dhe agresiviteti verbal në frekuencën e shfaqjes së tyre paraqiten me vlerë të njëjtë përkatësisht $p = 2.00$ dhe $p = 2.06$ për $p < 0.95$.

Tensioni fiziologjik dhe përmbysja rezultojnë përkatësisht me vlerat $p = 2.11$ dhe $p = 2.17$ për $p < 0.95$.

Inati i brendshëm dhe komponenti konjitiv raportohen përkatësisht me vlerat $p = 2.42$ dhe $p = 2.49$ për $p < 0.95$. Frekuenca më të lartë pasqyrohet te refuzimi, përkatësisht me vlerën $p = 3.35$ për $p < 0.95$.

6.4 Lidhjet korrelative mes variablave

Tensioni fiziologjik

Të dhënat e paraqitura në tabelë tregojnë lidhjen korrelative që ekziston midis formave të agresionit të brendshëm dhe një prej shkallëve të zemërimit, përkatësisht tensionit fiziologjik duke paraqitur një lidhje statistikisht të rëndësishme mes tij dhe shkallëve të tjera të agresionit.

Tabela 11. Lidhjet korrelative mes tensionit fiziologjik dhe llojeve të agresionit të brendshëm

	Komponenti konjitiv	Refuzimi	Inati
Tensioni fiziologjik Pearson Correlacion	,634**	,203**	,547**
Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Nr.	815	815	815

** Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Vlera më e ulët e tensionit fiziologjik shprehet në raport me shkallët e agresionit të brendshëm, nënshkallë e të cilit është, por në vlera statistikisht tepër të rëndësishme në lidhje me format e tij: kështu refuzimi në lidhje me tensionin fiziologjik ka një vlerë për $r = .20$ për $p < 0.01$, në lidhje me inatin e brendshëm shfaqet me një vlerë $r = .54$ për $p < 0.01$ dhe me komponentin konjitiv shfaqet me vlerë $r = .63$ për $p < 0.01$.

Tabela 11.1. Lidhjet korrelative mes tensionit fiziologjik dhe formave të agresionit të jashtëm

		Fizik	Verbal	I Fshehur	Hakmarrje	Përmbysja	Bulling
Tensioni fiziologjik	Pearson	,646**	,640**	,539**	,519**	,572**	,703**
	Correlacion						
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	N	815	815	815	815	815	815

** Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Një lidhje domethënëse vërehet midis tensionit fiziologjik, si shkallë e zemërimit, dhe shkallëve të agresionit të shfaqur, ku hakmarrja ka një vlerë $r = .51$ për $p < 0.01$, ndërkohë që agresioni i fshehur kundrejt tensionit fiziologjik rezulton me një vlerë $r = .53$ për $p < 0.01$, ndërsa agresioni verbal dhe ai fizik raportohen me një vlerë të njëjtë me njëra tjetrën, por në vlerë më të lartë kundrejt tensionit fiziologjik, përkatësisht $r = .64$ për $p < 0.01$.

Një lidhje e rëndësishme ekziston dhe kundrejt përmbysjes dhe tensionit fiziologjik që shfaqet me vlerë $r = .57$ për $p < 0.01$.

Vlera më e lartë dhe sinjifikative shprehet mes tensionit fiziologjik dhe bulling ku shfaqet vlera $r = .70$ për $p < 0.01$.

Tabela 11.2. Lidhja korrelacionale mes tensionit fiziologjik dhe nxitësve

		Në shtëpi	Në shkollë	Me shokët/shoqet	Në përgjithësi
Tensionit fiziologjik	Pearson Correlation	,334**	,285**	,284**	,265**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	814	814	814	815

** Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Përsa i përket lidhjes së nxitësve me tensionin fiziologjik, ajo që del nga të dhënat është fakti se adoleshentët nxiten, *në përgjithësi*, kundrejt tensionit fiziologjik me një vlerë të shprehur $r = .26$ për $p < 0.01$.

Të dhënat tregojnë se midis nxitësve dhe tensionit fiziologjik ekziston një lidhje e rëndësishme. Adoleshentët nxiten në lidhje me dy nga nxitësit, *në shkollë* dhe *me shokët* duke u identifikuar me vlerë të njëjtë përkatësisht $r = .26$ për $p < 0.01$. Vlera më e lartë që identifikohet në lidhje mes tensionit fiziologjik dhe nxitësit “në familje” rezulton përkatësisht me një vlerë $r = .33$ për $p < 0.01$.

Komponenti konjitiv

Të dhënat e paraqitura në tabelë tregojnë lidhjen korrelacionale që ekziston midis formave të agresionit dhe njërës nga dy shkallët e zemërimit, përkatësisht komponentit konjitiv, duke shfaqur një lidhje statistikisht të rëndësishme mes komponentit konjitiv dhe shkallëve të tjera të tij, sikundër edhe lidhjes që shfaq me nxitësit.

Tabela 11.3. Lidhja korrelacionale midis komponentit konjitiv dhe llojeve të agresionit të brendshëm

		Tensioni fiziologjik	Refuzim	Inati
Komponenti konjitiv	Pearson Correlation	,634**	,326**	,671**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
	N	815	815	815

** Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Vlera më e ulët dhe më e lartë e këtij lloj agresioni shprehet në raport me shkallët e tjera të agresionit të brendshëm, nënshkallë e të cilit është, duke u shfaqur në vlera statistikisht

tepër të rëndësishme: kështu refuzimi në lidhje me komponentin konjitiv ka një vlerë statistikisht tepër domethënëse $r = .32$ për $p < 0.01$, inati i brendshëm me një vlerë $r = .67$ për $p < 0.01$.

Tabela 11.4. Lidhja korrelacionale midis komponentit konjitiv dhe formave të agresionit të jashtëm

		Fizik	Verbal	I Fshehur	Hakmarrja	Përmbysja	Bulling
Komponenti Konjitiv	Pearson	,432**	,504**	,443**	,370**	,487**	,547**
	Correlacion						
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	N	815	815	815	815	815	815

** Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Një lidhje domethënëse vërehet mes komponentit konjitiv dhe shkallëve të agresionit të shfaqur, ku hakmarrja ka një vlerë $r = .37$ për $p < 0.01$.

Lidhja korrelacionale që shfaqet mes agresivitetit fizik dhe atij të fshehur kundrejt komponentit konjitiv raportohet me vlera statistikisht domethënëse përkatësisht për $r = .43$ për $p < 0.01$ dhe $r = .44$ për $p < 0.01$.

Komponenti konjitiv shfaqet me vlerë gjithashtu sinjifikative në lidhje me përmbysjen duke shfaqur vlerën $r = .48$ për $p < 0.01$.

Në lidhje me agresivitetin verbal kjo vlerë është domethënëse përkatësisht $r = .54$ për $p < 0.01$, ndërsa me bulling komponentin konjitiv arrin dhe vlerën më të lartë me shkallët e agresionit të brendshëm për $r = .54$ për $p < 0.01$.

Tabela 11.5. Lidhja korrelacionale midis komponentit konjitiv dhe nxitësve

	Në shtëpi	Në shkollë	Me shokët/shoqet	Në përgjithësi
Komponenti konjitiv Pearson	,361**	,373**	,326**	,343**
Correlation				
Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
N	814	814	814	815

** Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Nga lidhja korrelacionale mes nxitësve dhe komponentit konjitiv, nga të dhënat rezulton se se adoleshentët nxiten, *me shokët* me një vlerë të shprehur $r = .32$ për $p < 0.01$.

Të dhënat tregojnë se nga nxitësi, *në përgjithësi*, adoleshentët nxiten me masën e një vlerë për $r = .34$ për $p < 0.01$, kurse “në shtëpi” bie në sy një nxitje me një vlerë më të lartë $r = .36$ për $p < 0.01$ dhe nxitësi që identifikohet në lidhje me komponentin konjitiv me vlerën më të lartë është nxitësi, *në shkollë*, përkatësisht me një vlerë për $r = .37$ për $p < 0.01$.

Refuzimi

Të dhënat e paraqitura në tabelën e lidhjes korrelative që shfaqet midis formave të agresionit me një nga shkallët e zemërimit, si refuzimi, tregojnë se ekziston një lidhje statistikisht e rëndësishme mes refuzimit me shkallët e tjera të agresionit të brendshëm.

Tabela 11.6. Lidhja korrelacionale mes refuzimit dhe shkallëve të agresionit të brendshëm

	Tensioni fiziologjik	Komponentit konjitiv	Inati
Refuzim Pearson Correlation	,203**	,326**	,261**
Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
N	815	815	816

** Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Në raport me shkallët e agresionit të brendshëm, nënshkallë e të cilit është dhe refuzimi, vlerën më të lartë ai e shfaq në lidhje me tensionin fiziologjik $r = .20$ për $p < 0.01$, me inatin shfaqet me një vlerë $r = .26$ për $p < 0.01$, ndërsa me komponentin konjitiv shfaqet me vlerën më të lartë $r = .32$ për $p < 0.01$.

Tabela 11.7. Lidhja korrelacionale mes refuzimit dhe llojeve të agresionit të shfaqur

	Fizik	Verbal	I Fshehur	Hakmarrja	Përmbysja	Bulling
Refuzim Pearson Correlation	,145**	,147**	,105**	,163**	,251**	,137**
Sig. (2-tailed)	,000	,000	,003	,000	,000	,000
N	816	815	816	816	816	815

** Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Një lidhje domethënëse vërehet midis refuzimit dhe shkallëve të agresionit të shfaqur, ku vlera më e vogël rezulton me agresivitetin e fshehur me një vlerë $r = .10$ për $p < 0.01$.

Mes refuzimit dhe bulling kjo vlerë arrin në $r = .13$ për $p < 0.01$, ndërkohë që agresioni verbal dhe ai fizik shfaqen me vlerë të njëjtë me njëra tjetrën, kundrejt tensionit fiziologjik, përkatësisht në vlerën $r = .14$ për $p < 0.01$.

Një lidhje e rëndësishme ekziston ndërmjet hakmarrjes dhe refuzimit, e cila shfaqet me një vlerë për $r = .16$ për $p < 0.01$, ndërkohë që vlera më e lartë ekziston mes përmbysjes dhe refuzimit me një vlerë për $r = .25$ për $p < 0.01$.

Tabela 11.8. Lidhja korrelacionale mes refuzimit dhe nxitësve

		Në shtëpi	Në shkollë	Me shokët / shoqet	Në përgjithësi
Refuzim	Pearson Correlation	,181**	,311**	,196**	,288**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	814	814	814	816

** Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Nga lidhja korrelacionale mes nxitësve dhe refuzimit, rezulton se adoleshentët nxiten, *në shtëpi*, me një vlerë të domethënëse statistikore, por në një vlerë më të ulët se nxitësit e tjerë e shprehur kjo përkatësisht me $r = .18$ për $p < 0.01$.

Nga të dhënat shihet se në lidhje me nxitësin, *me shokët*, treguesi i refuzimit krijon korrelacion me një vlerë $r = .19$ për $p < 0.01$. Nxitësi, *në përgjithësi*, kundrejt refuzimit shfaqet me një vlerë $r = .28$ për $p < 0.01$, ndërsa nxitësi me vlerën më të lartë në lidhje me refuzimin është, *në shkollë*, përkatësisht me një vlerë për $r = .31$ për $p < 0.01$.

Inati

Të dhënat e paraqitura në tabelën e lidhjes korrelative, që ekzistojnë midis formave të agresionit të shfaqur dhe inatit, rezultojnë të kenë një lidhje statistikisht të rëndësishme mes tij dhe formave të tjera të agresionit të shfaqur

Tabela 11.9. Lidhja korrelacionale mes inatit dhe formave të agresionit të shfaqur

		Ag. fizik	Verbal	I fshehur	Hakmarrja	Përmbysja	Bulling
Inati	Pearson Correlation	,341**	,404**	,391**	,299**	,470**	,457**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	N	816	815	816	816	816	815

** Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Një lidhje domethënëse vërehet midis inatit dhe shkallëve të agresionit të shfaqur, ku hakmarrja kundrejt, *inatit*, si nënshkallë e agresionit të brendshëm ka një vlerë $r = .29$ për $p < 0.01$.

Agresiviteti fizik kundrejt inatit paraqitet me një vlerë $r = .34$ për $p < 0.01$, ndërsa agresioni i fshehur me inatin paraqitet me një vlerë $r = .39$ për $p < 0.01$. Një lidhje e rëndësishme ekziston kundrejt agresionit verbal dhe inatit për një vlerë $r = .40$ për $p < 0.01$, ndërsa bulling kundrejt inatit shfaqet me një vlerë $r = .45$ për $p < 0.01$. Vlera më e lartë dhe më sinjifikative rezulton mes përmbysjes dhe inatit, e cila përkatësisht shfaqet me një masë $r = .70$ për $p < 0.01$.

Tabela 11.10. Lidhja korrelacionale mes inatit dhe nxitësve

		Në shtëpi	Në shkollë	Me shokët/shoqet	Në përgjithësi
Inati	Pearson Correlation	,316**	,346**	,319**	,297**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	814	814	814	816

** . Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Përsa i takon lidhjes së nxitësve me inatin, ajo që dallon nga të dhënat është fakti se adoleshentët nxiten, *në përgjithësi*, kundrejt inatit me një vlerë të shprehur $r = .29$ për $p < 0.01$. Të dhënat tregojnë se adoleshentët nxiten me të njëjtën vlerë, përsa i takon lidhjes midis nxitësve dhe inatit, si, *në shtëpi* dhe *me shokët* për $r = .31$ për $p < 0.01$. Vlera më e lartë që identifikohet në lidhje mes nxitësve, përkatësisht, *në shkollë* dhe inatit e shfaqur me një vlerë $r = .34$ për $p < 0.01$.

Agresioni fizik

Të dhënat e paraqitura në tabelë e lidhjes korrelative që ekziston midis formave të agresionit të shfaqur dhe agresionit fizik, tregojnë se ekziston një lidhje statistikisht e rëndësishme mes tij dhe shkallëve të tjera të agresionit .

Tabela 11.11. Lidhja korrelacionale mes agresionit fizik dhe formave të agresionit të shfaqur

	Verbal	I Fshehur	Hakmarrja	Përmbysja	Bulling
Ag. Fizik Pearson Correlation	,729**	,669**	,756**	,672**	,649**
Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000
N	815	816	816	816	815

** Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Midis agresionit fizik dhe shkallëve të tjera të agresionit të shfaqur vërehet një lidhje domethënëse, ku vlera më e ulët, por tepër sinjifikative lidhet me bulling me një vlerë $r = .64$ për $p < 0.01$, ndërkohë që agresioni i fshehur kundrejt agresionit fizik, paraqitet me vlerë $r = .66$ për $p < 0.01$.

Një lidhje e rëndësishme ekziston kundrejt përmbysjes dhe agresionit fizik që shfaqet përkatësisht me vlerë $r = .67$ për $p < 0.01$, ndërsa agresioni verbal rezulton me një vlerë më të lartë kundrejt agresionit fizik, përkatësisht në masën $r = .72$ për $p < 0.01$.

Ndërkohë që vlera më e lartë dhe sinjifikative shprehet mes hakmarrjes dhe agresionit fizik përkatësisht me vlerë $r = .75$ për $p < 0.01$.

Tabela 11.12. Lidhja korrelacionale mes agresionit fizik dhe nxitësve

		Në shtëpi	Në shkollë	Me shokët/shoqet	Në përgjithësi
Ag. Fizik	Pearson Correlation	,346**	,200**	,299**	,181**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	814	814	814	816

**. Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Nga lidhja korrelacionale mes nxitësve dhe agresionit fizik del se ekziston një lidhje e rëndësishme midis agresionit fizik dhe nxitësit, *në përgjithësi*, me një madhësi vlere të shprehur me $r = .18$ për $p < 0.01$. Të dhënat tregojnë se midis nxitësit, *në shkollë* dhe agresionit fizik ka afërsisht një vlerë për $r = .20$ për $p < 0.01$. Nxitësi, *me shokët*, përkundrejt agresionit fizik raportohet një vlerë $r = .29$ për $p < 0.01$, ndërsa vlera më e lartë që identifikohet rezulton në lidhjen mes nxitësit, *në shtëpi* dhe agresionit fizik, rezulton me një vlerë për $r = .34$ për $p < 0.01$.

Agresioni verbal

Të dhënat e paraqitura në tabelën e lidhjes korrelative që ekzistojnë midis formave të agresionit të shfaqur dhe atij verbal tregojnë një lidhje statistikisht të rëndësishme mes agresionit verbal dhe shkallëve të tjera të agresionit të shfaqur.

Tabela 11.13. Lidhja korrelacionale mes agresionit verbal dhe formave të agresionit të shfaqur

		Fizik	I fshehur	Hakmarrja	Përmbysja	Bulling
Verbal	Pearson Correlation	,729**	,591**	,617**	,622**	,663**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000
	N	815	815	815	815	815

** . Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Një lidhje domethënëse rezulton midis agresionit verbal dhe shkallëve të tjera të agresionit të shfaqur, ku vlera më e ulët, por tepër sinjifikative, rezulton të jetë me agresionin e fshehur përkatësisht me një vlerë $r = .59$ për $p < 0.01$, ndërkohë që hakmarrja kundrejt agresionit verbal shfaqet me një vlerë $r = .61$ për $p < 0.01$. Një lidhje e rëndësishme ekziston kundrejt përmbysjes dhe agresionit verbal përkatësisht me një vlerë $r = .62$ për $p < 0.01$, ndërsa një vlerë e lartë identifikohet mes bulling dhe agresionit verbal, përkatësisht në vlerën $r = .66$ për $p < 0.01$.

Tabela 11.14: Lidhja korrelacionale mes agresionit verbal dhe nxitësve

		Në shtëpi	Në shkollë	Me shokët/shoqet	Në përgjithësi
Verbal	Pearson Correlation	,349**	,265**	,294**	,198**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	814	814	814	815

** . Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Nga lidhja korrelacionale mes nxitësve dhe agresionit fizik, nga të dhënat rezulton se, agresioni fizik krijon një lidhje të rëndësishme me nxitësin, *në përgjithësi*, që shfaqet me

një vlerë të shprehur $r = .19$ për $p < 0.01$. Të dhënat tregojnë se në lidhje me nxitësin, në shkollë, agresioni fizik shfaqet me një vlerë për $r = .26$ për $p < 0.01$.

Me shokët, një nga nxitësit, raportohet me një vlerë $r = .29$ për $p < 0.01$. Vlera më e lartë identifikohet me nxitësin, në familje, shprehur përkatësisht me një vlerë $r = .34$ për $p < 0.01$.

Agresioni i fshehur

Të dhënat e paraqitura në tabelë, e lidhjes korrelative që ekziston midis formave të agresionit të shfaqur me agresionin e fshehur, tregojnë një lidhje statistikisht të rëndësishme mes agresionit të fshehur dhe shkallëve e tjera të agresionit .

Tabela 11.15. Lidhja korrelacionale mes agresionit të fshehur dhe formave të agresionit të shfaqur

		Fizik	Verbal	Hakmarrja	Përmbysja	Bulling
I Fshehur	Pearson Correlation	,669**	,591**	,654**	,608**	,558**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000
	N	816	815	816	816	815

** . Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Një lidhje domethënëse vërehet midis bulling dhe agresionit të fshehur me një vlerë $r = .55$ për $p < 0.01$. Lidhja korrelacionale mes përmbysjes dhe agresionit të fshehur shfaqet me vlerë $r = .60$ për $p < 0.01$. Një vlerë e lartë rezulton edhe në lidhjen mes hakmarrjes dhe agresionit të fshehur, përkatësisht në vlerën $r = .65$ për $p < 0.01$.

Tabela 11.16. Lidhja korrelacionale mes agresionit të fshehur dhe nxitësve

		Në shtëpi	Në shkollë	Me shokët/shoqet	Në përgjithësi
I Fshehur	Pearson Correlation	,259**	,179**	,273**	,194**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	814	814	814	816

** . Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Nga lidhja korrelacionale mes nxitësve dhe agresionit të fshehur, nga të dhënat del se adoleshentët nxiten, *në shkollë*, kundrejt tij me një vlerë të shprehur me $r = .17$ për $p < 0.01$. Agresioni i fshehur në lidhje me nxitësin, *në përgjithësi*, shprehet me një vlerë $r = .19$ për $p < 0.01$. Përsa i takon nxitësit, *në familje*, kundrejt agresionit të fshehur ai paraqitet me një vlerë $r = .25$ për $p < 0.01$, ndërsa vlera më e lartë e agresionit të fshehur shfaqet në lidhje me nxitësin, *me shokët*, përkatësisht me një vlerë $r = .27$ për $p < 0.01$.

Hakmarrja

Të dhënat e paraqitura në tabelë të lidhjes korrelative që ekziston midis formave të agresionit të shfaqur dhe hakmarrjes tregojnë një lidhje statistikisht të rëndësishme mes hakmarrjes dhe shkallëve të tjera të agresionit të shfaqur.

Tabela 11.17. Lidhja korrelacionale mes hakmarrjes dhe formave të agresionit të shfaqur

		Fizik	Verbal	I Fshehur	Përmbysja	Bulling
Hakmarrja	Pearson Correlation	,756**	,617**	,654**	,646**	,511**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000
	N	816	815	816	816	815

** Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01

Një lidhje domethënëse vërehet midis bulling dhe hakmarrjes përkatësisht me një vlerë $r = .51$ për $p < 0.01$. Lidhja korrelacionale midis përmbysjes dhe hakmarrjes rezulton me një vlerë të lartë përkatësisht $r = .64$ për $p < 0.01$.

Tabela 11.18. Lidhja korrelacionale mes hakmarrjes dhe nxitësve

	Në shtëpi	Në shkollë	Me shokët/shoqet	Në përgjithësi
Hakmarrja Pearson Correlation	,239**	,189**	,236**	,158**
Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
N	814	814	814	816

** Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01

Përsa i takon lidhjes korrelacionale mes nxitësve dhe hakmarrjes të dhënat tregojnë se: ndërmjet nxitësit, *në përgjithësi* dhe hakmarrjes qëndron një lidhje e rëndësishme statistikore e cila shprehet përkatësisht me një vlerë $r = .15$ për $p < 0.01$.

Të dhënat tregojnë se hakmarrja në lidhje me nxitësin, *në shkollë*, paraqitet në një vlerë $r = .18$ për $p < 0.01$, ndërsa relacionet e nxitësve, *në familje* dhe *me shokët*, rezultojnë me vlerë të barabartë kundrejt hakmarrjes për $r = .23$ për $p < 0.01$ që është dhe vlera më e lartë që identifikohet.

Përmbysja

Të dhënat e paraqitura në tabelë e lidhjes korrelative që ekziston midis formave të agresionit të shfaqur dhe përmbysjes tregojnë një lidhje statistikisht të rëndësishme mes përmbysjes dhe shkallëve të tjera të agresionit .

Tabela 11.19. Lidhja korrelacionale mes përmbysjes dhe formave të agresionit të shfaqur

	Fizik	Verbal	I Fshehur	Hakmarrja	Bulling
Përmbysja Pearson Correlation	,672**	,622**	,608**	,646**	,553**
Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000
N	816	815	816	816	815

** Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01

Një lidhje domethënëse identifikohet mes bulling dhe përmbysjes, ndonëse është vlera më e dobët që përmbysja krijon me format e agresionit të shfaqur, por në vetvete kjo lidhje paraqitet me një vlerë të konsiderueshme përkatësisht me $r = .55$ për $p < 0.01$.

Tabela 11.20. Lidhja korrelacionale mes përmbysjes dhe nxitësve

	Në shtëpi	Në shkollë	Me shokët/shoqet	Në përgjithësi
Përmbysja Pearson Correlation	,346**	,326**	,348**	,272**
Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
N	814	814	814	816

** Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Përsa i takon lidhjes së nxitësve me përmbysjen, ajo që del nga të dhënat është fakti se midis saj dhe nxitësit, *në përgjithësi*, ekziston një lidhje e rëndësishme që shfaqet me një vlerë të shprehur $r = .27$ për $p < 0.01$.

Të dhënat tregojnë se, *në shkollë*, përmbysja nxitet në një vlerë për $r = .32$ për $p < 0.01$, në *shtëpi* dhe *me shokët*, paraqitet me vlerë ekuivalente kundrejt përmbysjes më saktësisht për $r = .34$ për $p < 0.01$ që është dhe vlera më e lartë që identifikohet.

Bulling

Tabela 11.21. Lidhja korrelacionale mes bulling dhe formave të agresionit

		Ag. fizik	Ag. Verbal	I fshehur	Hakmarrja	Përmbysja
Bulling	Pearson Correlation	,649**	,663**	,558**	,511**	,553**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000
	N	815	815	815	815	815

** Lidhja korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01

Lidhje domethënëse vërehet midis bulling dhe formave të agresionit të shfaqur. Për sa i përket hakmarrjes kjo lidhje paraqitet me një vlerë $r = .51$ për $p < 0.01$, në lidhje me agresionin e fshehur dhe përmbysjen krijon pothuajse të njëjtën vlerë $r = .55$ për $p < 0.01$. Përsa i takon bulling ai krijon lidhjen më të fortë me dy nga format e agresionit të shfaqur përkatësisht agresionin fizik dhe atë verbal me vlerë $r = .64$ për $p < 0.01$ dhe $r = .66$ për $p < 0.01$. Ashtu si është paraqitur dhe në tabelën nr.10.1 lidhjen më të fortë bulling e ka me zemërimin, përkatësisht me vlerë $r = .51$ për $p < 0.01$ (formë e agresionit të brendshëm).

Tabela 11.22. Lidhja korrelacionale mes bulling dhe nxitësve

		Në shtëpi	Në shkollë	Me shokët/shoqet	Në përgjithësi
Bullying	Pearson Correlation	,289**	,214**	,225**	,182**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	814	814	814	815

** Lidhja Korrelacionale është sinjifikante në shkallën 0.01.

Përsa i takon lidhjes së nxitësve me bulling, ajo që del nga të dhënat është fakti se midis nxitësit, *në përgjithësi* dhe bulling ekziston një lidhje me një vlerë të shprehur me $r = .18$ për $p < 0.01$.

Të dhënat tregojnë se, *në shkollë*, bulling nxitet në një vlerë për $r = .21$ për $p < 0.01$.

Nxitësi, *me shokët*, bazuar në të dhënat kundrejt bulling është me një vlerë për $r = .22$ për $p < 0.01$, vlera më e lartë që identifikohet kundrejt bulling është me nxitësin, *në shtëpi*, $r = .28$ për $p < 0.01$.

Si përmbledhje mund të thuhet se tensioni fiziologjik shfaqet me një lidhje të fortë statistikore agresivitetit fizik dhe atij verbal, të shprehur me të njëjtën vlerë për $r = .64$ për $p < 0.01$, me komponentin konjitiv shfaqet me një vlerë $r = .63$ për $p < 0.01$, në lidhje me bulling tensioni fiziologjik paraqet një vlerë $r = .70$ për $p < 0.01$.

Komponenti konjitiv ka një lidhje statistikore të rëndësishme kundrejt bulling me vlerë $r = .54$ për $p < 0.01$, me tensionin fiziologjik $r = .63$ për $p < 0.01$. Gjithashtu inati kundrejt komponentit konjitiv shfaqet me vlerën më të lartë për $r = .67$ për $p < 0.01$.

Refuzimi kundrejt përmbysjes paraqet një lidhje të fortë statistikore për $r = .25$ për $p < 0.01$, kundrejt inatit rezulton me vlerë $r = .26$ për $p < 0.01$ dhe në lidhje me komponentit konjitiv shprehet me vlerë $r = .32$ për $p < 0.01$.

Inati kundrejt përmbysjes ka një vlerë për $r = .47$ për $p < 0.01$, ndërkohë me tensioni fiziologjik ka një vlerë $r = .54$ për $p < 0.01$. Komponenti konjitiv në lidhje me inatin paraqitet me një vlerë $r = .67$ për $p < 0.01$.

Agresioni fizik kundrejt përmbysjes shfaqet me një vlerë për $r = .67$ për $p < 0.01$, kundrejt agresionit verbal identifikohet me një vlerë $r = .72$ për $p < 0.01$ dhe kundrejt hakmarrjes raportohet me një vlerë $r = .75$ për $p < 0.01$.

Agresioni verbal kundrejt tensionit fiziologjik shfaqet me një vlerë sinjifikative $r = .64$ për $p < 0.01$. Kundrejt bulling, agresioni verbal rezulton me një vlerë $r = .66$ për $p < 0.01$, ndërsa agresioni fizik paraqitet me një vlerë $r = .72$ për $p < 0.01$.

Agresioni i fshehur kundrejt përmbysjes paraqitet me një vlerë $r = .60$ për $p < 0.01$, me vlera po kaq të rëndësishme paraqiten kundrejt kësaj forme agresioni dhe hakmarrja përkatësisht me vlerë $r = .65$ për $p < 0.01$ dhe agresioni fizik me një vlerë $r = .66$ për $p < 0.01$.

Hakmarrja kundrejt përmbysja shfaqet me një vlerë $r = .64$ për $p < 0.01$, ndërsa po me vlera kaq të rëndësishme rezulton kundrejt hakmarrjes dhe agresioni i fshehur me një vlerë $r = .65$ për $p < 0.01$ si dhe në lidhje me agresionin fizik përkatësisht me një vlerë $r = .75$ për $p < 0.01$.

Përmbysja kundrejt agresivitetit verbal krijon një lidhje me vlerë $r = .62$ për $p < 0.01$ kundrejt hakmarrjes paraqitet me një vlerë për $r = .64$ për $p < 0.01$, ndërsa vlera më e lartë arrihet midis përmbysjes dhe agresivitetit fizik me një vlerë për $r = .67$ për $p < 0.01$.

Bulling shfaq lidhje të rëndësishme korrelacionale me agresivitetin fizik përkatësisht me vlerë $r = .64$ për $p < 0.01$, me agresivitetin verbal gjithashtu shfaqet me vlerë të rëndësishme, përkatësisht $r = .66$ për $p < 0.01$, ndërsa vlera më e lartë që bulling krijon është me tensionin fiziologjik, përkatësisht me vlerë $r = .70$ për $p < 0.01$.

6.5 T-Test në lidhje me gjininë

Tabelat në vijueshmëri tregojnë se ka dallime statistikisht të rëndësishme mes formave të ndryshme të agresionit dhe gjinisë mashkullore dhe asaj femërore.

Në tabelën e parë paraqiten të dhënat mbi lidhjen që ekziston mes formave të agresionit dhe gjinisë mashkullore, më pas të gjinisë femërore dhe krahasimi i tyre paraqitet në tabelën e tretë.

Fal programit të hedhjes së të dhënave SPSS aty paraqiten devijacioni standart dhe gabimi standart, vlera të cilës i referohemi është “mean” apo “mesatare”.

Djemtë rezultojnë me një nivel agresiviteti në vlerat e mëposhtme, sipas formave të shfaqjes së tij. Të dhënat janë renditur sipas nivelit të vlerave nga më të ultat deri tek më të lartat.

Bulling raportohet tek djemtë me vlerë $t = 2.02$ për $p < 0.01$, agresioni fizik me vlerë $t = 2.02$ për $p < 0.01$, agresiviteti verbal $t = 2.06$ për $p < 0.01$, agresiviteti i fshehur shfaqet me vlerë $t = 2.07$ për $p < 0.01$, tensioni fiziologjik për $t = 2.10$ për $p < 0.01$, hakmarrja me vlerë $t = 2.13$ për $p < 0.01$, përmbysja $t = 2.19$ për $p < 0.01$, komponenti konjitiv me vlerë $t = 2.24$ për $p < 0.01$ dhe inat i brendshëm $t = 2.38$ për $p < 0.01$, ndërsa vlerën më të lartë djemtë e paraqesin te refuzimi përkatësisht me vlerë $t = 3.32$ për $p < 0.01$.

Referuar vlerave, gjinia mashkullore krijon një lidhje domethënëse me të gjithë format e agresionit.

Tabela 12. T-Test, format e agresionit për gjininë mashkullore

	Statistikë Grupi				
	Gjinia	Nr.	Mean= Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart Mesatare
T.fiziologjik	Mashkull	388	2,1008	,81378	,04131
K. konjitiv	Mashkull	388	2,4356	,90006	,04569
Refuzim	Mashkull	389	3,3221	,88791	,04502
Inati	Mashkull	389	2,3881	,79964	,04054
Fizik	Mashkull	389	2,0563	,76690	,03888
Verbal	Mashkull	388	2,0633	,83052	,04216
I Fshehur	Mashkull	389	2,0778	,85857	,04353
Hakmarrja	Mashkull	389	2,1302	,79437	,04028
Përmbysja	Mashkull	389	2,1931	,68936	,03495
Bulling	Mashkull	388	2,0266	,89228	,04530

** T- Test sinjifikante në shkallën 0.95

Vajzat shfaqin vlerat e mëposhtme sipas farmave të ndryshme të agresivitetit.

Të dhënat janë renditur nga niveli i vlerave më të ulta deri tek më të lartat që ato paraqesin në lidhje me format e ndryshme të agresionit.

Tabela 12.1. T-Test, format e agresionit për gjininë femërore

Statistikë Grupi					
	Gjinia	Nr.	Mean= Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart Mesatare
T.fiziologjik	Femer	427	2,1244	,87566	,04238
K.konjitiv	Femer	427	2,5513	1,00294	,04854
Refuzim	Femer	427	3,3907	,93962	,04547
Inat	Femer	427	2,4609	,89584	,04335
Fizik	Femer	427	1,8659	,69037	,03341
Verbal	Femer	427	2,0616	,85039	,04115
I Fshehur	Femer	427	1,9246	,80025	,03873
Hakmarrja	Femer	427	1,8416	,72761	,03521
Subvension	Femer	427	2,1516	,62195	,03010
Bulling	Femer	427	1,9758	,96452	,04668

** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01

Hakmarrja paraqitet me vlerë $t = 1.84$ për $p < 0.01$, agresioni fizik shfaqet me vlerë $t = 1.86$ për $p < 0.01$, agresiviteti i fshehur me vlerë $t = 1.92$ për $p < 0.01$, bulling me vlerë $t = 1.97$ për $p < 0.01$, agresiviteti verbal $t = 2.06$ për $p < 0.01$, tensioni fiziologjik për $t = 2.12$ për $p < 0.01$, përmbysja $t = 2.15$ për $p < 0.01$, inati i brendshëm $t = 2.46$ për $p < 0.01$, komponenti konjitiv me vlerë $t = 2.55$ për $p < 0.01$, ndërsa vlerën më të lartë vajzat ashtu si dhe djemtë e shfaqin tek refuzimi përkatësisht me vlerë $t = 3.39$ për $p < 0.01$.

Ajo që bie në sy edhe tek gjinia femërore referuar vlerave vërehet se krijohet një lidhje domethënëse me të gjithë format e agresionit.

Tabela e mëposhme tregojnë dallimet statistikisht të rëndësishme mes dy gjinive.

Tabela 12.2. T-Test llojet e agresionit për të dyja gjinitë

Statistikë Grupi					
	Gjinia	Nr.	Mean- Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart
T.fiziologjik	Femer	427	2,1244	,87566	,04238
	Mashkull	388	2,1008	,81378	,04131
K.konjitiv	Femer	427	2,5513	1,00294	,04854
	Mashkull	388	2,4356	,90006	,04569
Refuzim	Femer	427	3,3907	,93962	,04547
	Mashkull	389	3,3221	,88791	,04502
Inati	Femer	427	2,4609	,89584	,04335
	Mashkull	389	2,3881	,79964	,04054
Fizik	Femer	427	1,8659	,69037	,03341
	Mashkull	389	2,0563	,76690	,03888
Verbal	Femer	427	2,0616	,85039	,04115
	Mashkull	388	2,0633	,83052	,04216
I Fshehur	Femer	427	1,9246	,80025	,03873
	Mashkull	389	2,0778	,85857	,04353
Hakmarrja	Femer	427	1,8416	,72761	,03521
	Mashkull	389	2,1302	,79437	,04028
Përmbysja	Femer	427	2,1516	,62195	,03010
	Mashkull	389	2,1931	,68936	,03495
Bulling	Femer	427	1,9758	,96452	,04668
	Mashkull	388	2,0266	,89228	,04530

** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01

Referuar shkallëve të ndryshme të agresivitetit vlerat më të larta për të dyja gjinitë janë inati, komponenti konjitiv, por vlera më të larta për të dyja gjinitë shfaqen në lidhje me refuzimin.

Vajzat shfaqin në krahasim me djemtë refuzim në vlerë më të lartë, përkatësisht $t = 3.39$ për $p < 0.01$, tek djemtë refuzimi paraqitet me vlerë $t = 3.32$ për $p < 0.01$ në lidhje kjo me të gjithë format e agresivitetit. Vajzat shfaqin një vlerë më të lartë se djemtë, përse i takon komponenti konjitiv me vlerë $t = 2.55$ për $p < 0.01$, krahasuar me djemtë me vlerë $t = 2.43$ për $p < 0.01$. Inati i brendshëm gjithashtu paraqitet më i fuqishëm tek vajzat me vlerë $t = 2.46$ për $p < 0.01$ dhe djemtë $t = 2.38$ për $p < 0.01$.

Tensioni fiziologjik si shkallë e zemërimit paraqitet më i lartë tek vajzat, përkatësisht për vajza në vlerën $t = 2.12$ për $p < 0.01$ dhe djemtë $t = 2.10$ për $p < 0.01$. Dallime statistikisht të rëndësishme ka midis djemve dhe vajzave në llojet e tjera të agresivitetit ku djemtë kanë vlera më të larta se vajzat.

Djemtë shfaqin tek bulling vlera më të larta se vajzat për $t = 2.02$ për $p < 0.01$, po gjithashtu agresiviteti fizik tek djemtë rezulton me vlera më të lartë se vajzat, përkatësisht me një vlerë $t = 2.05$ për $p < 0.01$ dhe vajzat $t = 1.86$ për $p < 0.01$.

Përse i takon agresivitetit të fshehur, djemtë krahasuar me vajzat paraqiten në vlerën $t = 2.07$ për $p < 0.01$ dhe vajzat $t = 1.92$ për $p < 0.01$. Këto dallime shfaqen edhe përse i takon hakmarrjes ku djemtë shfaqin një vlerë $t = 2.13$ për $p < 0.01$ dhe vajzat $t = 1.84$ për $p < 0.01$.

Djemtë janë gjithashtu mbizotërues përse i takon agresivitetit verbal dhe përmbysjes në krahasim me vajzat, por në vlera jo të theksuara, madje tek ai verbal shfaqin vlera pothuajse

të papërfillshme, djemtë shfaqen me vlerë $t = 2.063$ për $p < 0.01$ dhe për vajzat me vlerë $t = 2.061$ për $p < 0.01$ (numri i tretë pas presjes, praktikisht jo domethënës).

Përsa i takon përmbysjes djemtë paraqesin vlerë më të lartë se vajzat përkatësisht me një vlerë $t = 2.19$ për $p < 0.01$ dhe vajzat me vlerë $t = 2.15$ për $p < 0.01$.

Nxitësit

Përsa i takon nxitësve rezulton se nuk ka dallime të rëndësishme statistikore midis dy gjinive.

Tabela 12.3. T-Test, gjinitë në lidhje me nxitësit

Nxitësit	Gjinia	Nr.	Statistikë Grupi		
			Mean- Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart
Në shtëpi	Femer	426	2,25	1,036	,050
	Mashkull	388	2,12	1,100	,056
Në shkollë	Femer	426	2,78	1,083	,052
	Mashkull	388	2,76	1,025	,052
Me shokët /shoqet	Femer	427	2,52	1,064	,052
	Mashkull	387	2,48	1,078	,055
Në përgjithësi	Femer	427	2,97	1,177	,057
	Mashkull	389	2,96	1,136	,058

** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01

Vërehet se vajzat , *në shtëpi*, nxiten më tepër se djemtë përkatësisht me vlerë $t = 2.25$ për $p < 0.01$, ndërsa djemtë me një vlerë $t = 2.12$ për $p < 0.01$.

Edhe, *me shokët*, vajzat nxiten pothuaj njësoj sa dhe djemtë, kështu vajzat paraqiten me një vlerë $t = 2.52$ për $p < 0.01$ dhe djemtë nxiten me vlerë $t = 2.48$ për $p < 0.01$.

Përsa i takon nxitësit, *në shkollë*, vajzat shfaqen përsëri pothuaj me të njëjtat vlera ashtu si dhe meshkujt pa ndonjë dallim statistikor të rëndësishëm, kështu vajzat paraqiten me vlerë $t = 2.78$ për $p < 0.01$, djemtë $t = 2.76$ për $p < 0.01$.

Në lidhje me nxitësin, *në përgjithësi*, vajzat shfaqen pothuajse me të njëjtat vlera si dhe djemtë përkatësisht për $t = 2.97$ për $p < 0.01$ dhe djemtë $t = 2.96$ për $p < 0.01$. Referuar vlerave si djemtë dhe vajzat nxiten në vlera të konsiderueshme në lidhje me të katër nxitësit.

6.6 T-Test sipas moshave

Tabelat në vijueshmëri tregojnë se ka dallime statistikisht të rëndësishme dhe midis moshave 15, 16, 17, 18,19 dhe formave të agresivitetit, si dhe me nxitësit.

Në tabelën e parë paraqiten të dhënat për adoleshentët e moshës 15 vjeçare, më pas 16, 17,18,19 dhe krahasimi mes tyre.

Fal programit të hedhjes së të dhënave SPSS aty paraqiten dhe devijacioni standart si dhe gabimi standart, vlera të cilës i referohemi për studimin është “mean”= “Mesatare”.

Në tabelën 13-të paraqiten vlerat e formave të ndryshme të agresionit që shfaqin adoleshentët femra dhe meshkuj të moshës 15- vjeç.

Tabela 13. Vlerat e formave të ndryshme të agresionit në moshën 15- vjeç

Statistikë Grupi					
	Grupmosha	Nr.	Mean-Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart
T.fiziologjik	15	160	2,1650	,94730	,07489
K.konjitiv	15	160	2,5656	1,06786	,08442
Refuzim	15	160	3,3875	,99728	,07884
Inat	15	160	2,4750	,93354	,07380
Fizik	15	160	1,8556	,74778	,05912
Verbal	15	160	2,0400	,91852	,07262
I Fshehur	15	160	2,0050	,85206	,06736
Hakmarrje	15	160	1,8971	,71287	,05636
Përmbysje	15	160	2,0873	,65672	,05192
Bulling	15	160	1,9333	,97258	,07689

** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01

Agresiviteti fizik paraqitet me vlerë $t = 1.85$ për $p < 0.01$, hakmarrja me vlerë $t = 1.89$ për $p < 0.01$, bulling rezulton me një vlerë $t = 1.93$ për $p < 0.01$, agresioni i fshehur paraqitet me vlerë $t = 2.00$ për $p < 0.01$, përmbysja me vlerë $t = 2.08$ për $p < 0.01$, tensioni fiziologjik me vlerë $t = 2.16$ për $p < 0.01$, inati me vlerë $t = 2.47$ për $p < 0.01$, komponenti konjitiv me vlerë $t = 2.56$ për $p < 0.01$ dhe refuzimi paraqitet me vlerë më të lartë përkatësisht $t = 3.38$ për $p < 0.01$.

Tabela 13.1. Vlerat e formave të ndryshme të agresionit në moshën 16- vjeç

Statistikë Grupi					
	Grupmosha	Nr.	Mean- Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart
T.fiziologjik	16	195	2,1023	,79581	,05699
K.konjitiv	16	195	2,5385	,95710	,06854
Refuzimi	16	195	3,5231	,87440	,06262
Inati	16	195	2,3749	,81883	,05864
Fizik	16	195	1,9436	,70693	,05062
Verbal	16	195	2,0574	,84095	,06022
I Fshehur	16	195	1,9744	,83725	,05996
Hakmarrje	16	195	2,0068	,78573	,05627
Përmbysja	16	195	2,1585	,61369	,04395
Bulling	16	195	1,9795	,94925	,06798

** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01

Adoleshentët e moshës 16 vjeç shfaqin në lidhje me format e agresivitetit këto vlera:

Agresiviteti fizik paraqitet me vlerë $t = 1.94$ për $p < 0.01$, agresiviteti i fshehur dhe bulling shfaqen me të njëjtën vlerë me $t = 1.97$ për $p < 0.01$, hakmarrja paraqitet me vlerë $t = 2.00$ për $p < 0.01$, agresiviteti verbal paraqitet me vlerë $t = 2.05$ për $p < 0.01$, tensioni fiziologjik me vlerë $t = 2.10$ për $p < 0.01$, përmbysja me vlerë $t = 2.15$ për $p < 0.01$, inati me vlerë $t = 2.37$ për $p < 0.01$, komponenti konjitiv me vlerë $t = 2.53$ për $p < 0.01$ dhe refuzimi shfaqet dhe tek kjo moshë me vlerën më të lartë $t = 3.52$ për $p < 0.01$.

Tabela 13.2. Vlerat e formave të ndryshme të agresionit në moshën 17- vjeç

Statistikë Grupi					
	Grupmosha	Nr.	Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart
T.fiziologjik	17	179	2,0763	,82787	,06188
K.konjitiv	17	179	2,4395	,93553	,06992
Refuzimi	17	179	3,2288	,91340	,06827
Inati	17	179	2,3778	,82377	,06157
Fizik	17	179	1,9686	,72508	,05419
Verbal	17	179	2,0251	,76149	,05692
I Fshehur	17	179	2,0103	,78620	,05876
Hakmarrja	17	179	1,9872	,76615	,05726
Përmbysja	17	179	2,1277	,64857	,04848
Bulling	17	179	2,0475	,92766	,06934

** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01

Adoleshentët e moshës 17 vjeç shfaqin këto vlera: Agresiviteti fizik paraqitet me vlerë $t=1.96$ për $p<0.01$, hakmarrja me vlerë $t=1.98$ për $p<0.01$, agresivitet i fshehur paraqitet me vlerë $t=2.01$ për $p<0.01$, agresiviteti verbal paraqitet me vlerë $t=2.02$ për $p<0.01$, bulling shfaqet me vlerë $t=2.04$ për $p<0.01$, tensioni fiziologjik me vlerë $t=2.07$ për $p<0.01$, përmbysja me vlerë $t=2.12$ për $p<0.01$, inati me vlerë $t=2.37$ për $p<0.01$, komponenti konjitiv me vlerë $t=2.43$ për $p<0.01$ dhe refuzimi me vlerë $t=3.22$ për $p<0.01$.

Tabela 13.3. Vlerat e formave të ndryshme të agresionit në moshën 18- vjeç

Statistikë Grupi					
	Grupmosha	Nr.	Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart
T.fiziologjik	18	147	2,1197	,84810	,06995
K.konjitiv	18	147	2,3980	,91025	,07508
Refuzim	18	148	3,2500	,94470	,07765
Inati	18	148	2,4459	,83485	,06862
Fizik	18	148	2,0523	,79230	,06513
Verbal	18	147	2,0585	,85759	,07073
Ag. i fshehur	18	148	2,0257	,88442	,07270
Hakmarrje	18	148	1,9658	,81054	,06663
Përmbysja	18	148	2,2393	,70190	,05770
Bulling	18	147	1,9977	,89007	,07341

** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01

Adoleshentët e moshës 18 vjeç shfaqin këto vlera: Hakmarrja shfaqet me vlerë $t = 1.96$ për $p < 0.01$, bulling shfaqet me vlerë $t = 1.99$ për $p < 0.01$, agresiviteti i fshehur paraqitet me vlerë $t = 2.02$ për $p < 0.01$, agresiviteti fizik paraqitet me të njëjtën vlerë me agresivitetin verbal me vlerë $t = 2.05$ për $p < 0.01$, tensioni fiziologjik paraqitet me vlerë $t = 2.11$ për $p < 0.01$, përmbysja me vlerë $t = 2.23$ për $p < 0.01$, komponenti konjitiv me vlerë $t = 2.39$ për $p < 0.01$, inati me vlerë $t = 2.44$ për $p < 0.01$, dhe refuzimi përsëri rezulton me vlerën më të lartë $t = 3.25$ për $p < 0.01$.

Tabela 13.4. Vlerat e formave të ndryshme të agresionit në moshën 19- vjeç

	Statistikë Grupi				
	Grupmosha	Nr.	Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart
T.fiziologjik	19	134	2,1090	,82165	,07098
K.konjitiv	19	134	2,5354	,89124	,07699
Refuzim	19	134	3,3746	,80690	,06971
Inat	19	134	2,4852	,85543	,07390
Fizik	19	134	1,9748	,69261	,05983
Verbal	19	134	2,1504	,83036	,07173
I Fshehur	19	134	1,9746	,80801	,06980
Hakmarrja	19	134	2,0410	,79431	,06862
Përmbysja	19	134	2,2739	,65460	,05655
Bulling	19	134	2,0485	,90686	,07834

** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01

Adoleshentët e moshës 19 vjeç në lidhje me format e ndryshme të agresivitetit shfaqen këto vlera: Agresiviteti fizik dhe ai i fshehur paraqitet me vlerë $t = 1.97$ për $p < 0.01$, bulling dhe hakmarrja gjithashtu paraqiten me të njëjtat vlera për $t = 2.04$ për $p < 0.01$, tensioni fiziologjik paraqitet me vlerë $t = 2.10$ për $p < 0.01$, ai verbal me vlerë $t = 2.15$ për $p < 0.01$, përmbysja me vlerë $t = 2.27$ për $p < 0.01$, inati paraqitet me vlerë $t = 2.48$ për $p < 0.01$, komponenti konjitiv paraqitet me vlerë $t = 2.53$ për $p < 0.01$ dhe refuzimi që rezulton dhe për këtë moshë me vlerën më të lartë përkatësisht $t = 3.37$ për $p < 0.01$.

Po të shohim me kujdes renditjen e formave të agresivitetit për secilën grupmoshë, ajo është pak a shumë e njëjtë. Përsa i takon shkallëve të zemërimit, tensioni fiziologjik vlerën më të lartë e arrin në moshën 15 vjeç me vlerë $t = 2.16$ për $p < 0.01$, komponenti konjitiv

paraqitet pak a shumë me të njëjtën vlerë në moshën 15 vjeç me vlerë $t = 2.56$ për $p < 0.01$, 16 dhe 19 vjeç (përkatësisht me vlerë $t = 2.53$ për $p < 0.01$), ndërkohë që paraqitet me një vlerë statistikisht të rëndësishme në ndryshim me moshën 18 vjeç me një vlerë $t = 2.39$ për $p < 0.01$ dhe 17 vjeç me vlerë $t = 2.43$ për $p < 0.01$.

Refuzimi vlerën më të lartë e shfaq në moshën 16 vjeç me një vlerë $t = 3.52$ për $p < 0.01$, ai pothuajse paraqitet me të njëjtat vlera në moshën 15 dhe 19 vjeç përkatësisht me vlerë $t = 3.38/37$ për $p < 0.01$, ndërsa në moshën 17 vjeç shfaqet me një vlerë $t = 3.22$ për $p < 0.01$ dhe 18 vjeç me një vlerë $t = 3.25$ për $p < 0.01$.

Inati shfaqet në vlerën e vet më të lartë në moshën 15 dhe 19 vjeç me vlerat $t = 2.47/48$ për $p < 0.01$ me një vlerë të rëndësishme statistikore në ndryshim me moshën 16 dhe 17 vjeç që nga ana e tyre shfaqen me të njëjtën vlerë për $t = 2.37$ për $p < 0.01$, ndërsa në moshën 18 vjeç me vlerë $t = 2.44$ për $p < 0.01$.

Agresiviteti fizik shfaqet në vlerën e tij më të ulët në moshën 15 vjeç me vlerë $t = 1.85$ për $p < 0.01$, në moshën 16, 17 dhe 19 vjeç agresiviteti fizik shfaqet me pothuajse të njëjtat vlera $t = 1.94/96/97$ për $p < 0.01$, ndërsa vlerën më të lartë ai e shfaq në moshën 18 vjeç me vlerë $t = 2.05$ për $p < 0.01$.

Ajo që të bie në sy është agresiviteti verbal, i cili paraqitet pak a shumë me të njëjtat vlera për moshën 17 vjeç me vlerë $t = 2.02$, 15 vjeç $t = 2.04$, 16 dhe 18 vjeç $t = 2.05$ dhe 19 vjeç 2.15 për $p < 0.01$.

Agresiviteti i fshehur shfaqet me të njëjtën vlerë në moshën 16 dhe 19 vjeç $t = 1.97$ për $p < 0.01$, në moshën 15 vjeç shfaqet me vlerën $t = 2.00$, ndërsa në moshën 17 dhe 18 vjeç ky

agresivitet paraqitet me një rritje përkatësisht me vlerat $t = 2.01$, $t = 2.02$ për $p < 0.01$ për $p < 0.01$.

Hakmarrja paraqitet me vlerën më të vogël në moshën 15 vjeçare $t = 1.89$ për $p < 0.01$, në moshën 18 vjeçare me vlerë $t = 1.96$ dhe në moshën 17 vjeçare me $t = 1.98$ për $p < 0.01$ për $p < 0.01$, ndërsa në moshën 16 vjeç hakmarrja arrin një vlerë $t = 2.00$ për $p < 0.01$ dhe vlerën më e lartë arrin në moshën 19 vjeç $t = 2.04$ për $p < 0.01$.

Përsa i takon përmbysjes vlera më e ulët ndeshet në moshën 15 vjeç me vlerë $t = 2.08$ për $p < 0.01$, në moshën 16 dhe 17 vjeç paraqitet me vlerat $t = 2.15$ dhe $t = 2.12$ për $p < 0.01$, ndërsa në moshën 18 vjeç përmbysja paraqitet me vlerë $t = 2.23$ për $p < 0.01$ dhe shfaqet me vlerë më të lartë në moshën 19 vjeç $t = 2.27$ për $p < 0.01$.

Përsa i takon bulling ai paraqitet pothuajse me të njëjtat vlera në moshën 15, 16 dhe 18 vjeç përkatësisht $t = 1.93$, $t = 1.97$ dhe $t = 1.99$ për $p < 0.01$, në moshën 17 dhe 19 vjeç bulling na paraqitet me vlerë të njëjtë për të dyja gjinitë statistikisht domethënëse në krahasim me vlerat e mësipërme për $t = 2.04$ për $p < 0.01$.

Nxitësit

Përsa i takon nxitësve ka dallime tepër të rëndësishme statistikore.

Tabela 14. Vlerat e nxitësit “në shtëpi” në lidhje me moshat nga 15-19 vjeç

Statistikë Grupi					
	Grupmosha	Nr.	Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart
Në Shtëpi	15	160	2,16	1,025	,081
	16	195	2,10	1,055	,076
Në Shtëpi	17	178	2,22	1,137	,085
	18	147	2,28	1,084	,089
Në Shtëpi	19	134	2,22	1,029	,089

** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01

Në shtëpi, mosha 18 vjeç nxitet më tepër se moshat e tjera me një vlerë përkatësisht $t = 2.28$ për $p < 0.01$.

Tabela 14.1. Vlerat e nxitësit në shkollë në lidhje me moshat nga 15-19 vjeç

Statistikë Grupi					
	Grupmosha	Nr.	Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart
Në Shkollë	15	160	2,73	1,081	,085
	16	195	2,81	,995	,071
Në Shkollë	17	178	2,75	1,119	,084
	18	147	2,62	1,042	,086
Në Shkollë	19	134	2,97	1,018	,088

** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01

Në shkollë, adoleshentët 19 vjeçarë nxiten më tepër se moshat e tjera përkatësisht me vlerë $t = 2.97$ për $p < 0.01$.

Tabela 14.2. Vlerat e nxitësit, *me shokët / shoqet*, në lidhje me moshat nga 15-19 vjeç

Statistikë Grupi					
	Grupmosha	Nr.	Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart
Me shokët / shoqet	15	159	2,48	1,190	,094
	16	195	2,48	1,076	,077
Me shokët / shoqet	17	179	2,47	,996	,074
	18	147	2,51	1,036	,085
Me shokët / shoqet	19	134	2,59	1,056	,091

** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01

Përsa i takon nxitësit, *me shokët /shoqet*, ekziston një lidhje statistikisht e rëndësishme.

Ndërsa po të analizojmë vlerat, është përsëri mosha 19 vjeçare që në krahasim me moshat e tjera rezulton të paraqitet me treguesit më të lartë, përkatësisht me vlerë $t= 2.59$ për $p< 0.01$.

Tabela 14.3. Vlerat e nxitësit *në përgjithësi* në lidhje me moshat nga 15-19 vjeç

Statistikë Grupi					
	Grupmosha	Nr.	Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart
Në përgjithësi	15	160	2,91	1,248	,099
	16	195	2,96	1,164	,083
Në përgjithësi	17	179	2,88	1,191	,089
	18	148	2,98	1,059	,087
Në përgjithësi	19	134	3,14	1,084	,094

** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01

Në përgjithësi, ekziston një lidhje statistikisht e rëndësishme mes vlerës që paraqet përsëri mosha 19 vjeç në krahasim me moshat e tjera përkatësisht me vlerë $t = 3.14$ për $p < 0.01$.

Tabela 14.4. Përmbledhje e vlerave të nxitësve nga mosha 15- 19 vjeç

Nxitësit	15	16	17	18	19
Në Shtëpi	2.16	2.10	2.22	2.28	2.22
Në Shkollë	2.73	2.81	2.75	2.62	2.97
Me shokët / shoqet	2.48	2.48	2.47	2.51	2.59
Në përgjithësi	2.91	2.96	2.88	2.98	3.14

** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01

Më sipër kemi një paraqitje të përmbledhur të nxitësve në lidhje me grupmoshat e ndryshme.

6.7 T-Test në lidhje me Vendbanimin

Tabelat në vijueshmëri tregojnë se ka dallime statistikisht të rëndësishme midis qendrave të banimit, përkatësisht midis zonave urbane dhe asaj rurale dhe formave të agresivitetit, kjo dhe në lidhje dhe me nxitësit. Në tabelat e mëposhtme paraqiten të dhënat për zonën urbane, më pas të dhënat për zonën rurale, më pas në tabelën vijuese do të paraqitet tabela krahasuese dhe së fundi do të paraqiten dhe vlerat që adoleshentët shfaqin në lidhje me nxitësit. Referuar programit të hedhjes së të dhënave SPSS verison 20 aty paraqiten devijacioni standart dhe gabimi standart, treguesi i vlerës së referuar është “mean”- “mesatare” për $p < 0.01$.

Tabela 15. Format e agresionit të adoleshentëve në zonat urbane

Statistikë Grupi					
	Zonë Urbane	Nr.	Mean-Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart
T.fiziologjik	Zone Urbane	434	2,0985	,85670	,04112
K.konjitiv	Zone Urbane	434	2,4464	,93519	,04489
Refuzim	Zone Urbane	435	3,3134	,84621	,04057
Inati	Zone Urbane	435	2,3759	,83696	,04013
Fizik	Zone Urbane	435	1,9846	,74548	,03574
Verbal	Zone Urbane	434	2,1063	,85566	,04107
I Fshehur	Zone Urbane	435	2,0259	,87625	,04201
Hakmarrje	Zone Urbane	435	2,0188	,77092	,03696
Përmbysja	Zone Urbane	435	2,2124	,65534	,03142
Bulling	Zone Urbane	434	2,0438	,95766	,04597

** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01

Referuar vlerave ato janë të renditura nga vlerat më të ulta deri tek ato më të larta.

Agresiviteti i adoleshentëve të moshës 15-19 shfaqet në vlerat e mëposhtme sipas formave të agresivitetit.

Në zonën urbane adoleshentët shfaqin një vlerë të agresivitetit fizik $t = 1.98$ për $p < 0.01$, hakmarrja paraqitet me një vlerë $t = 2.01$ për $p < 0.01$, agresiviteti i fshehur $t = 2.02$ për $p < 0.01$, bulling shfaqet me vlerë $t = 2.04$ për $p < 0.01$, tensioni fiziologjik me vlerë $t = 2.09$ për $p < 0.01$, agresiviteti verbal $t = 2.10$ për $p < 0.01$, përmbysja $t = 2.21$ për $p < 0.01$, në vlera më të larta shfaqen te inati i brendshëm $t = 2.37$ për $p < 0.01$, komponenti konjitiv me vlerë $t = 2.44$ për $p < 0.01$ dhe me vlerë më të lartë shfaqet refuzimi me vlerë $t = 3.31$ për $p < 0.01$.

Tabela 15.1. Format e agresionit të adoleshentëve në zonat rurale

Statistikë Grupi					
	Zonë Rurale	Nr.	Mean- Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart
Zemërimi	Zone Rurale	381	2,1298	,83517	,04279
Cognitiv	Zone Rurale	381	2,5529	,97839	,05012
Refuzimi	Zone Rurale	381	3,4089	,98719	,05058
Inati	Zone Rurale	381	2,4835	,86554	,04434
Fizik	Zone Rurale	381	1,9248	,71945	,03686
Verbal	Zone Rurale	381	2,0123	,82109	,04207
I Fshehur	Zone Rurale	381	1,9654	,77735	,03982
Hakmarrje	Zone Rurale	381	1,9339	,77446	,03968
Përmbysja	Zone Rurale	381	2,1246	,65204	,03341
Bulling	Zone Rurale	381	1,9501	,89744	,04598

** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01

Në këtë tabelë paraqiten të dhënat për zonën rurale. Agresiviteti i adoleshentëve të moshës 15-19 vjeç shfaqet në vlerat e mëposhtme sipas formave të agresivitetit. Referuar vlerave ato janë të renditura nga vlerat më të ulta deri tek ato më të larta.

Në zonën rurale adoleshentët shfaqin një vlerë të formave të agresivitetit përkatësisht me vlerat: Agresivitetit fizik $t = 1.92$ për $p < 0.01$, hakmarrja shfaqet me një $t = 1.93$ për $p < 0.01$, bulling shfaqet me vlerë $t = 1.98$ për $p < 0.01$, agresiviteti i fshehur $t = 1.96$ për $p < 0.01$, agresiviteti verbal $t = 2.01$ për $p < 0.01$, zemërimi dhe përmbysja paraqiten me vlerë të njëjtë për $t = 2.12$ për $p < 0.01$.

Vlera më e lartë shfaqet zemërimi i brendshëm përkatësisht me vlerë $t = 2.48$ për $p < 0.01$, zemërim cognitiv me vlerë $t = 2.55$ për $p < 0.0$, ndërsa me vlerë më të lartë rezulton refuzimi me vlerë $t = 3.40$ për $p < 0.01$.

Tabela 15.2. Vlerat e formave të agresionit të adoleshentëve në zonat urbane dhe rurale

Statistikë Grupi					
	Z. Urbane/ Z. Rurale	Nr.	Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart
T.fiziologjik	Zone Urbane	434	2,0985	,85670	,04112
	Zone Rurale	381	2,1298	,83517	,04279
K.konjitiv	Zone Urbane	434	2,4464	,93519	,04489
	Zone Rurale	381	2,5529	,97839	,05012
Refuzim	Zone Urbane	435	3,3134	,84621	,04057
	Zone Rurale	381	3,4089	,98719	,05058
Inati	Zone Urbane	435	2,3759	,83696	,04013
	Zone Rurale	381	2,4835	,86554	,04434
Ag. Fizik	Zone Urbane	435	1,9846	,74548	,03574
	Zone Rurale	381	1,9248	,71945	,03686
Ag.Verbal	Zone Urbane	434	2,1063	,85566	,04107
	Zone Rurale	381	2,0123	,82109	,04207
Ag. I fshehur	Zone Urbane	435	2,0259	,87625	,04201
	Zone Rurale	381	1,9654	,77735	,03982
Hakmarrje	Zone Urbane	435	2,0188	,77092	,03696
	Zone Rurale	381	1,9339	,77446	,03968
Përmbysje	Zone Urbane	435	2,2124	,65534	,03142
	Zone Rurale	381	2,1246	,65204	,03341
Bulling	Zone Urbane	434	2,0438	,95766	,04597
	Zone Rurale	381	1,9501	,89744	,04598

** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01

Adoleshentët e zonave urbane shfaqin pothuaj të njëjtat vlera me adoleshentët e zonave rurale përsa i takon agresivitetit fizik përkatësisht në vlerë $t = 1,98$ për $p < 0.01$, ata të zonave rurale paraqiten me vlerë $t = 1.92$ për $p < 0.01$.

Adoleshentët e zonave urbane shfaqin vlerë më të lartë të hakmarrjes përkatësisht me vlerë $t = 2.01$ për $p < 0.01$ në krahasim me ata të zonës rurale me vlerë $t = 1.93$ për $p < 0.01$.

Një dallim tjetër të rëndësishëm statistikor midis adoleshentëve të zonave urbane dhe atyre rurale shfaqet dhe tek agresioni i fshehur ku ata të zonave urbane paraqesin një vlerë $t = 2.02$ për $p < 0.01$ dhe adoleshentët e zonave rurale shfaqen me një vlerë $t = 1.96$ për $p < 0.01$.

Vajzat shfaqin një vlerë më të lartë se djemtë përsa i takon komponenti konjitiv me vlerë $t = 2.55$ për $p < 0.01$, krahasuar me djemtë me vlerë $t = 2.43$ për $p < 0.01$. Inati i brendshëm gjithashtu paraqitet më i fuqishëm tek vajzat me vlerë $t = 2.46$ për $p < 0.01$ dhe djemtë $t = 2.38$ për $p < 0.01$.

Tensioni fiziologjik paraqitet me vlerë më të lartë tek vajzat, përkatësisht në vlerën $t = 2.12$ për $p < 0.01$ dhe te djemtë me vlerë $t = 2.10$ për $p < 0.01$.

Dallime statistikisht të rëndësishme ka midis adoleshentëve të këtyre zonave përsa i takon dhe bulling ku ata të zonës urbane shfaqin tek bulling një vlerë për $t = 2.04$ për $p < 0.01$ më të larta se ata të zonës rurale për $t = 1.95$ për $p < 0.01$.

Adoleshentët e zonave urbane janë gjithashtu mbizotërues përsa i takon agresivitetit verbal dhe përmbysjes në krahasim me ata të zonave rurale, përkatësisht në vlerën $t = 2.10$ për $p < 0.01$ dhe ata të zonave rurale $t = 2.01$ për $p < 0.01$ për agresivitetin verbal, ndërsa përsa i

takon përmbysjes, adoleshentët e zonave urbane shfaqen përkatësisht në vlerë $t = 2.21$ për $p < 0.01$, ndërsa adoleshentët e zonave rurale me vlerë $t = 2.12$ për $p < 0.01$.

Në lidhje me tensionin fiziologjik midis adoleshentëve të zonave rurale në krahasim me ato urbane rezultojnë dallime statistikisht të rëndësishme, ku këtu adoleshentët e zonave rurale shfaqin vlerë më të lartë se ata të zonave urbane $t = 2.12$ për $p < 0.01$, ndërsa adoleshentët e zonave urbane shfaqen me vlerë $t = 2.09$ për $p < 0.01$.

Midis adoleshentëve të zonave rurale në krahasim me ata nga zonat urbane shfaqen dallime të rëndësishme statistikore dhe tek inati me një vlerë $t = 2.48$ për $p < 0.01$, krahasuar kjo me adoleshentët e zonës urbane ku kjo vlerë është $t = 2.37$ për $p < 0.01$.

Përsa i takon komponenti konjitiv adoleshentët e zonave rurale paraqiten me një vlerë $t = 2.55$ për $p < 0.01$, ndërsa ata të zonës urbane me vlerë $t = 2.44$ për $p < 0.01$.

Një dallim i rëndësishëm statistikor ekziston tek hakmarrja ku adoleshentët e zonave rurale shfaqen me një vlerë $t = 3.40$ për $p < 0.01$ me të lartë krahasuar me ata të zonës urbane që shfaqen me vlerë $t = 3.31$ për $p < 0.01$.

Si përmbledhje mund të themi që zemërimi, inati, refuzimi dhe zemërimi cognitiv si forma të agresionit të brendshëm paraqiten përkatësisht me vlera $t = 2.12$, $t = 3.40$, $t = 2.55$ dhe $t = 3.40$ për $p < 0.01$ më të larta se të gjitha format e agresionit tek adoleshentët e zonave rurale, duke u shfaqur me një lidhje të fortë statistikore kundrejt adoleshentëve të zonave urbane me vlera $t = 2.09$, $t = 2.37$, $t = 2.44$ dhe $t = 3.31$ për $p < 0.01$, të cilët nga ana e tyre janë mbizotërues përsa i takon vlerave $t = 1.98$, $t = 2.01$, $t = 2.02$, $t = 2.04$, $t = 2.10$, dhe $t = 2.21$ për $p < 0.01$, duke shfaqur një lidhje të fortë statistikore kundrejt adoleshentëve të

zonave rurale, përkatësisht me vlera $t = 1.92$, $t = 1.93$, $t = 1.96$, $t = 1.95$, $t = 2.12$, dhe $t = 2.01$ për $p < 0.01$ përse i takon formave të agresionit të shfaqur si: agresioni fizik, hakmarrja, agresion i fshehur, bulling, agresioni verbal si dhe përmbysja.

Nxitësit

Tabela 15.3. Vlerat e nxitësve në lidhje me adoleshentët që jetojnë në zonat urbane dhe rurale

Statistika Grupi					
	Z. U. / Z. R.	Nr.	Mesatare	Deviacioni Standart	Gabimi Standart
Në shtëpi	Zone Urbane	433	2,19	1,081	,052
	Zone Rurale	381	2,19	1,054	,054
Në shkollë	Zone Urbane	433	2,77	1,015	,049
	Zone Rurale	381	2,78	1,100	,056
Me shokët/shoqet	Zone Urbane	433	2,53	1,038	,050
	Zone Rurale	381	2,47	1,106	,057
Në përgjithësi	Zone Urbane	435	2,90	1,103	,053
	Zone Rurale	381	3,04	1,212	,062

**** T- Test sinjifikante në vlerën 0.01**

Përse i takon nxitësve nuk ka dallime statistikore mes adoleshentëve që jetojnë në zonat urbane dhe ato rurale.

Adoleshentët e zonave rurale dhe ato urbane nxiten njësoj “në shtëpi” dhe “në shkollë”, përkatësisht me të njëjtat vlera $t = 2.19$ për $p < 0.01$ dhe $t = 2.77/78$ për $p < 0.01$.

Në lidhje me nxitësit, *me shokët / shoqet*, studimi identifikon se adoleshentët e zonave urbane kanë vlera më të larta se ata të zonave rurale. Kështu adoleshentët e zonave urbane

dallojnë nga ata me zonat rurale me vlerë statistikisht të rëndësishme për $t = 2.53$ për $p < 0.01$ dhe ata në rurale me vlerë $t = 2.47$ për $p < 0.01$.

Një dallim statistikor domethënës konstatohet në lidhje me nxitësin, *në përgjithësi*, ku adoleshentët e zonave rurale nxiten, *në përgjithësi*, me një vlerë $t = 3.04$ për $p < 0.01$ më të lartë krahasuar me adoleshentët e zonave urbane që shfaqen përkatësisht me vlerë $t = 2.90$ për $p < 0.01$.

KAPITULLI VII

DISKUTIME

Qëllimi i këtij studimi ishte analiza e formave të agresivitetit dhe e nxitësve të tyre te adoleshentët shqiptar nga mosha 15- 19 vjeç. Ky studim përfshin një kampion prej 816 nxënës që ndjekin shkollën e mesme në 12 qarqe të Shqipërisë. Nga të cilët 389 meshkuj, 47.6% dhe 427 vajza, 52.3%. 434 nxënës janë nga zonat urbane dhe 382 janë nxënës të zonave rurale. Testi i përdorur ishte ARES, (2011). Nxënësit u testuan duke filluar nga nëntori 2014 deri në shkurt të 2015.

Pyetjet kërkimore dhe hipotezat e ngritura të këtij studimi:

P.1 - Cilat janë format e shfaqjes së agresivitetit dhe nxitësit përkatës?

Për t'iu përgjigjur kësaj pyetje i referohemi teorisë dhe literaturës së trajtuar gjerësisht në kapitullin II, duke i përmbledhur format e agresivitetit në agresivitet të brendshëm dhe të jashtëm apo të shfaqur. Nxitësit luajnë rol të rëndësishëm në analizën e këtyre lloj formash të shfaqjes së agresionit. Më së miri për plotësimin e përgjigjes së kësaj pyetje na vjen në ndihmë pyetsori i përzgjedhur dhe përdorur për testimin e adoleshentëve shqiptar nga 15-19 vjeç ARES, 2011(Raymond DiGiuseppe & Raymond Chip Tafrate).

Mostra normative e të cilit ka përfshirë 800 vetraportime në raport të drejtë kjo me moshën, gjininë apo dhe etninë në SHBA dhe Kanada.

Ndërkohë në këtë studim u përfshinë 816 nxënës të grupmoshës 15-19 vjeç. ARES është një nga pyetsorët, i cili përcakton qartazi llojet e agresivitetit dhe nxitësit përkatës.

Shkallët dhe nënshkallët e ARES synojnë të arrijnë drejt matjeve të agresivitetit të brendshëm, atij të jashtëm, kohëzgjatjen e një episodi agresiv, si dhe nxitësit që ndikojnë në agresivitetin e adoleshentëve.

Në shkallën e agresionit të brendshëm të matur tek 816 adoleshentët e testuar synohet drejt matjes së emocioneve, ndjenjave të adoleshentit, shkallë këto që synojnë në vetvete matjen e një fenomeni, si agresioni i brendshëm, që adoleshenti nuk dëshiron ta bëjë të dukshëm tek të tjerët, duke përfshirë këtu si familjen dhe shoqërinë.

Agresiviteti tek adoleshenti shoqërohet me tension fiziologjik, ndjenjë kjo që shoqërohet me emocione të forta, frymëmarrje të shpeshtë, me duar të lagështa, rahje të forta të zemrës ose tendosje të muskujve.

Shkallë të agresionit të brendshëm janë ndienjat e dyshimit se mos njerëzit mund të flasin keq për të, shoqëruar këtë dhe me vështirësinë e të besuarit tek të tjerët.

Variablat e ndryshëm të matur brenda kësaj shkalle janë: Tensioni fiziologjik, komponenti konjitiv, refuzim, inat, hidhërim, fyerje apo dyshim.

Shkalla e agresionit të shfaqur ka të bëjë me inatin e shprehur me agresion fizik drejtuar objekteve dhe personave, kundrejt dyerve dhe mureve. Adoleshentët mund të shtyjnë, shajnë ose godasin të tjerët. Ata mund të shprehin inatin e tyre dhe verbalisht, ku nuk mungojnë dhe komentet deri në sarkazëm, pasi ata mendojnë se kanë të drejtë. Ata e shprehin inatin e tyre edhe duke dëmtuar pronën apo gjithçka çfarë i përket personave me të cilët kanë inat ose gjejnë mënyra për të dëmtuar këta persona.

Nuk ngurojnë të jenë hakmarrës, prandaj marrin hak, thonë gjëra të paqëna apo të këqija ose trillojnë histori kundrejt personave me të cilët kanë inat, pra manipulojnë fakte dhe devijojnë të vërtetat.

Adoleshentët i detyrojnë ose gjejnë mënyra të ndryshme duke i detyruar të tjerët të bëjnë atë që ata duan, duke arritur të marrin atë që kanë dëshiruar. Disa nga format e këtij agresioni janë: Agresion i dukshëm, agresion fizik, verbal, agresion i maskuar (ku ata dëshirojnë të dëmtojnë të tjerët, me të cilët ata kanë inat), hakmarrja (ata përpiqen në çdo kohë të gjejnë rrugë dhe harxhojnë energji për të dëmtuar të tjerët), përmbysja (ku hyjnë agresioni marrdhënor, të folurit keq ose fabrikojnë histori të qëllimshme për ti bërë keq personave me të cilët kanë inat), si dhe bulling (dëshira për kontroll, intimidim për dominim).

Brenda këtij testimi maten dhe nxitësit, të cilët ndikojnë drejtpërsëdrejti në marrëdhëniet ndërpersonale të individit adoleshent dhe në sjelljen e tyre agresive. Adoleshenti në një seksion të vecantë në pyetsorin vetëraportues duhet të kryqëzojë sa gjëra nxisin inatin e tij përkatësisht: në shtëpi, në shkollë, me shokët/shoqet/miq të dhe në përgjithësi.

H.1 – Ekziston një lidhje statistikore e rëndësishme mes formave të agresivitetit dhe nxitësve të tyre tek adoleshentët.

Referuar rezultateve të studimit rezulton se janë identifikuar lidhje të rëndësishme statistikisht domethënëse mes formave të agresivitetit dhe mes nxitësve të tyre.

Përsa i takon formave të agresivitetit janë identifikuar lidhje statistikisht të rëndësishme, si mes shkallëve të agresionit të brendshme dhe atij të shfaqura, si dhe mes formave brenda të shkallëve të njëjta. Përsa i takon agresivitetit të brendshëm raportohen të dhënat e mëposhtme ku: Tensioni fiziologjik, shkallë e zemërimit, lidhjen më të fortë statistikisht të rëndësishme e krijon me tre nga format e agresionit të shfaqur, përkatësisht me atë fizik dhe verbal, përfaqësisht me të dy me të njëjtën vlerë, ndërsa me bulling paraqitet duke arritur vlerën më të lartë.

Referuar po këtij studimi, nga statistika deskriptive rezulton se agresiviteti fizik, verbal dhe bulling, shfaqen me vlera të përafërta, duke na treguar se frekuenca e tyre është e ngjashme.

Të dhënat e studimit tonë janë në linjë me një studim të kryer nga Novaco, Taylor, Gillmer & Thorne, (2002), ku tensioni fiziologjik konsiderohet si një shenjë paralajmëruese në lidhje me format e ndryshme të agresionit, pasi zemërimi shumë intensiv ul tek adoleshenti aftësinë për të kontrolluar sjelljen e tij, duke bërë që zemërimi të krijojë lidhje domethënëse me të gjitha shkallët dhe format e agresionit.

Pavarësisht faktit se çdo individ adoleshent e shpreh zemërimin ndryshe, pasi dhe arsyet janë të ndryshme, sipas këtij studimi rezulton se tensioni fiziologjik lidhjen më të fortë e krijon me agresionin fizik, i cili është më i dukshëm dhe tenton të rezultojë më kritik.

Komponenti konjitiv, lidhjet më të forta statistikisht të rëndësishme i krijon me tre lloje të ndryshme të agresivitetit, por ndryshe nga tensioni fiziologjik, komponenti konjitiv shfaq lidhje domethënëse dhe me lloje të agresivitetit të brendshëm dhe atij të shfaqur .

Kështu me tensionin fiziologjik, (shkallë e zemërimit, formë e agresivitet të brendshëm), me bulling (formë e agresivitet të shfaqur) dhe me inatin (formë e agresivitet të brendshëm) shfaq vlera më e lartë.

Referuar po këtij studimi, statistika deskriptive na tregon se agresiviteti, inati dhe komponenti konjitiv paraqiten me vlera të përafërta, duke shfaqur frekuencë të ngjashme me dy nga vlerat më të larta (duke përjashtuar refuzimin, që ka frekuencën më të lartë) krahasuar me format e tjera. Nga studimi ynë rezulton se të gjitha format e agresionit të brendshëm, lidhjet më të forta i krijojnë jo vetëm me disa nga format e agresivitetit të brendshëm, si raportohet nga ky studim, midis komponentit konjitiv dhe inatit, por dhe me atë të jashtëm si bulling.

Këto rezultate janë në të njëjtën linjë dhe me studime të tjera, kështu sipas Frick, (2001), Dodge & Pettit, (2003) hulumtimet tregojnë dallime të rëndësishme statistikore që ekzistojnë në lidhjen korrelacione mes emocioneve dhe komponentit konjitiv, si dhe midis emocioneve dhe formave të ndryshme të agresionit.

Në lidhje me komponentin konjitiv kjo shpjegohet me faktin se mund të jetë një dështim në përpunimin konjitiv të informacionit akademik apo social, si dhe nivele të panumërta të vendimmarrjes, të cilat bëjnë që adoleshentët mund të përgjigjen duke shfaqur nivele të larta të agresionit.

Hulumtimet tregojnë se fëmijët dhe adoleshentët të cilët tregojnë apo shfaqin forma të agresivitet aktiv dhe të atyre që shfaqin forma të agresionit instrumental rezultojnë të kenë karakteristika shumë të ndryshme emocionale dhe konjitive.

Përsa i takon rezultatit që përmendëm më sipër, ku shfaqet lidhja domethënëse që ekziston midis tensionit fiziologjik dhe komponentit konjitiv, referuar literaturës hulumtimet sugjerojnë një nga arsyet e niveleve të larta të sjelljeve agresive, sipas tyre janë ndjekja e video lojërave të dhunshme ato që ndikojnë si në zgjimin fiziologjik dhe komponentit konjitiv dhe lidhjes që ekziston mes tyre Anderson & Bushman, (2002).

Rezultate të ngjashme raportohen dhe nga një studim i kryer Muñoz, Frick, Kimonis & Aucoin, (2008) me 85 djem adoleshentë (mosha 13-18) në dhomat e paraburgimit për të mitur. Ky zbulim tregon se karakteristikat emocionale dhe konjitive janë të lidhura me modele të ndryshme të sjelljeve agresive. Sipas këtij studimi ka rezultuar se adoleshentët shfaqën nivele të larta në të dy nga format e agresionit, si atë aktiv dhe instrumental. Adoleshentët shfaqnin përgjigje të ndryshme sjelljeje prej provokimit në dallim nga të rinjtë me nivele të larta vetëm të agresionit aktiv Muñoz, (2012).

Sipas studimit tonë refuzimi (formë e agresionit të brendshëm) lidhjen më të fortë, statistikisht të rëndësishme, e krijon me komponentin konjitiv (formë e agresionit të brendshëm). Referuar po këtij studimi, nga statistika deskriptive rezulton se komponenti kognitiv dhe refuzimi shfaqin frekuencat më të larta krahasuar me format e tjera.

Inati si forma e fundit e agresivitetit të brendshëm krijon gjithashtu lidhje statistikisht të rëndësishme, si me llojet e agresionit të brendshëm dhe atij të shfaqur. Inati shfaq lidhje domethënëse me përmbysjen (formë e agresionit të shfaqur), ndërsa lidhjen më të fortë e krijon me dy lloje të agresionit të brendshëm, me tensionin fiziologjik (formë agresioni e brendshme) si dhe me komponentin konjitiv (formë agresioni të brendshëm).

Përsa i takon formave të agresionit të shfaqur në studimin tonë rezulton se lidhjet më të rëndësishme statistikore të jenë përkatësisht:

Agresioni fizik e krijon lidhjen më të fortë dhe më të rëndësishme statistikisht me një formë tjetër po të agresivitetit të shfaqur, si është hakmarrja. Agresioni verbal lidhjen më të rëndësishme e krijon me agresionin fizik (formë e agresionit të shfaqur). Agresiviteti i fshehur e krijon lidhjen më të fortë me agresionin fizik (formë e agresionit të shfaqur).

Hakmarrja krijon gjithashtu lidhjen më të fortë me agresivitetin fizik (formë e agresionit të shfaqur). Përmbysja krijon lidhjen më të fortë me agresivitetin fizik dhe bulling (formë e agresionit të shfaqur) në ndryshim nga gjithë format e agresivitetit të shfaqur e krijon lidhjen më të fortë me tensionin fiziologjik (shkallë e zemërimit, formë e agresionit të brendshëm).

Bulling krijon lidhje statistikisht të rëndësishme me dy nga format e agresionit të shfaqur përkatësisht agresivitetin fizik dhe atë verbal, por lidhjen më të fortë e krijon me zemërimin që është një nga format e agresionit të brendshëm.

Përsa i takon bulling gjetjet tona janë në linjë dhe studimet e kryera nga Berthold & Hoover, 2000; Nansel, 2003, sipas të cilëve shfaqja e bulling është e lidhur me një numër të problemeve të sjelljes, atyre emocionale si dhe problemeve fizike.

Sipas këtij studimi raportohet se nxënësit që shfaqin bulling kanë performancë të dobët në shkollë, si dhe rrezikohen të përjashtohen nga shkollat, pasi është tipike që mbajnë armë me vete edhe në shkollë për të sulmuar të tjerët. Ky studim raporton se ekziston një lidhje e fortë mes bulling dhe agresionit fizik.

Rezultatet tona përsa i takon formave të agresionit të shfaqur janë në linjë me studime të tjera, kështu sipas Judith, (2015), studimet tregojnë se adoleshentët amerikan kanë hedhur poshtë autoritetin e të rriturve, prandaj vihet re rebelimi dhe refuzimi i tyre kundrejt standardeve të të rriturve. Sipas saj fakti i një niveli të lartë refuzimi propozon që sasi të moderuara të rezistencës dhe refuzimit ndaj autoritetit prindëror mund të jetë normativ, ajo propozon se rezistenca dhe refuzimi mund të jenë forma të përshtatshme zhvillimi, madje në kushte të caktuara, ato mund të konsiderohen funksionale për zhvillimin e adoleshentëve.

Studimi ynë tregon se nga të gjitha format e agresionit, lidhja më e fortë krijohet mes formave të agresivitetit të jashtëm, përkatësisht mes agresivitetit fizik dhe hakmarrjes, duke arritur vlerën më të lartë, krahasuar me të gjitha format e tjera të agresivitetit.

Këto rezultate janë në linjë me të njëjtat të dhëna që raportohet nga një studim i Universitetit të Minesotës dhe Qendrës Kombëtare për Statistikat e Arsimit, (2010) ku rezulton se rreth 1.9 milion krime kanë ndodhur në shkollat në mbarë vendin, duke theksuar se rreth 40 nxënës për 1000 nxënës kanë qenë viktimë të disa formave të agresionit të shfaqur nga bashkëmoshatarët e tyre, si agresioni verbal, bulling dhe sidomos atij fizik Navis, (2012).

Në lidhje me nxitësit, referuar rezultateve të studimit, identifikohen lidhje të rëndësishme statistikisht domethënëse mes formave të agresivitetit dhe nxitësve të tyre.

Përsa i takon tensionit fiziologjik, lidhja më e rëndësishme statistikore mes tij dhe nxitësve rezulton se krijohet në lidhje me nxitësin, *në shtëpi*. Ndërsa duke analizuar format e

agresionit të jashtëm apo të shfaqur ajo që bie në sy është se agresioni fizik, verbal dhe përmbyjsja, krijojnë të njëjtën lidhje statistikore me nxitësin, *në shtëpi* dhe bulling, lidhjen më të rëndësishme statistikore e krijon me nxitësin, *në shtëpi*.

Sipas Dishion & McMahon, 1998; Patterson, Dishion, & Bank, 1984 sjelljet agresive në adoleshencë shpesh janë produkt i një game bashkëveprimi, si fëmijë – rritje, fëmijë - probleme të sjelljes.

Nëse do ti referohemi faktit që raportohet nga studim ynë se disa forma të agresionit lidhen ngushtësisht me një nga nxitësit si, *në shtëpi*, një shpjegim që vjen nga literatura është se prindërit dështojnë në monitorimin e fëmijëve të tyre, fëmija sillet keq, prindërit reagojnë ashpër dhe ushtrojnë disiplinë. Ky është momenti ku adoleshenti dhe prindërit fillojnë të kenë ndërveprime shtrënguese brenda familjes, të cilat "mësojnë" adoleshentin që të sillet në mënyrë agresive.

Adoleshenti refuzon të sillet si prindërit duan. Prindërit i përgjigjen për sjellje të keqe të adoleshentit me agresion, një përpjekje kjo për të detyruar fëmijën për të bërë atë që ata dëshirojnë. Adoleshenti i zemëruar vazhdon përsëri. Prindërit tërhiqen, kjo përforcon agresionin e adoleshentit. Ky cikël në rënie vazhdon dhe adoleshenti tashmë ka mësuar se sjellja agresive prodhon rezultate të dëshirueshme, duke justifikuar faktin pse nxitësi "*në shtëpi*" rezulton në nivele të konsiderueshme Bushman & Huesmann, (2009).

Fëmijët vëzhgojnë nga afër ata rreth tyre dhe agresiviteti ndikohet fuqimisht nga sjelljet agresive të prindërit të tyre (Capaldi, Pears, Patterson, & Owen, 2003; Connell & Goodman, 2002; Huesmann et al., 1984).

Ndikimi i sjelljeve agresive brenda famijes është i gjatë dhe kryesisht i qëndrueshëm. Kur fëmijët rriten, tashmë adoleshentë sjelljet e tyre agresive dhe besimi se ata janë të rritur dhe mund të sillen si të tillë lidhet drejtpërsëdrejti me shkallën e dhunës prindërore në shtëpi, kur ata kanë qenë dëshmitarë kur ishin fëmijë Hill & Nathan, (2008).

Studime afatgjata kanë identifikuar se ekziston një numër i lartë i adoleshnetëve agresivë, sjelljet e të cilëve kanë qenë të lidhur ngushtësisht me zhvillimin jetësor brenda familjes, ku është raportuar agresion i gjatë, disiplinë e rreptë, dështimi i monitorimit, refuzimi dhe indiferencë si dhe përdorimi i ashpër i dhunës fizike, studime këto të kryera nga Eron, Huesmann, & Zelli, 1991; Patterson, DeBaryshe & Ramsey, 1989; McCord, 1983; Olweus, 1980, 1995;

Mbështetur në rezultatet e këtij studimi tonë përmbysja arrin një lidhje statistikisht të rëndësishme me nxitësin, *me shokët*, ndërsa përsa i takon komponentit konjitiv lidhja më e rëndësishme statistikore krijohet me nxitësin, *në shkollë*, e njëjta lidhje e rëndësishme statistikore raportohet dhe mes dy llojeve të tjera të agresivitetit të brendshëm si: refuzimi dhe inati, të cilët lidhjen më e fortë e krijojnë me nxitësin, *në shkollë*.

Komponenti konjitiv konstatohet se nxitet më së shumti, *në shkollë*, ku raportohet dhe vlera më e lartë në lidhje kjo me format e agresionit të brendshëm.

Referuar literaturës këto rezultate janë në të njëjtën linjë, pasi kultura e adoleshentëve ka disa aspekte të veçanta dhe që kanë ndikim të fuqishëm në socializimin e tyre brenda grupit.

Duke përdorur shpjegimet e asosacionit diferencial Erickson, Crosnoe & Dornbusch (2000), kanë gjetur se marrëdhëniet me shokët dhe brenda grupit shoqëror të tyre janë çelësi për të shpjeguar një pjesë të konsiderueshme të sjelljeve problematike të adoleshentëve.

Lidhje të ngjashme janë gjetur edhe nga studiues të tjerë (Allen, Porter, Marsh, & McElhaney, McFarland, 2005; Monahan, Steinberg, & Cauffman, 2009), ku provuan se ekspozimi ndaj bashkëmoshatarëve që shfaqin devijime rezulton i lidhur ngushtë me zhvillimin e sjelljeve problematike, ndërsa shoqërizimi me bashkëmoshatarët tradicional ose që nuk shfaqin sjellje devijante tregojnë mos agravim të sjelljeve agresive.

Nga analiza e rezultateve të studimit në lidhje me nxitësve dhe formave të agresivitetit vërehet se vlera më e lartë arrihet te komponentit konjitiv. Nxitësi me vlerën më të lartë me nxitësve dhe formave të agresivitetit rezulton me nxitësin, *në shkollë*. Referuar dhe mbështetur mbi teorinë konjitive arritjet e dobëta akademike, sjellin shfaqjen e agresionit dhe dhunës për të dy gjinitë, si për meshkujt ashtu dhe femërat.

Ky studim sjell një të dhënë tjetër të rëndësishme në lidhje me frekuencën e sjelljeve, e cila shfaqet me vlerën më të lartë tek refuzimi (tipik kundrejt autoritetit të më të rriturve, përkatësisht në shkollë dhe familje). Në lidhje me vlerat e raportuara refuzimi shfaqet gati me të njëjtat frekuenca si tek komponenti konjitiv dhe inati, gjë që na përputhet dhe me lidhjen korrelacionale që inati dhe komponenti konjitiv krijojnë me njëra tjetrën, duke rezultuar me vlerën më të lartë të raportuar në krahasim kjo me format e tjera të agresivitetit.

P.2- A ekzistojnë dallime gjinore?

Referuar rezultateve të studimit vërehet se janë identifikuar dallime të rëndësishme statistikisht domethënëse midis dy gjinive.

Dallime statistikisht të rëndësishme identifikohen midis djemve dhe vajzave në disa tipe të agresivitetit ku djemtë kanë vlera më të larta se vajzat. Të dhënat e këtij studimi mund të thuhet se janë të pritshme duke ju referuar edhe të dhënave që marrim në mënyrë të tërthortë nga Inventari i Ministrisë së Drejtësisë mbi kriminalitetin e të miturve në Shqipëri. Në përputhje kjo me dënimet e marra nga shteti Shqiptar të dhëna statistikore për kriminalitetin e të miturve nga viti 2003 deri në vitin 2013, që pasqyrojnë një rritje të theksuar të fenomenit të kriminalitetit tek të rinjtë, ku vihet re se është rritur ndjeshëm numri si i djemve dhe vajzave adoleshentë që përfshihen në kundravajtje penale.

Përsa i përket formave të agresionit djemtë shfaqin tek bulling në vlera më të larta se vajzat, por dhe vlera e vajzave është e konsiderueshme.

Referuar literaturës përsa i takon bulling rezultatet e këtij studimi janë në të njëjtën linjë që ka të bëjë me niveline lartë të cilën paraqesin djemtë krahasuar me vajzat, por dhe mbi nivelin e lartë që raportohet lidhur me vajzat.

Studimi i publikuar nga UNICEF mbi dhunën kundrejt vajzave adoleshente, (2014) *A Statistical Snapshot of Violence against Adolescent Girls*, raporton si një nga problemet më shqetësues për tërë botën e adoleshentëve është fenomeni i bulling. Studimi ofron informacion për gjininë femërore, ku një në tre vajza mes moshës 13 dhe 15 në gjithë botën kanë një përvojë me bulling.

Të dhënat e disponuara sugjerojnë se të dyja gjinitë në shumicën e vendeve janë në rrezik të barabartë para bulling apo viktimë e bulling, megjithatë, dallimet mes gjinive janë të dokumentuara kur është fjala për mënyrat në të cilat djemtë dhe vajzat përjetojnë bulling apo detyrojnë të tjerët të bëjnë atë që ata duan.

Një vajzë është më e prirur për format psikologjike / relacionale të dhunës psikologjike, të cilat përfshijnë veprime të tilla, si përjashtimin e të tjerëve apo përhapja e thashethemeve për ta. Në këtë studim të UNICEF kryer në 106 vendeve me të dhëna të krahasueshme mbi vajzat adoleshente që janë pre e bulling, normat variojnë nga 7 për qind në 70 për qind në Egjipt, tek vajzat niveli i bulling varion nga 8 për qind, në Itali në 52 për qind, në Lituanë. Në 12 nga 67 vende me të ardhura të ulëta sipas të dhënave të disponueshme, më shumë se gjysma e vajzave adoleshente kanë thënë se kohët e fundit kanë patur një përvojë me bulling.

Në shfaqjen e agresivitetit fizik, djemtë shfaqen më agresivë se vajzat. Referuar literaturës mbi agresivitetin e adoleshentëve djemtë priren të jenë më të dhunshme se vajzat.

Ky dallim, referuar literaturës, mund të jetë për faktin se agresiviteti ka qenë studiuar kryesisht vetëm përsa i takon agresionit fizik e nga kjo pikëpamje agresiviteti fizik te djemtë është më i lartë se në vajzat dhe ky fakt vërehet në një sërë studimesh, si Baron dhe Richardson, 1994; Bjorkqvist dhe Niemela, 1992; Bjorkqvist, 1994; Burbank, 1994; Campbell, 1995; Kinnear, 1995; Lang, 1991; Rotenberg, 1984).

Një tjetër arsye e mundshme është se shumica e hulumtimeve të këtyre viteve janë kryer nga burrat, koncepti i të cilëve përqëndrohej kryesisht në dhunë fizike Bjorkqvist, (1994).

Por rezultatet e studimit tonë raportojnë se djemtë krahasuar me vajzat shfaqin vlera më të

larta të agresionit fizik, kjo vjen më afër përgjigjeve të një studimi të Qendrës Kombëtare për Statistikat e Arsimit në SHBA (NCES, 2007), në vitin 2005, ku 14% e nxënësve në klasat 9 deri në 12, kanë raportuar se janë përfshirë në dhunë fizike brenda mjedisit të shkollës në 12 muajt e fundit.

Edhe pse nxënësit meshkuj pritej të kishin më shumë gjasa për të qenë të përfshirë në agresion fizik, u raportua se 8.8% e femrave kishin qenë të paktën një herë pjesë e agresionit fizik brenda mjedisit të shkollës. Po sipas këtij studimi rreth 5% e mësuesve në shkollat e zonave urbane dhe 3% në shkollat e zonave rurale ishin sulmuar fizikisht nga nxënësit Larson, (2010).

Rezultate të ngjashme vijnë dhe nga studimet e Ryan dhe Mohr, (2005) si dhe Maxwell, (2009). Ryan & Mohr, (2005) kanë zbuluar se meshkujt shfaqin nivele të larta të agresionit në krahasim me vajzat madje dhe tendencat e tyre agresive janë më të larta sesa femrat. Dhe nga ky studim raportohet se ka dallime të konsiderueshme midis djemve dhe vajzave përsa i takon agresionit armiqësor.

Rezultatet e studimit Maxwell, (2009) tregojnë dallimet që ekzistojnë midis gjinisë dhe sjelljeve agresive, të cilat shfaqen në nivele më të larta te meshkujt në krahasim me sjelljet agresive të vajzave.

Sipas një studimi të kryer në Mazandaran ku janë testuar 1876 nxënës atletë Kharkan, Andam & Mehdizadeh, (2013). Rezultatet treguan se ekzistonte një dallim i madh mes agresionit armiqësor dhe agresioni instrumental të djemve në krahasim me vajzat atlete.

Rezultatet e studimit tregojnë se agresioni i djemve atletë në krahasim me agresionin e vajzave është më i lartë.

Përfundimet tona janë në linjë me studimin e kryer nga Onukwufor, N. J., 2012 në Nigeri, ky studim fokusohet sesi ndryshojnë format e agresionit në bazë gjinore.

Matja e agresionit fizik dhe verbal është kryer në 360 nxënësve adoleshent të shkollave të mesme.

Instrumenti i përdorur është Buss-Perry, ku rezultoj se 20.8% e nxënësve të shkollave të mesme ishin fizikisht agresivë, ndërsa prevalenca e agresionit verbal të nxënësit ishte 48.3%. Agresioni fizik dhe agresioni verbal rezultojnë më vlera më të larta tek meshkujt se femrat. Ndërkohë që agresionit fizik shfaqet me nivel më të lartë tek nxënësit 15 vjeçarë (28.3%) se tek ata 18 vjeçarë (13.3%), ndërsa prevalenca e agresionit verbal ishte më e lartë në mesin e nxënësve 18 vjeçarë (56.7%), se në mesin e nxënësve 15 vjeçarë (40%). Në total rezultati tregon se 48.3% (174) e nxënësve të shkollave të mesme të adoleshentëve, shfaqin agresivitet verbal. Kategorizimi tregoi se 51.7% (87) e nxënësve meshkuj raportojnë të jetë verbalisht agresiv në krahasim me 45% (81) femra.

Referuar studimit tonë raportohet se dhe përsa i takon agresivitetit të fshehur, djemtë krahasuar me vajzat paraqiten në vlerën më të lartë.

Dallime të rëndësishme shfaqen edhe përsa i takon hakmarrjes ku djemtë shfaqin me një vlerë krahasuar me vajzat. Djemtë janë gjithashtu mbizotërues përsa i takon agresivitetit verbal dhe përmbysjes në krahasim me vajzat, por në vlera jo të theksuara, madje tek ai verbal si vajzat dhe djemtë raportojnë pothuajse të njëjtat nivele në vlera të papërfillshme, referuar numrit të tretë pas presjes, i cili është praktikisht jo domethënës.

Përsa i takon përmbysjes djemtë paraqiten në vlerën më të lartë se vajzat.

Rezultate të tilla rezultojnë në të njëjtën linjë me një studim të kryer në Spanjë, nga Ramirez, (1993) i cili zbuloi se djemtë shfaqin agresionin verbal më shumë se vajzat.

Ndërsa, nga studimet e Atkin, Smith, Robertson, Fredin dhe Wagner, (2002) i cili gjeti se agresioni verbal është shumë i përhapur tek adoleshentët.

Sipas studimit të Conner & Barkley, (2004) meshkujt ka rezultuar të jenë më agresivë se femrat në të gjithë llojet e ndryshme të kulturave, ata theksojnë se studimet shkencore kanë raportuar të dhëna të tilla për kategori të ndryshme të agresionit.

Rezultatet e studimit tonë janë në të njëjtën linjë me rezultate që vijnë dhe nga vende të tjera, kështu sipas një studimi në Izrael, në fokus të të cilit qëndron analiza e dallimeve gjinore në llojet e agresivitetit fizik, verbal, indirekt dhe kundrejt pronës dhe ku janë përfshirë 921 adoleshentë, që ndjekin shkollën nga mosha 15-18 vjeç.

Ky studim raporton se ka dallime të mëdha gjinore në agresion fizik, verbal dhe agresioni lidhur me pronën, ku meshkujt shfaqen më agresivë sesa femrat. Ndërkohë që po sipas këtij studimi dallimet gjinore përse i takon agresion indirekt ishte shumë më i ulët (Selah-Shayovits, 2004).

Këto rezultate janë gjithashtu në përputhje me studimin e Sameer & Jamia, (2007) ku raportohet se nxënësit e shkollave të mesme shfaqin një masë të madhe të agresionit verbal. Në studimin e tyre, Samir & Jamia, (2007) raportuan se nuk ekzistonin dallime të mëdha në mes nxënësve meshkuj dhe femra në lidhje me format e agresionit.

Sipas Shaffer, (2005) në më shumë se 120 vende të botës, raportohet se djemtë dhe burrat janë haptazi, fizikisht dhe verbalisht më agresiv se vajzat dhe gratë.

Në studimin e tyre, Imhonde, Aluede & Obote, (2009) kanë gjetur se adoleshentët, femra dhe meshkuj, të cilët janë dëshmitarë të dhunës në familje, shfaqin shkallë të lartë të formave të agresionit në krahasim me ata që nuk janë dëshmitar të dhunës në familje.

Këto rezultate janë në kundërshtim me studimin e Fares, Ramirez, Cabrera, Lozano & Salas, (2011) që kanë gjetur se nuk ka dallim në mes të gjinive në agresion verbal.

Referuar studimit tonë, vajzat shfaqin në krahasim me djemtë refuzim në vlerë më të lartë se djemtë, ndonëse vlera që ata paraqesin është e lartë, krahasuar kjo dhe me gjithë llojet e agresivitetit. Vajzat shfaqin një vlerë më të lartë se djemtë përsa i takon komponentit konjitiv krahasuar me djemtë. Inati i brendshëm dhe tensioni fiziologjik gjithashtu paraqitet më i fuqishëm tek vajzat se tek djemtë.

Referuar qasjes social- kulturore një arsye për raportimin e niveleve më të lartë të agresionit të brendshëm te vajzat mund të lidhet me faktin se vajzat i fitojnë këtë lloj sjellje nëpërmjet të mësuarit social. Vajzat mund të mendojnë se agresioni indirekt apo i brendshëm ka të bëjë me modelet e sjelljes normale shoqërore, për shkak se nuk ka sanksione sociale.

Një shpjegim tjetër i mundshëm mund të jetë se vajzat kanë frikë nga agresioni i shfaqur apo i drejtpërdrejtë. Agresioni i drejtpërdrejtë do të të vinte në rrezik statusin e tyre social, duke i dëmtuar ato. Përveç kësaj, agresioni i drejtpërdrejtë mund të çojë në kontrolle më të rrepta kundrejt tyre, si nga ana e mësuesve dhe prindërve.

Rezultatet e studimit tonë, ku vajzat raportojnë agresion të brendshëm në vlera më të larta se djemtë kanë një përqasje me ç'ka referohet në literaturë, ku sipas qasjes socio-kulturor presupozohet se dallimet gjinore në sjelljet agresive varen nga efektet e mjedisit nëpërmjet edukimit gjinor dhe procesit të shoqërizimit .

Proceset e socializimit për vajzat janë më të rrepta, dhe për këtë arsye dukshëm ato janë më të kufizuara në shprehjen e drejtpërdrejtë të agresionit. Si pasojë, vajzat kanë tendencë për të shprehur agresivitet indirekt në nivel më të lartë se djemtë Lagerspetz & Bjorkqvist, (1994).

Agresioni i drejtpërdrejtë trajtohet në literaturë dhe si një atribut i pjekurisë sociale. E megjë vajzat e arrijnë pjekurinë më herët se djemtë dhe e kanë më të qartë statusin e individit brenda shoqërisë janë dhe më të përmbajtura nga shfaqja e agresionit të drejtpërdrejtë. Vajzat preferojnë miqësinë afatgjatë, ndarjen e informacionit mbi marrëdhëniet shoqërore dhe e konsiderojnë shumë të rëndësishme marrëdhënien mes miqsh.

Kjo tregon qartazi se vajzat kanë më shumë mundësi që të shfaqin forma të agresionit indirekt , krahasuar me djemtë , që shfaqin forma të agresionit të shfaqur Bjorkqvist, (1992).

Sipas një studimi të Yavuzer, (2013) i cili fokusohet mbi lidhjen korelacionale mes agresionit të adoleshentëve dhe marrëdhënieve sociale, ku janë përfshirë 524 adoleshentë nga 20 shkolla në qendër të qytetit Nigde, Turqi, të moshës 15 vjeç, ku 257 (49%) e pjesëmarrësve janë vajza dhe 267 (51%) prej tyre janë djem, ku instrumenti i përdorur është Buss dhe Perry dhe i përditësuar nga Buss & Warren, (2000), janë matur pesë nga

format e agresionit: agresioni fizik, agresion verbal, tensioni fiziologjik, armiqësia dhe agresioni indirekt.

Nga ky studim raportohet se mes agresionit dhe marrëdhënieve sociale ka dallime të rëndësishme gjinore. Rezultatet tregojnë se katër nga format e agresionit te djemtë(me përjashtim të zemërimit, mbizotërues tek vajzat) rezultojnë në nivele më të larta se tek vajzat.

Gjetje e rëndësishme të këtij hulumtimi është dhe fakti se adoleshentët të cilët janë të pëlqyer nga grupet e tyre shoqërore janë më social dhe nuk janë të prirur të jenë agresivë, ndërsa ata që nuk janë të pëlqyer janë më agresivë.

Të njëjtat gjetje rezultojnë dhe nga studimet e Mundy, 1997; Guerra, 2004; Cillessen & Rose, 2005; Walcott, 2008; Yılmaz-Anatca, 2010; Borch, 2011; Kuryluk, 2011.

Një nga shkaqet e këtyre rezultateve, ku vajzat raportojnë nivele agresioni më të lartë se djemtë, mund të lidhet edhe me dhunën dhe format e ndryshme të abuzimit që ushtrohet kundrejt femrave në vendin tonë.

Gjatë 2010, raprohet një përqindje e lartë e abuzimit fizik , emocional, seksual dhe neglizhence kundrejt vajzave, kjo vlerësuar nga një studim në kuadër të ditëve të aktivizmit kundër dhunës me bazë gjinore, organizuar kjo nga UNICEF dhe CRCA, ku raportohet se disa nga format e abuzimit kundrejt vajzave që zënë dhe përqindjet më të larta janë: marrëdhëniet me partnerin (53%), prind- fëmijë (28%), abuzimi emocional dhe ai fizik(6% secila) etj.

Të dhëna të ngjashme vijnë dhe nga studimi i Hazizaj, Coku, Cenko, & Haxhiymeri, (2013) mbi dhunën kundrejt fëmijëve në Shqipëri, ku vajzat raportojnë dhunë psikologjike më të lartë se djemtë, ndërsa në lidhje me dhunën fizike të dhënat e këtij studimi nuk paraqesin ndonjë ndryshim thelbësor midis viktimizimit të djemve dhe vajzave.

Në lidhje me ndjesinë e neglizhencës raportohen nivele më të larta tek vajzat se tek djemtë. Prevalenca tek vajzat është 31%, ndërkohë që raportohen vetëm 20% tek djemtë.

Në lidhje me dhunën ndaj vajzave, na vijnë të dhëna dhe nga një studimi kryer në 160 vende të ndryshme të botës e të publikuar nga UNICEF, (2014) A Statistical Snapshot of Violence against Adolescent Girls, New York, ku raportohet se çdo 10 minuta, diku në botë, një vajzë adoleshente vdes si rezultat i dhunës.

Megjithatë, këto vdekje përfaqësojnë vetëm sulmet më ekstreme dhe të parevokueshme.

Në vazhdimësi vajzat adoleshente në jetën e tyre të përditshme përballen me dhunë që zakonisht ushtrohet nga njerëzit e tyre të afërt - kujdestarë, kolegë si dhe partnerët intim. Dhuna mund të marrë shumë forma, duke përfshirë atë fizike, seksuale dhe dhunë emocionale, e cila ndryshon nga forma dhe ashpërsina e saj.

Të gjithë adoleshentët mund të përjetojnë dhunë, por duke qenë se vajzat paraqesin dobësi të veçantë dhe duke patur parasysh rolin e tyre në jetën e mëvonshme, ku ato do të jenë nëna dhe edukuese të një brezi të ri, këto sjellje kundrejt tyre mund të ketë pasoja, që mund të zgjasin gjatë gjithë jetës.

Vajzat adoleshente përjetojnë forma të tilla, si, dhuna seksuale, në norma më të larta se sa tek djemtë. Vajzat janë gjithashtu më shumë të ekspozuar ndaj disa praktikave të dëmshme,

të tilla, si martesë e tyre në moshë shumë të hershme, si dhe në disa kultura dhe gjymtimi gjenital femëror / prerje - të cilat janë manifestime të drejtpërdrejta të diskriminimit gjinor. Çdo vit, rreth 1.3 milionë adoleshentë vdesin, si rezultat i shkaqeve të ndryshme.

Rreth 45 përqind e këtyre vdekjeve (rreth 600.000), janë vajza adoleshente, ku rreth 10 përqind e tyre, janë për shkak të llojeve të ndryshme të dhunës. Niveli i dhunës ndryshon nga adoleshenca e hershme deri në adoleshencën e vonë.

H.2- Ekzistojnë dallime gjinore statistikisht të rëndësishme mes tipeve të agresivitetit dhe llojeve të nxitësve të tij tek adoleshentët.

Po të mbështetemi në hipotezën e dytë, në këtë studim raportohet se ekziston një lidhje statistikore e rëndësishme midis tipeve të agresivitetit, por nuk vërtetohet e njëjta gjë për nxitësit. Vajzat dhe djemtë nxiten pak a shumë me të njëjtat vlera. Nxitësi, *në shkollë*, për vajzat dhe djemtë janë shfaqur pothuajse me të njëjtat vlera.

Vajzat në lidhje me nxitësit, *në përgjithësi*, vajzat nxiten me afro të njëjtat vlera po si dhe djemtë, por duke rezultuar se vajzat nxiten me një masë pak më të lartë. Adoleshentët shfaqin përsëri afërsisht të njëjtat vlera në lidhje me nxitësit, *me shokët / shoqet*, ndërkohë që vajzat nxiten përsëri me vlerë më të lartë se djemtë.

Ndërkohë ekziston një dallim statistikor përse i takon nxitësit, *në shtëpi*, ku adoleshentët po të bëjmë ekuivalencën me djemtë vërejmë se shfaqin një vlerë më të lartë. Përsëri raportohet një dallim statistikisht i rëndësishëm me një vlerë më të lartë tek vajzat në krahasim me djemtë. Shkalla e lartë e ndikimit të nxitësve tek agresiviteti që adoleshentët paraqesin, *në shtëpi* dhe *në shkollë*, mund të ketë shumë arsye, por mbështetur nga të

dhënat e studimit të kryer nga Tamo, & Karaj, (2006) mbi Dhunën kundër fëmijëve në Shqipëri, Tiranë, ka sjell disa gjetje interesante, që shpjegojnë dy nga arsyet e nxitjes së agresivitetit në shtëpi si: Atë të dhunës fizike dhe psikologjike.

Referuar gjetjeve të këtij studimi i mund ti referohemi të dhënave të mëposhtme në lidhje me format e dhunës. Format e rënda të dhunës fizike aplikohen, si te djemtë ashtu edhe te vajzat, por me një vlerë më shumë të lartë tek djemtë se te vajzat, kjo si në familje ashtu edhe në shkollë.

Sipas një studimi të kryer në Kentakin Verior mbi këtë problematikë (Shaikh, Viveki & Halappanavar, (2014) jemi pothuajse në të njëjtën linjë, kur në fokus të të cilit është rritja e niveleve të agresionit dhe dhunës në shkolla. Studimi hedh dritë në qartësimin e diferencave të sjelljes agresive në mesin e nxënësve të shkollave të mesme por dhe ndikimit të moshës dhe gjinisë në sjelljet agresive.

Studimi është kryer në një shkollë të mesme në zonë urbane. Në këtë studim janë përfshirë 347 studentë (199 djem dhe 148 vajza, të moshës 13-16) . Studimi i mbështetur mbi pyetsorin vetraportues Baron, (1977), analizon llojet e sjellje agresive të përdorura nga ana e adoleshentëve në lidhje me agresionin fizik (agresivitet fizik aktiv të drejtpërdrejt, të tërthortë, agresivitet fizik pasiv të drejtpërdrejtë dhe indirekt) / verbal (agresivitet verbal aktiv i drejtpërdrejtë, verbal aktiv i tërthortë, agresivitet verbal pasiv i drejtpërdrejt dhe indirekt).

Rezultatet tregojnë se shumica e nxënësve (58.8%) rrjedhin nga familjet që nuk manifestojnë sjellje agresive, ndërsa 26.2% e nxënësve përjetonin sjellje agresive në

familje, ku modeli për sjellje agresive ishin prindërit (42.3%) dhe aktorët TV / Kinema (39.0%). Në përgjithësi, 241 (69.5%) nxënës raportonin të kishin shfaqur në muajin e mëparshëm agresion fizik. Raportohet se agresion fizik aktiv, ose direkt dhe indirekte është më i zakonshëm te djemtë se sa te vajzat. 248 (71.5%) nxënës raportohet se kanë shfaqur agresivitet verbal në muajin e kaluar.

Agresion fizik rritet ndjeshëm sipas moshës duke filluar me (56.9%) në moshën bazë të studimit pra 13-14 vjeç dhe rritet në (84.6%) në moshën 16 vjeç. Kjo mbështetet po nga një e dhënë që vjen nga studimi ynë mbi ndryshimet e ndikimin të nxitësve në lidhje me moshën nga 15-19 vjeç.

Të dhëna që raportohen në studimin tonë paraqiten dhe nga lidhja që ekziston midis formave të agresivitetit në lidhje me zonën ku banojnë adoleshentët, përkatësisht urabane dhe rurale.

Referuar këtij studimi vlerësohet se ekziston një lidhje statistikisht e rëndësishme mes formave të agresivitetit dhe vendbanimit të adoleshentëve. Adoleshentët e zonave urbane në lidhje me adoleshentët e zonave rurale shfaqin po të njëjtën vlerë për sa i takon agresionit fizik, që raportohet dhe, si vlera më e ulët, krahasuar me të gjithë format e agresionit.

Ndërkohë adoleshentët e zonave urbane shfaqin agresivitet në vlera më të larta se ata të zonave rurale, për sa i takon agresivitetit fizik, hakmarrjes, agresivitet të fshehur, bullying, agresivitet verbal dhe përmbysja, renditja i referohet vlerave të raportuar në rend rritës. Ndërsa adoleshentët e zonave rurale shfaqin të njëjtën vlerë me adoleshentët e zonave urbane me një vlerë difference të vogël për sa i takon tensionit fiziologjik dhe përmbysjes .

Në këtë studim midis adoleshentëve të dy zonave paraqiten vlera dhe diferenca të rëndësishme statistikore për sa i takon disa formave të agresivitetit lidhur me inatin, komponentin konjitiv dhe refuzim, ku adoleshentët e zonave rurale shfaqin vlera më të larta se ata të zonave urbane.

Në lidhje me nxitësit, *në shtëpi* dhe *në shkollë* ky studim sjell një vlerë të rëndësishme e vlerësuar kjo me paraqitjen numerike, ajo që konstatohet është se nuk ekzistojnë diferenca mes adoleshentëve që jetojnë në zonën urbane krahasuar me adoleshentët që u përkasin zonave suburbane. Për nxitësin, *në shtëpi*, qoftë adoleshentët e zonave rurale dhe ata të zonave urbane nxiten pothuajse njësoj pra me të njëjtën vlerë.

Adoleshentët dallojnë nga njëri tjetri përsa i takon nxitësit, *me shokët*, ku adoleshentët e zonave urbane nxiten me një diferencë mes tyre me vlerë më të lartë krahasuar me adoleshentët e zonave rurale, ndërsa përsa i takon nxitësit *në përgjithësi* rezulton se adoleshentët që jetojnë në zona rurale, dukshëm nga ata të zonave urbane, shfaqin vlerë më të lartë me një diferencë 0.14.

Duke iu referuar këtij studimi, kemi të dhëna interesante dhe përsa i takon moshës, të diferencuara këto nga 15 deri në 19 vjeç, në lidhje me format e agresivitetit. Ashtu si është paraqitur dhe në të dhënat që raporton studimi (shih kapitulli VI), ajo që të bie në sy është se mosha 19 vjeçare, në ndryshim nga moshat e tjera (15,16,17), pak herë e krahasueshme me to, shfaqet në vlera mbizotëruese përsa i takon disa nga format e agresivitetit, si agresiviteti fizik, hakmarrjes, bulling, agresiviteti verbal, përmbysjes dhe inatit.

Në këtë studim përsa i takon moshës 15 vjeçare, raportohen diferenca të rëndësishme statistikore në lidhje me format e ndryshme të agresivitetit por dhe në ndryshim nga moshat e tjera, të përfshirë në studim, shfaqet mbizotëruese përsa i takon tensionit fiziologjik dhe komponentit konjitiv.

Refuzimi paraqitet në vlera mbizotëruese tek mosha 16 vjeçare, agresioni fizik dhe bulling mbizotërojnë tek mosha 17 vjeçare, ndërsa agresioni i fshehur shfaqet në vlerën më të lartë tek mosha 18 vjeç.

Rezultatet në lidhje me moshën dhe llojet e agresionit lidhen pak a shumë dhe me ndërveprimin e katër llojeve të nxitësve që përfshin ky studim, ku diferenca të rëndësishme statistikore na shfaqen mes nxitësve dhe moshës së adoleshentëve ku mosha, 19 vjeç shfaqet me vlera më të larta se moshat e tjera, me tre lloj nxitësish përkatësisht atë, *me shokët/ shoqet, në shkollë.*

Nga studimi raportohet se vlera më e lartë shfaqet në lidhje me nxitësin, *në përgjithësi.*

Adoleshentët e moshës 18 vjeç, nxiten më shumë se adoleshentët e moshës 15, 16, 17 dhe 19 vjeç në lidhje me nxitësin, *në shtëpi.*

Nivelet e raportuara mbi format e ndryshme të agresivitetit dhe lidhja e tyre me nxitësit, në përmbledhje përbën shqetësim kryesor në kontekstin shqiptar.

Prania e psikologut në shkollë sugjerohet, si një institucion që parimisht duhet të ndikojë në reduktimin e sjelljeve antisociale dhe agresive dhe kjo jo vetëm brenda mjedisit shkollor.

Në gjithë botën, kur shfaqen tendenca të sjelljeve agresive, adoleshentët referohen tek

psikologu, me synimin për të mos agravuar më tej këto sjellje tek adoleshentët, por sidomos në jetën e tyre të mëvonshme.

Rekomandohet vendosja urgjente e tyre në shkollat e zonave rurale ku sot ky shërbim pothuajse nuk ofrohet.

Sisitemi i informacionit, i cili ka nevojë për rinovim që të bëjë të mundur, konstatimin, vlerësimin, si dhe menaxhimin e sjelljeve agresive që në adoleshencën e hershme.

Monitorimi i vazhdueshëm i ndërhyrjeve parandaluese mundëson aplikimin e masave për forcimin e zbatimit të ligjit, kryesisht për adoleshentët.

Hartimi i statistikave më të sakta nga institucionet e tjera shtetëror si: Kujdesi shëndetësor, shëndeti publik si dhe organet ligjzbatuese, por dhe mbledhja e informacione mbi stilet e jetesës, bëjnë të mundur në vendosjen e prioriteteve për parandalim dhe reduktim të sjelljeve agresive.

Nevojiten anketa periodike jo vetëm vetraportuese nga ana e adoleshentëve, por dhe prindërve, mësuesve apo punonjësve socialë në të gjithë territorin e vendit.

Një vemendje e veçantë u duhet kushtuar faktorëve dhe nxitësve që ndikojnë në shkallët e agresivitetit.

Evidentimi i saktë i disa nxitësve specifikë që përfshiheshin në këtë studim duhet, të bëjnë që të punohet me organet dhe institucionet për reduktimin e agresivitetit tek këta adoleshentë.

Për trajtimin e një sërë problemesh të lidhura me sjelljen agresive rekomandohen ndërhyrjet me natyrë psikosociale, si: Ndërhyrjet psikodinamike, ndërhyrjet konjitive dhe të sjelljes, ndërhyrje afatshkurtra, nëpërmjet bisedave motivuese, si dhe ndërhyrjet morale e

fetare.

Parandalimi apo reduktimi i sjelljeve agresive duhet të jetë disa planësh dhe multidisiplinar.

- Ministritë e ndryshme, organizatat ndërkombëtare dhe shoqatave joqeveritare, përmes oragnizmave të tyre, duhet të aplikojnë programe të ndryshme edukative si për mirëfunksionimin në shkolla, si dhe zbatimin e duhur të kurrikulave.
Njohja e penaliteteve në rastet e përcaktuara në legjislacionin Shqiptar.
Gjithashtu shkollat e mesme dhe nëntëvjeçare duhet të mos kenë të njëjtët psikologë, që punojnë gjysëm kohe në shkollat nëntëvjeçare dhe gjysmën tjetër në shkollat e mesme dhe kjo vetëm në shkollat e zonave urbane. Prandaj duhet të bëhet e mundur vendosja e këtyre profesionistëve, si dhe funksionimin e tyre në shkollat e zonave rurale.
- Duhet të ndryshojnë baza ligjore në lidhje me penalitetet mbi adoleshentët, si dhe trajtimi i tyre në institutet e vuajtjes së dënimit. Vënia në funksion e shkollave të riedukimit do të ishte një zgjidhje dhe jo vuajtja e dënimeve në burg, siç ndodh aktualisht.
- Roli i fushatave periodike mediatike kombëtare dhe jo diskutime dhe fokusime vetëm në raste që tronditin rëndë opinionin publik.
- Shoqatat e ndryshme joqeveritare, duhet të ofrojnë shërbime frytdhënëse duke filluar nga programet e ndërhyrjeve, deri te edukimi i tyre në vendet e vuajtjes së dënimeve.

Shihet e domosdoshme hartimi i strategjive parandaluese. Qëllimi i aplikimit të tyre duhet të jenë përfshirja e adoleshentëve në sa më shumë aktivitete. Adoleshentët duhet ta shohin

veten të vlefshëm, të dobishëm dhe të ndihen pjesë integruese e shoqërisë e që mund të kontribuojnë fal aftësive të tyre, kjo edhe në rastet e vendimmarrjeve.

Ndërhyrjet duhet të fokusohen edhe mbi rreziqet shëndetësore: Adoleshentët duhet të jenë të ndërgjegjshëm për atë çfarë ju ofrohet, duke kuptuar që pakësimi i këtyre sjelljeve, qenia tolerant dhe bashkëpunues e jo hakmarrës, ndikon drejtpërsëdrejti në shëndetin e tyre fizik, emocional dhe mendor, si dhe në përmbushjen e detyrave dhe roleve që ata duhet të përmbushin në shoqëri.

Sipas Berg, (2012) rekomandohet identifikimi dhe gjetja e metodave më të mira të menaxhimit të agresionit.

Berg sugjeron tri faza: Në fazën I, analizohet perceptimi i formave të sjelljeve agresive të adoleshentëve dhe metodat për të menaxhuar.

Në fazën II, është analizuar vendosja e trajtimit dhe ndërhyrjes.

Në Fazën III, është vlerësuar efektiviteti i programi të menaxhimit të agresivitetit. Për të menaxhuar sjelljet agresive duhet të përcaktohet qëndrueshmëria e natyrës së agresionit dhe faktorët që lidhen me të.

Ky përkufizim është parakusht për njohjen e sjelljeve agresive dhe për zbatimin e metodave të nevojshme në kohën e përshtatshme për të menaxhuar këtë sjellje sfiduese.

Janë të rekomandueshme: Intervenimi i hershëm dhe përdorimi i metodave më pak kufizuese për të menaxhuar agresionin.

Ndërhyrjet verbale, të cilat përdoren si metodat për menaxhimin kryesor të agresionit.

Në menaxhimin e agresion duhet të përfshihen rregullisht diskutimet Post- incidentit me adoleshentët.

Ndërhyrjet psikosociale: Ato duhet të kenë si synim ndryshimin e faktorëve të sjelljes sociale dhe konjitive. Përdorimi i ndërhyrjeve psikodinamike mund të ishin tepër efektive, duke mundur ta tërheqin adoleshentin në konfliktet bazë psikodinamike dhe në çështjet emocionale, të cilat mund të çojnë drejt zgjidhjes së problemeve.

Ndërhyrjet cognitive- bihejviorale, mund të jenë strategji e vlefshme në reduktimin e sjelljeve agresive.

Bazuar në një studim të kryer në Lituani, ku janë përfshirë, nxënës nga 13 deri 17 vjeç të shkollave të mesme, të ndarë në dy grupe: grupi eksperimental dhe grupi i kontrollit, synohej matja e ndryshimit të agresionit, fokusuar mbi ndërhyrjen bazuar në ndikimin mbi agresionin përmes përdorimit të terapisë Cognitive – Bihejviorale. Rezultatet e këtij hulumtimi kanë zbuluar se pas intervenimit të bazuar në terapi cognitive- behaviorale niveli i agresionit fizik dhe verbal, si tek meshkuj dhe femrat është ulur.

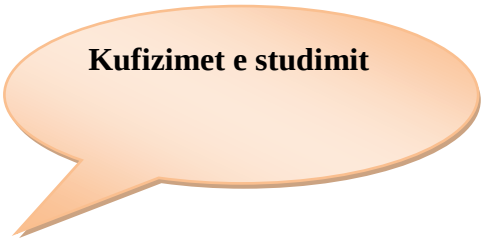
Pas ndërhyrjes bazuar në terapi Cognitive- Bihaviorale, rezultoi se niveli i armiqësisë u ul në të dy grupet, si tek meshkuj dhe femrat. Niveli i zemërimit tek femra pësoi rënie të ndjeshme, pas ndërhyrjes së terapisë Cognitiv- Bihejviorale, Normantaite & Permina, (2013).

Ndërhyrjet Cognitive- Bihejviorale janë efektive në menaxhimin e zemërimit, pasi ndërhyrjeve të tilla përfshijnë aspekte që janë domethënëse në kontrollin e zemërimit, të të menduarit, emocioneve apo sjelljeve agresive. Këto ndërhyrje mund të jenë gjithashtu

efektive në çrrënjosjen e sjelljeve agresive të mësuara në familje, shoqëri apo media (Humphrey & Brooks, 2006; Ireland, 2004; Mohammadi, 2010; Qutaiba, 2010).

Duhet të synohet drejt përfundimit të aftësive të tjera cognitive, ndryshime në mjedisin e ngushtë social, si ndjekja e terapive familjare ose grupeve sociale. Terapitë e grupit të njohura më së shumti për efektin e tyre, lidhur me sjelljet auditive, mund të jenë efektive dhe për sjelljet agresive. Nëse këto grupe janë të mirëstrukturuara, ato rritin mundësitë për një risocializim të mirë të adoleshentëve dhe kthimin e tyre në individë të përgjegjshëm dhe racionalë në gjykim dhe në marrjen e vendimeve.

Efektive mund të jetë shpeshherë dhe përfshirja e adoleshentëve në aktivitete fetare dhe altruiste, duke synuar në iluminimin shpirtëror, faljes së dashurisë, si normë në shoqëri dhe duke ju larguar dhunës si formë e zgjidhjes së problemeve.

Kufizimet e studimit

Studimi mbi analizën e formave të agresivitetit dhe nxitësve të tij te adoleshentët shqiptar, nga mosha 15-19 vjeç, mbart kufizimet e veta.

Kufizim specifik i këtij studimi është gjeneralizimi i gjetjeve mbi analizën e formave të agresivitetit dhe nxitësve të tij te adoleshentët shqiptar, pasi ky studimi përfshin vetëm grupmoshën 15 – 19 vjeç.

Grupmosha e adoleshentëve që u përfshinë në këtë studim iu referuan të dhënave që INSTAT ofron në ndarjen që i bën grupmoshave.

Ndarja e grupmoshave jepet me periudha me një diferencë minimale katër vjeçare dhe jo për secilin vit jetësor. Kjo ka sjellë një kufizim në këtë studim përse i takon pjesëmarrësve, pjesë e të cilit ishin vetëm adoleshentët e grupmoshës 15- 19 vjeç, duke përjashtuar përfshirjen e atyre që i përkasin adoleshencës së hershme, mosha 11/12 -14 vjeç, si dhe ata të moshës 20/21 vjeç.

INSTAT ofron ndarjen e popullsisë sipas 12 qarqeve të territorit Shqiptar, vendbanimit, përkatësisht të dhënat e popullsisë në zona urbane dhe rurale, si dhe numrin e nxënësve që kryejnë arsimin e mesëm sipas drejtimeve në shkollat e mesme të përgjithshme, profesionale apo atyre të orientuara, si dhe numrin e tyre përkatës sipas gjinive. Në këto të dhëna që sjell INSTAT, nuk identifikohet numri i nxënësve në arsimin e mesëm sipas secili qark, zonës së banimit, përkatësisht urbane dhe asaj rurale apo gjinisë.

Kjo gjë ka sjell kufizim në numrin e kampionit të përzgjedhur, përkatësisht 816 nxënës. Ky numër është jo plotësisht i saktë, por një numër i përafërt.

Jashtë të dhënave të INSTAT ngelen dhe detaje mbi atë numër nxënësish që nuk frekuentojnë shkollën, të cilët nuk janë pjesë gjithashtu e këtij studimi, për ata që kryejnë arsim me kohë të pjesshme, adoleshentë që mund të vuajnë dënime, në vitin përkatës, për shkak të veprave penale të kryera, si dhe ata të cilët mund të mos jenë në vitin përkatës rezident në Shqipëri. Të gjithë adoleshentët e kategorive të sipër përmendura përbëjnë një tjetër kufizim të këtij studimi.

Në lidhje me procedurën e kryerjes së studimit, ai u realizua nga profesionistë të fushës në çdo qark, dhe në të u përfshin në studimin final 816 nxënës, natyrisht vështirësi u ndesh në zonat rurale ku ka ekzistojnë tabu në lidhje me rolin e psikologut dhe rolit të tij, sikundër dhe mungesa masive e tyre.

Një pjesë e nxënësve ishin dyshues për mos nxjerrjen e identitetit të tyre ndonëse ju bë e qartë mos identifikimi i tyre me emër, por me një numër. Zgjedhja e nxënësve është rastësore në shkollat dhe klasat që u përfshinë në studim, por në qarqe të caktuara jo të gjithë nxënësit pranuan të ishin pjesë e studimit në momentin që ju shpjegua se çfarë ai kërkonte.

Në zonat rurale numri i vajzave të cilat nuk pranuan të ishin pjesë e këtij studimi ishte 39, ndërsa në zonat urbane djemë të cilët nuk pranuan të ishin pjesë e këtij studimi ishte 46. Këta adoleshentë ishin të moshës 15 vjeç dhe i takonin klasave të 10-ta, pasi e kishin kryer

të njëjtin studim një vit më parë, përkatësisht në klasën e 9-të. Kjo përbën dhe një tjetër kufizim që lidhet me numrin e pjesëmarrësve për shkak të përsëritjes së instrumentit matës.

Një kufizim tjetër lidhet me instrumentin e përdorur në studim. Pyetsori i përdorur ARES, që synon matjen e formave të agresivitetit dhe evidentimin e nxitësve të një episodi agresiv është i vetmi instrument matës për popullsinë shqiptare që është drejt validitetit.

Ndër limitet mund të përmendim faktin se nga adoleshentët e përfshirë në studim nuk ka të dhëna mbi sëmundjet shoqëruese që ata mund të kenë, si dhe nëse janë apo jo përdorues të psikotikëve të ndryshëm. Nuk ka informacion nëse ndonjë prej tyre ndjek seanca për pakësimin e niveleve të agresionit.

Kufizime rrjedhin dhe për shkak se mungon sistemi i informimit nga vjetarët e Ministrisë së Drejtësisë mbi faktin se sa prej të dënuarve adoleshentë janë apo kanë qënë në periudhën e kryerjes së një veprë penale përdorues të alkolit, apo psikotikëve të ndryshëm.

Në kontekstin social-kulturor nuk kemi të dhëna për nxënësit që janë përfshirë në këtë studim për nivelin e tyre ekonomik, etninë të cilës i përkasin, stilit të jetesës dhe pritshmërive që ka çdo familje për statusin e tyre në shoqëri, nëse merren me aktivitete fizike apo kulturore. Nëse ka prej tyre që mund të jetë me prindër të dënuar për kryerje të veprave penale, nëse ndonjë prej tyre mund të jetë apo të ketë qënë pre e formave nga më të ndryshme të dhunës, apo mund të jetë pjesë përfshirëse e ndonjë programi rehabilitues, nëse ka prej tyre që nuk kanë prindër dhe jetojnë ose tek të afërmit ose në institucionet përkatëse.

Të gjitha këto ndikojnë drejt përsëdrejti në rezultatet e këtij studimi mbi analizën e formave të shfaqjes së agresivitetit dhe nxitësve të tij.

Ajo që mungon në këto të dhëna dhe që luan një rol të rëndësishëm në rezultate është mungesa e informacioneve mbi marrëdhëniet e adoleshentëve me familjen, shkollën dhe bashkëmoshatarët.

Përdorimi i një metodologjie vet - raportuese është e rëndësishme pasi jep të dhëna të përgjithshme mbi kampione të gjera popullatash si dhe rezultatet mund të publikohen në media, sikundër mund të jenë sinjifikative në mënyrën si publiku percepton kërkimin shkencor.

Në këtë studim ndonëse pjesëmarrësve iu siguroa anonimati dhe konfidencialiteti i përgjigjeve përdorimi i instrumentit vetraportues mbart në vete dhe rreziqet e veta, gjë që përbën dhe kufizim në këtë studim në lidhje me: ndershmërinë që tregon pjesëmarrësi, apo vërtetësinë e raportimit, sidomos kur pjesëmarrësi duhet të raportojnë në lidhje me sjelljet e veta, si ato seksuale, sjelljet e dhunës që ushtrojnë, apo kur ajo ushtrohet mbi ta, si dhe mbi raportimin mbi përdorimin e drogës. Niveli i raportimit në këtë rast ndryshon në varësi të personalitetit.

Aftësia vet- analizuese, e cila edhe në rastet kur pjesëmarrësi është duke u përpjekur të jetë i sinqertë, mungesa e kësaj aftësie bën që të mungojë përgjigja e saktë si dhe sjell paaftësi për të vlerësuar veten saktë. Në këto kushte çdo informacion që vet raportimi ofron mund të jetë i pasaktë, pavarësisht nga përpjekjet për të qenë të sinqertë dhe të saktë.

Të kuptuarit apo interpretimi mund të jetë sa i ndryshëm dhe problematik për pjesëmarrësit, kjo dhe përse i takon njëanshmërisë së përgjigjes në lidhje me përvojat personale. Disa nga pjesëmarrësit mund të kenë qenë të njëanshëm në përgjigje, psh. kthimi i një përgjigjeje, *po*, duke vlerësuar vetëm një aspekt të veçantë për të, megjithëse një përvojë e tillë apo e ngjashme mund të ketë ndodhur vetëm në një rast të jetës së tyre.

Nuk kemi të përfshirë në këtë studim prindër apo mësues. Në prespektivën e prindërve ne nuk kemi informacion mbi vëllezërit e motrat dhe mosmarrëveshjet që adoleshentët e përfshirë në studim mund të kenë me ta, si dhe sa produktiv mund të kenë qenë vet prindërit në zgjidhjen e problemeve përmes diskutimit me adoleshentët. Pra, mungon informacioni, si për prindërit dhe adoleshentët, lidhen me njëri-tjetrin, në kontekstin marrëdhënor mbi zbulimin e anëtarëve të tjerë të familjes, kjo referuar dhe niveleve të larta që raportuan në këtë studim adoleshentët në lidhje me nxitësin, *në shtëpi*.

Një tjetër kufizim ka të bëjë me vlerësimin vëzhgimor të marrëdhënieve adoleshent- prind, apo matjen e cilësisë së këtyre marrëdhënieve, të cilat lidhen me rrezikun e agravimit të mëtejshëm të përdorimit të formave të ndryshme të agresionit, lidhen me rezultatet e punimit.

Nuk ka të dhëna nëse ka prej adoleshentëve që u bënë pjesë e këtij studimi, të cilët mund të kenë marrë masa ndëshkimore, qoftë për shkelje të disiplinës në shkollë, apo të kryerjes së akteve të dhunshme kundrejt bashkëmoshatarëve. Duke u fokusuar në zgjedhjen rastësore mosha e adoleshentit jo gjithnjë përputhej me moshën e bashkëmoshatarëve në klasën përkatëse. Mungojnë të dhënat për adoleshentët që mund të jenë më të mëdhenj në moshë

se shokët e klasës koresponduese, kjo për shkak të ndonjë sëmundjeje, që mund të ketë qenë prezente në fëmijëri, për shkak të mos zhvillimit normal, prapambetjes akademike, për arsye të kthimit nga emigrimi, apo dhe për faktin, se në një stad tjetër moshor, mund të ketë qenë në masën e kryerjes së dënimit për kundravajtjeve penale, apo të kenë qenë pjesë e grupeve për kryerjen e sulmeve kibernetike.

Pavarësisht nga kufizimet metodologjike të studimit, ku mund të përmendim kampionin e përcaktuar për këtë studim, pra mbi pjesëmarrësit, procedurën apo instrumentin e përdorur, studimi mbart rëndësinë e vet, pasi ai sjell gjetje të rëndësishme në lidhje me adoleshentët e moshës 15-19 vjeç. Ky studim mbi analizën e formave të agresivitetit dhe nxitësve të tij në këtë grupmoshë, raporton se ekziston një lidhje statistikisht e rëndësishme midis llojeve të agresivitetit, gjinisë, vendbanimit të adoleshentëve, në zonat urbane dhe rurale, por dhe moshës së tyre, si dhe në lidhje me nxitësit e tij.

Përfundime

Nga ky studim kemi një informacion të gjerë dhe analizë të thellë të formave të shfaqjes së agresivitetit dhe nxitësve të tij te adoleshentët shqiptar, nga mosha 15-19 vjeç, bazuar kjo jo vetëm përmes aplikimit të instrumentit vetraportues ARES, por mbështetur dhe mbi të dhënat zyrtare kombëtare, si: INSAT, Invenatri i Ministrisë së Drejtësisë, si dhe burime të besueshme ndërkombëtare si: Organizatën Botërore të Shëndetësisë(OBSH), Fondin e Kombeve të Bashkuara për Fëmijë (UNICEF), Children's Human Rights Centre of Albania(CRCA).

Është tepër e thjeshtë të thuash apo të shprehesh qoftë edhe duke ju referuar statistikave të përgjithshme, se të rinjtë janë, ose jo agresivë, apo duke dashur t'i përgjithësojmë, shpesh mund të bëhen edhe gabime.

Studimi tregon qartë qasjen apo tendencat e kohës, duke paraqitur format e shfaqjes së agresivitetit te adoleshentët shqiptar, nga mosha 15-19 vjeç, që janë kthyer në problem shqetësues jo vetëm për adoleshentin dhe jetën e tij të mëvonshme, por për familjen dhe shoqërinë në përgjithësi.

Në esencë ky studim jep një tablo mbi format e shfaqjes së agresivitetit dhe variablave të tij tek adoleshentët shqiptar të moshës 15-19 vjeç, në lidhje me gjininë, vendbanimin dhe moshën.

Ajo që paraqet gjithashtu interes është fakti i analizës së lidhjes që ekziston mes formave të agresivitetit dhe nxitësve të tij, si faktorë kyç që kanë të bëjnë me intensifikimin apo agravimin të sjelljeve agresive tek këta adoleshentë.

Ka një mospërputhje midis shkallës së agresivitetit dhe formave të dhunës së ushtruar nga adoleshentët ndërmjet tyre, kundrejt prindërve, mësuesve apo pronës private. Mospërputhje vërehet dhe me të dhënat kombëtare që publikohen në lidhje me zbatimin e ligjshmërisë mbi adoleshentët, apo dhe për vlerësimet e bëra nga institucione ndërkombëtare mbi të drejtat dhe mënyrën e trajtimit të tyre në familje dhe shkollë, me qëllim formulimin dhe hartimin e politikave ndërhyrëse.

Ndërkohë që disa nga faktorët ose nxitësit si: Familja, shkolla, me shokët dhe në përgjithësi, nuk paraqesin ndonjë lidhje të rëndësishme statistikore mes tyre dhe formave të agresivitetit, por vlerat tregojnë se vajzat nxiten më shumë se sa djemtë në lidhje me zonën ku ata jetojnë.

Janë pikërisht adoleshentët e grupmoshës së përfshirë në studim 15-19 vjeç, që raportojnë se adoleshentët e zonave rurale nxiten më tepër se ata në zonë urbane në lidhje me nxitësin, *në përgjithësi* dhe janë adoleshentët e moshës 19 vjeçare, ata të cilët nxiten më shumë se adoleshentët e moshave të tjera në lidhje me nxitësin, *në përgjithësi*.

Në të vërtetë po të mbështetemi në vlerat reale të nxitësve raportohen lidhje statistikisht tepër të rëndësishme dhe të konsiderueshme, ku vlerat më të ulta vërehen tek djemtë në lidhje me format e agresivitetit dhe vlerat më të larta të lidhjes me nxitësit shfaqen tek adoleshentët e moshës 19 vjeç.

Kjo shkallë e shfaqjes së agresivitetit në përgjithësi nuk është e krahasueshme me vendet e rajonit, dhe ajo shfaqet më e lartë krahasuar me vendet e Bashkimit European apo SHBA.

Kjo për faktin se në këto vende fenomeni i sjelljeve agresive ka qenë problematike në vitet 80-90, dhe ndër vite, në këto vende janë ndërmarrë ndërhyrje afatgjata, afatmesme dhe afat

shkurtra, përmes programeve ndërhyrëse për reduktimin dhe parandalimin e këtyre lloj sjelljesh.

Prandaj në këto vende sot fokusi i sjelljeve agresive është drejtuar në studimin e ndikimit të botës kibernetike tek adoleshentët, element i cili nuk ishte në fokus të këtij studimi.

Nivelet e larta të agresionit fizik dhe verbal te nxënësit e shkollave të mesme përbëjnë probleme shumë serioze për shkak të rreziqeve që ato bartin. Këto nivele të agresionit tek adoleshentët e shkollave të mesme përkatësisht të moshës 15- 19 vjeç mund të pengojnë nxënësit jo vetëm të shkojnë në shkollë, por për rrjedhojë kjo sjell pengesë në ecurinë e tyre akademike dhe zhvillimin individual, kjo për shkak të qenit të frikësuar apo që vërtet mund të dëmtohen.

Agresioni në shkollë mund të jetë një nga arsyet që pengojnë në arritjet e tyre akademike.

Kjo ndodh për shkak se nëse ata mësojnë me frikë për shkak të frikës dhe ngacmimeve të marra në klasë ose jashtë saj, niveli i tyre i përqëndrimit dhe asimilimi mund të bjerë dhe ky fakt mund të sjellë dështime akademike.

Prandaj bëhet e domosdoshme që çdo masë e nevojshme duhet të merret në mënyrë që të eliminohet ose zbutet niveli i agresionit në shkollat tona të mesme.